

T.C.

SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

DİSİPLİNLERARASI AVRUPA BİRLİĞİ ÇALIŞMALARI ANABİLİM DALI

**KÜRESEL REKABETÇİ ÜSTÜNLÜĞÜN BİR ARACI OLARAK
ZENGEZUR KORİDORUNUN TÜRKİYE – AZERBAJCAN
EKONOMİK İLİŞKİLERİNDEKİ ROLÜ VE STRATEJİK
YÖNELİMLERİ: İLHAM ALİYEV DÖNEMİ ÜZERİNE BİR
ARAŞTIRMA**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAZIRLAYAN

İlkin PASHAYEV

2130262001

DANIŞMAN

Prof. Dr. Nurhan PAPATYA

ISPARTA-2024

TEZ SAVUNMA SINAV TUTANAĞI

T.C.
SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum” Küresel Rekabetçi Üstünlüğün Bir Aracı Olarak Zengezur Koridorunun Türkiye – Azerbaycan Ekonomik İlişkilerindeki Rolü ve Stratejik Yönelimleri: İlham Aliyev Dönemi Üzerine Bir Araştırma” adlı çalışmanın, tezin proje safhasından sonuçlanmasına kadarki bütün süreçlerde bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurulmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin Bibliyografyada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve onurumla beyan ederim.

İmza
İlkin PASHAYEV
Tarih

T.C.
SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU
BEYAN BELGESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

ÖĞRENCİ BİLGİLERİ	
Adı-SOYADI	İlkin PASHAYEV
Öğrenci Numarası	2130262001
Enstitü Ana Bilim Dalı	(DİSİPLİNLERARASI) AVRUPA BİRLİĞİ ÇALIŞMALARI
Programı	YÜKSEK LİSANS
Programın Türü	(X) Tezli Yüksek Lisans () Doktora
Danışmanın Unvanı, Adı-SOYADI	Prof. Dr. Nurhan PAPATYA
Tez Başlığı	KÜRESEL REKABETÇİ ÜSTÜNLÜĞÜN BİR ARACI OLARAK ZENGEZUR KORİDORUNUN TÜRKİYE – AZERBAJCAN EKONOMİK İLİŞKİLERİNDEKİ ROLÜ VE STRATEJİK YÖNELİMLERİ: İLHAM ALİYEV DÖNEMİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA
Turnitin Ödev Numarası	2414217179

Yukarıda başlığı belirtilen tez çalışmasının a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana Bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam **109** sayfalık kısmına ilişkin olarak, **09/07/2024** tarihinde tarafımdan Turnitin adlı intihal tespit programından Üniversitemiz Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönergesininin 14 üncü maddesinde yer alan filtrelemeler uygulanarak alınmış olan ve ekte sunulan rapora göre, tezin/dönem projesinin benzerlik oranı;

Kaynakçalar hariç, alıntılar dahil, 10 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç;
% 25'tir.

Danışman tarafından uygun olan seçenek işaretlenmelidir:

- (X) Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşmıyor ise;
Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporu'nun doğruluğunu onaylarım.
- ( ) Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşıyor, ancak tez/dönem projesi danışmanı intihal yapılmadığı kanısında ise;
Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporu'nun doğruluğunu onaylar ve Uygulama Esasları'nda öngörülen yüzdelerle sınırların aşılmasına karşın, aşağıda belirtilen gerekçe ile intihal yapılmadığı kanısında olduğumu beyan ederim.

Gerekçe:

Benzerlik taraması yukarıda verilen ölçütlerin ışığı altında tarafımda yapılmıştır. İlgili tezin orijinallik raporunun uygun olduğunu beyan ederim.

01/08/2024

Prof. Dr. Nurhan PAPATYA

PASHAYEV, İLkin, *Küresel Rekabetçi Üstünlüğün Bir Aracı Olarak Zengezur Koridorunun Türkiye – Azerbaycan Ekonomik İlişkilerindeki Rolü Ve Stratejik Yönelimleri: İlham Aliyev Dönemi Üzerine Bir Araştırma*, Yüksek Lisans Tezi, 2024

ÖZET

1. Karabağ Savaşı'yla Azerbaycan'ın topraklarının bir kısmı Ermenistan işgaline uğramış, Azerbaycanlılar yurtlarından sürülmüş ve büyük acılara katlanmıştır. 2020 yılına gelindiğinde patlak veren 2. Karabağ Savaşı'yla Ermeni işgalinde bulunan Azerbaycan topraklarının büyük kısmı kurtarılarak vatan topraklarına geri katılmıştır. 44 gün süren savaşı sonlandıran ateşkes antlaşmasında Azerbaycan büyük bir politik irade ortaya koyarak sıcak çatışma alanında bulunmayan Zengezur üzerinde kazanım elde ederek Zengezur Koridoru'nun açılması konusunu antlaşma maddelerine dahil ettirmiştir. Ermeni işgaliyle Azerbaycan'ın Nahçıvan'la olan kara bağlantısını kesilmiş olup Zengezur Koridoru'nun açılmasıyla bu bağlantının yeniden sağlanması mümkün kılınacaktır. Zengezur Koridoru'nun açılması yalnızca Azerbaycan için değil, Türkiye için de büyük bir getiri kaynağı olacaktır. Orta Asya'dan başlayarak Avrupa'ya kadar uzanan, çoğunlukla enerji ve mal transferi için kullanılacak bir hattın Türkiye ve Azerbaycan üzerinden geçiyor olması her iki ülke için de büyük bir kazanımdır. Bu çalışmada Zengezur Koridoru'nun Azerbaycan ve Türkiye açısından rekabet avantajı sağlayacak olduğu konular üzerinde durulmuş, koridorun bugünü ve yarınını değerlendirmek için SWOT analizi uygulanmıştır. Analiz bulguları koridorun bugünü ve geleceği için değerli sonuçlar ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan, Türkiye, Zengezur, Rekabet, Karabağ Savaşı, İş birliği

PASHAYEV, Ilkin, *The Role and Strategic Orientations of the Zangezur Corridor in Turkey-Azerbaijan Economic Relations as a Tool for Global Competitive Advantage: A Study on the Ilham Aliyev Era* Master Thesis, Isparta, 2024

ABSTRACT

During the First Karabakh War, part of Azerbaijan's territory was occupied by Armenia, resulting in the displacement of Azerbaijanis and significant suffering. In 2020, the Second Karabakh War erupted, leading to the liberation of most Azerbaijani lands under Armenian occupation. The 44-day conflict ended with a ceasefire agreement in which Azerbaijan secured the inclusion of the Zangezur Corridor, a strategic gain that was not part of the active combat zones. The corridor's opening would restore the land connection between Azerbaijan and its Nakhchivan exclave, cut off during the Armenian occupation. This corridor is significant for both Azerbaijan and Turkey, as it would facilitate a major transit route for energy and goods from Central Asia to Europe, passing through both countries. This study examines the competitive advantages the Zangezur Corridor provides to Azerbaijan and Turkey, employing a SWOT analysis to evaluate its present and future implications. The analysis reveals valuable insights into the corridor's potential impact.

Keywords: Azerbaijan, Türkiye, Zangezur, Competition, Karabakh War, Cooperation

ÖNSÖZ

Tez yazım sürecinde bilgi ve deneyimleriyle yanımda olan ve yol gösteren sayın danışmanın Prof. Dr. Nurhan Papatya'ya yüksek lisans sürecime ve tezime bulunduğu katkılardan dolayı sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum.

Tez yazım sürecinde ve öncesinde karşılaştığım sorunlarla samimilikle ilgilenen tüm hocalarıma ve arkadaşlarıma teşekkür ederim.

Bu günlere gelmemde, eğitimimi farklı bir ülkede almamda emeklerinin büyüklüğü hesaplanamayacak olan anne-babama, canım kız kardeşim ve süreç boyunca yanımda olan kız arkadaşşıma sonsuz sevgi, saygı ve şükranlarımı sunuyorum. İyi ki varsınız.

Son olarak, Karabağ Savaşı'nda şehit düşen, Azerbaycan vatan topraklarının geri kazanılmasında cephede ve cephe dışında katkısı olanlara sonsuz şükran ve saygılarımı sunuyorum.

İÇİNDEKİLER

Sayfa

TEZ SAVUNMA SINAV TUTANAĞI.....	i
YEMİN METNİ	ii
ÖZET.....	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ.....	v
İÇİNDEKİLER	vi
TABLolar DİZİNİ	viii
ŞEKİLLER DİZİNİ	ix
GİRİŞ	1

1. BÖLÜM

TÜRKİYE VE AZERBAYCAN'IN ULUSLARARASI REKABET GÜCÜ

1. REKABET	4
1.1. Rekabet Gücü.....	5
1.1.1. Firma Düzeyi Rekabet Gücü.....	7
1.1.2. Endüstri Düzeyinde Rekabet Gücü	7
1.1.3. Uluslararası Düzeyde Rekabet Gücü	8
2. TÜRKİYE VE AZERBAYCAN'IN KÜRESEL REKABET GÜCÜ	10
3. KÜRESEL REKABET GÜCÜNÜN ÖLÇÜLMESİ	11
4. TÜRKİYE-AZERBAYCAN İLİŞKİLERİ VE ORTAKLIKLAR.....	14
4.1. Haydar Aliyev Dönemi Öncesi Türkiye Azerbaycan İlişkileri ve Ortaklıklar	14
4.1.1. Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı	16
4.1.2. Bakü-Tiflis-Erzurum Doğalgaz Boru Hattı.....	19
4.1.3. Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında İş Birliği Anlaşmaları	20
5. İLHAM ALİYEV DÖNEMİ TÜRKİYE AZERBAYCAN İLİŞKİLERİ VE ORTAKLIKLAR.....	21
5.1. Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu Hattı	23
5.2. Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı Projesi (TANAP)	26
5.3. Iğdır-Nahçıvan Doğalgaz Boru Hattı	28
5.4. Şuşa Beyannamesi.....	30

2. BÖLÜM

KARABAĞ SAVAŞI

1. KARABAĞ BÖLGESİ VE SAVAŞA GİDEN SÜREÇ	32
1.1. Karabağ Bölgesi Üzerindeki İddialar	33
1.2. Birinci Karabağ Savaşı.....	36
1.3. Hocalı Katliamı	38
1.4. Çatışmaların Durdurulması ve Barış Girişimleri	41
1.5. Birinci Karabağ Savaşı Sonrası Süreç	44
1.6. İkinci Karabağ Savaşı	47
1.6.1. İkinci Karabağ Savaşında Türkiye	52
1.7. Azerbaycan-Ermenistan Ateşkes Antlaşması	54
1.8. Şuşa Beyannamesinin Önemi.....	57

3. BÖLÜM

ZANGEZUR KORİDORU

1. ZENGEZUR'UN TARİHSEL GELİŞİMİ VE GEÇMİŞİ	59
2. ZENGEZUR KORİDORUNUN COĞRAFİ KONUM VE ÖNEMİ	61
3. POLİTİK DİNAMİKLER VE EKONOMİDEKİ POTANSİYEL	65
4. JEOPOLİTİK VE GÜVENLİK	69

4. BÖLÜM

ARAŞTIRMA YÖNTEMİ

1. ARAŞTIRMANIN AMACI	72
2. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ	72
3. ARAŞTIRMANIN VARSAYIMLARI	72
4. ÇALIŞMANIN SINIRLILIKLARI	73
5. ARAŞTIRMA SORULARI	73
6. VERİ TOPLAMA VE YÖNTEM	73
7. REKABETÇİ ÜSTÜNLÜĞÜN ARACI OLARAK ZENGEZUR KORİDORU'NUN SWOT ANALİZİ	74
SONUÇ	80
KAYNAKÇA	83
EKLER	97
ÖZGEÇMİŞ	99

TABLÖLAR DİZİNİ

Tablo 1. Azerbaycan'ın Küresel Rekabet Endeksi Sıralaması 13

Tablo 2. Türkiye'nin Küresel Rekabet Endeksi Sıralaması..... 13

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 1. Bakü Tiflis Ceyhan Boru Hattı Haritası	18
Şekil 2. Bakü Tiflis Erzurum Boru Hattı	19
Şekil 3. Bakü Tiflis Kars Demiryolu Hattı.....	24
Şekil 4. Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı Projesi	26
Şekil 5. Iğdır Nahçıvan Doğal Gaz Boru Hattı	29
Şekil 6. Dağlık Karabağ Haritası	32
Şekil 7. Azerbaycan'a ait SİHA Kayıtlar.....	53
Şekil 8. Zengezur Koridoru.....	63
Şekil 9. Azerbaycan Topraklarından Zengezur Koridoruna Uzanan Demiryolu Ağı	65
Şekil 10. Süveşy Kanalına Alternatif En Uygun Taşıma Rotası Orta Koridor	75

GİRİŞ

Giderek daha da iç içe geçen dünyada, rekabet ve küresel rekabetçilik, ulusal refah için kritik faktörler haline gelmiştir. Ticaret engellerinin kaldırılması ve küresel pazarların yükselişi, ülkelerin artık ekonomik avantaj için küresel düzeyde mücadele etmelerini gerektirmektedir. Rekabet gücü, bir ülkenin diğerlerinden farkını ortaya koyarak, ekonomik başarı ve büyümesini etkileyen bir unsurdur. Bu yetenek, sadece diğerlerinden daha iyi performans gösterilmesini sağlamakla kalmaz, aynı zamanda inovasyonu, verimliliği ve sürdürülebilir uygulamaları teşvik eder. Ülkeler için rekabet gücünü korumak ve geliştirmek, uzun vadeli ekonomik istikrar ve büyüme sağlamak açısından hayati öneme sahiptir. Zengezur Koridoru'nun faaliyete geçmesi hem Azerbaycan hem de Türkiye'nin rekabet gücünü artıracak önemli bir faktör olacaktır.

Sovyetler eliyle Azerbaycan'dan kopartılan Zengezur bölgesindeki Türk nüfusu buradan sürülmüş, bölgeye yoğun olarak Ermeni nüfus yerleştirilmiştir. Bölgenin Azerbaycan'dan ayrılmasından sonra Nahçıvan ve Azerbaycan kara bağlantısı kesilmiş, Nahçıvan izole bir konuma geçmiştir. Ermenistan'ın bölgedeki Türk nüfusa karşı uyguladığı terör ve şiddet eylemleri 1980'li yılların ortalarından itibaren yoğunlaşmaya başlamıştır. Ermenistan'ın Karabağ üzerindeki iddiaları ve bölgedeki Türklere yönelik şiddet eylemlerinin artmasının ardından 1990'lı yılların başında iki ülke arasında 1. Karabağ Savaşı başlamıştır (İbadov, 2007, s. 143). Savaş 1994 yılında imzalanan ateşkes antlaşmasıyla sonlanmış, Ermenistan Karabağ bölgesi ve çevresindeki 7 Azerbaycan ilini ele geçirmiştir. Savaş sonunda milyonlarca Azerbaycanlı ata yurtlarından olmuş ve mülteci duruma düşmüştür. Bölge büyük bir istikrarsızlık alanına dönüşmüş, iki ülke arasındaki çatışmalar aralıklı olarak değişken şiddetlerde devam etmiştir. En son olarak 2020'de Ermenistan'ın saldırıları üzerine başlayan 2. Karabağ Savaşı'nda Azerbaycan, Ermenistan işgali altındaki topraklarının büyük bir kısmı kurtarmayı ve savaştan muzaffer şekilde ayrılmayı başarmıştır.

44 günlük savaşa son veren ateşkes antlaşmasında Azerbaycan büyük bir politik irade sergileyerek çatışma bölgesi dışında kalan Zengezur bölgesinde, bölgesel olarak Türkiye, Nahçıvan ve Azerbaycan'ın kara bağlantısının kurulmasında

hayati öneme sahip Zengezur Koridoru'nun açılması konusundaki maddeyi karşı tarafa kabul ettirerek büyük bir diplomatik başarıya imza atmıştır. Zengezur Koridoru'na daha makro açıdan bakılırsa Çin'den Avrupa'ya kadar devam eden bir ulaşım yolunun Azerbaycan ve Türkiye üzerinden geçmesi için büyük bir adım atılmıştır. Zengezur Koridoru; Türkiye, Nahçıvan ve Azerbaycan arasındaki kopartılmış olan kara bağlantısının tesis edilmesinde hayati bir önem taşıdığı gibi enerji transferi bakımından da yok sayılamayacak bir ölçüde değerlidir.

Dünya nüfusunun ve refah düzeyinin artışı, ülke sanayisi, ekonomilerinin hızlı dönüşümü ve ilerleyişi, küresel çapta enerjiye olan talebi büyük ölçeklerde yükseltmiştir. İçinde bulunduğumuz çağda sanayi ve enerjiye olan rağbet durmaksızın artış göstermekte, özellikle petrol ve doğalgaz kaynakları hem ekonomik hem de stratejik bir öneme kavuşmaktadır. Petrol, ülke ekonomilerinin gelişmesinde, küresel siyasetin şekil almasında, fabrika çarklarının dönmesinde ve üretimin devam etmesinde en önemli bileşen halini almıştır (Harunoğulları, 2016, s. 402). Dünya üzerinde fosil enerji kaynakları bakımından en zengin bölgelerden biri olarak değerlendirilen Hazar havzası bu bakımdan stratejik düzeyde önem taşımaktadır. Hazar havzasındaki kaynakların hedef pazarlara ulaşılmasında enerji koridoru olarak Zengezur Koridoru'nun kullanılması, Türkiye ve Azerbaycan'ın küresel ölçekteki rekabet gücünü artıracak değerli bir faktör olacaktır.

Çalışmanın birinci bölümünde rekabet, rekabet gücü, küreselleşme, küreselleşmenin ülkelerin rekabet gücünü ne bakımdan etkilediği üzerinde durulmuş, organizasyonların ve özellikle ülkelerin küresel ölçekte rekabet gücü faktörlerinin önemini altı çizilmiştir. Bu bölümde ayrıca Azerbaycan ve Türkiye arasındaki ilişkiler, ortaklıklar ve yakın ilişkiler aktarılmış, bölgesel ve küresel ölçekte ortaklaşa imza atılmış projelere yer verilmiştir. Zengezur Koridoru faaliyete geçtikten sonra şüphesiz ki Azerbaycan, Nahçıvan ve Türkiye'nin küresel rekabet gücünü ve paydaş ülkelerin jeopolitik önemini artıracak bir değişken olacaktır.

Çalışmanın ikinci bölümünde Karabağ bölgesinin konumu, tarihi, Azerbaycan için önemi, bölgede bulunan Türk nüfusun nasıl Rusya ve Ermenistan planlarıyla buradan sürüldüğü ve Karabağ Savaşları hakkında bilgiler aktarılmaktadır. Yüzyıllardır Türklerin yurt olarak bellediği bu alanlar Rusya ve Ermenistan'ın

planlarıyla Türksüzleştirilmeye çalışılmış, bu bağlamda sıcak çatışmaların ve savaşların başlatılmasından geri durulmamıştır. Ermenilerin Karabağ bölgesinde yaşayan Türklere ve Türk yerleşkelerine gerçekleştirmiş olduğu saldırıların yoğunlaşmasından sonra 1. Karabağ Savaşı başlamış, bu savaşta yüzbinlerce Azerbaycanlı yerlerinden edilmiş, Azerbaycan toprak kaybına uğramıştır. Gerçekleştirilen ateşkes antlaşması sonrasında Ermenistan, Azerbaycan bölgelerine karşı agresif tutumunu sürdürmüş ve ülke sınırında çatışmalar yaşanmaya devam etmiştir. Son olarak 2020 yılında Ermenistan'ın Azerbaycan sınırlarına karşı gerçekleştirdiği saldırıların ardından 2. Karabağ Savaşı başlatılmıştır. 2. Karabağ Savaşı, 2020 yılında Azerbaycan'ın büyük bir zaferiyle sonuçlanmıştır. Savaşın sonunda Azerbaycan, Ermenistan'ın 1990'ların başında işgal ettiği toprakların büyük bir kısmını geri almıştır. Bu topraklar arasında stratejik öneme sahip Şuşa şehri de bulunmaktadır. Savaş, Azerbaycan'ın askeri gücünü ve stratejik üstünlüğünü kanıtlamış, ülkenin toprak bütünlüğünü büyük ölçüde yeniden tesis etmiştir. Ayrıca, savaş sonrası imzalanan ateşkes anlaşması ile Zengezur Koridoru'nun açılması kararlaştırılmış, bu da bölgenin ekonomik ve stratejik önemini artırmıştır.

Çalışmanın üçüncü bölümünde Zengezur Koridoru'nun konumu, tarihi ve önemi hakkında bilgiler aktarılmıştır. Zengezur Koridoru Azerbaycan ve Nahçıvan arasındaki kopukluğun giderilmesi, Azerbaycan ile Türkiye arasında doğrudan bir bağlantı kurulmasını sağlama potansiyeli bağlamında büyük bir önem arz etmektedir. Çalışmanın dördüncü bölümünde Zengezur Koridoru'yla ilgili yayımlanmış haber, resmi açıklama ve makalelerden hareketle SWOT analizi gerçekleştirilmiş, koridorun güçlü ve zayıf yönleri ile taşıdığı muhtemel risk ve fırsat faktörleri aktarılmıştır. Sonuç bölümünde, Azerbaycan ve Türkiye'nin uzun yıllardır süregelen işbirliği anlayışının Zengezur Koridoru'nun açılmasıyla daha da derinleşeceği, koridorun her iki ülkenin küresel rekabetçi gücünü artırıcı bir faktör olacağı üzerinde durulmuştur.

1. BÖLÜM

TÜRKİYE VE AZERBAYCAN'IN ULUSLARARASI REKABET GÜCÜ

1. REKABET

Rekabet, iktisat literatüründe kesin bir tanıma sahip olmayan, ancak hayatın her alanında sürekli karşılaşılan bir kavramdır. Bu kavramın tanımı, incelenen alana, kullanılan ölçütlere, kişi ve kurumlara göre değişiklik gösterebilir. Araştırmacılar, rekabet üzerine yaptıkları çalışmalarda farklı bakış açıları ve metodolojiler kullanmışlardır, bu da rekabetin çok yönlü bir konu olduğunu göstermektedir. İktisatçılar, rekabeti genellikle fiyat ve rekabet gücü üzerinden ülkeye özgü ekonomik özelliklere odaklanarak ele alırken, yönetim ve strateji araştırmacıları firmaların özelliklerini incelemeye daha fazla önem vermektedirler. Diğer yandan, sosyologlar ve siyaset bilimciler, rekabet kavramının altında yatan çeşitli sosyal, politik ve kültürel özelliklere odaklanmaktadır. Bu farklı bakış açıları, rekabet üzerine yapılan araştırmaların zenginliğini arttırmış olsa da bazen karmaşıklığa neden olmaktadır (Chaudhuri ve Ray, 1997, s. 83; Dwyer ve Kim, 2003, s. 371).

Rekabet için bazı sözlüklerin açıklamaları şu şekildedir;

- Aynı amacı güden kimseler arasındaki çekişme; rakiplik, yarışma, yarış (URL 1),
- En iyi, en hızlı vb. olmak suretiyle bir ödül kazanmaya çalışan insanların katıldığı düzenlenmiş etkinlik. Birinin bir şeyi kazanmaya veya başka birinden daha başarılı olmaya çalıştığı bir durum (URL 2),
- Bir başkasının aynı anda elde etmeye çalıştığı şeyi kazanmaya çalışma eylemi (URL 3). Bu tanımların ortak özelliğinin aynı hedefe ulaşmak için farklı aktörlerin diğerlerinden daha önce sonuç almak için eylemde bulunmaları olduğu görünmektedir.

Rekabet, sosyal hayatta kimin daha iyi olduğunun kendiliğinden belirlenmediği durumlarda, bu durumu belirleme yoludur. Ekonomik yaşamda olduğu gibi, sosyal yaşamın diğer alanlarında da rekabet, bir kişinin başarısını

göstermektedir. Aynı zamanda, bireylerin daha iyi olmak için daha fazla çaba harcamalarına neden olmaktadır. Rekabet, bireyleri bilgi ve becerilerini kullanmaya teşvik etmek için bilinen en etkili yöntemdir (Hayek, 1982, s. 68-69). Bu, toplumsal kazanç açısından önemlidir çünkü rekabet sayesinde bireyler diğerlerinden daha başarılı olmak için tüm faydalı bilgi ve becerilerden yararlanır. Bu nedenle, rekabetin en iyi olanı belirleme yöntemi olarak kullanılması, yeni toplumsal değerlerin ortaya çıkmasını en üst düzeye çıkarır (Akıncı, 2001, s. 3).

Rekabet; ekonomi, hukuk ve işletme gibi farklı disiplinler açısından çeşitli şekillerde tanımlanabilmektedir. Ancak, burada özellikle ilgilenilen nokta, ekonomi bilimi açısından rekabetin nasıl tanımlandığıdır. İktisadi kuramın önemli yapı taşlarından biri olan rekabet kavramının tanımı konusunda iktisatçılar arasında net bir fikir birliği bulunmamaktadır. Ayrıca, araştırmacıların konuyu çeşitli açılardan ele almaları ve rekabet kavramına farklı tanımlar getirmeleri, bu konunun iktisat literatüründe sürekli tartışılan bir kavram olmasına ve gündemde kalmasına sebep olmuştur. Bu bağlamda, rekabet, ekonomik birimler arasında ortaya çıkan bir yarış ve çekişme ilişkileri sürecidir. Bu süreçte amaç, piyasa ekonomilerinde satış miktarı, kar piyasa payı gibi belirli ekonomik hedeflere ulaşmaktır (Topçuoğlu, 2001, s. 8).

Rekabete iktisadi bağlamda bakıldığında sözlük tanımlarıyla benzerlik gösterdiği görülmektedir. Rekabet, iktisadi faaliyetlerde bulunan bireylerin aralarında daha iyi bir konuma ulaşmak için rekabet ettikleri bir ortamı ifade etmektedir. Piyasa ekonomisi literatüründe rekabet kavramı büyük öneme sahiptir. Rekabetin sadece ekonomik bir değerlendirmenin ötesinde, aynı zamanda kuralların belirlendiği, hatta yasal ve etik çerçevenin çizildiği bir yapıyla ilişkilendirilmesi yaygındır (Altay, 2017, s. 26).

1.1. Rekabet Gücü

Günümüz dinamik ve rekabetçi iş dünyasında firma ve endüstriler, iç ve dış pazarlarda sürekli bir rekabet ortamında varlıklarını sürdürmektedir. Rekabet, bir işletmenin diğerleriyle mücadelede bulunduğu ve pazar payını korumak ya da arttırmak için çeşitli stratejiler geliştirdiği temel bir kavram olarak tanımlanmaktadır.

Rekabet gücü, işletmenin sahip olduğu rekabet avantajlarını belirleme ve sürdürme çabalarının ötesinde bir kavramdır.

Genel olarak rekabet gücü kavramı; bir firmanın, endüstrinin veya bir ülkenin bulunduğu ulusal veya uluslararası piyasada rekabet edebilme yeteneği şeklinde tanımlanmaktadır (Erdemli, 2016, s. 13). Rekabet gücü kavramı aynı zamanda bir ülkenin açık piyasa koşullarında reel gelirini artırıp rekabet koşullarında tutulan mal ve hizmet üretebilme derecesi olarak tanımlanmaktadır (Altay, 2008, s. 217).

Rekabetçi üstünlük, rekabet gücüyle ilişkili bir kavram olup eski zamanlardan bu yana kullanılmaktadır. 1985'te Michael Porter tarafından kaleme alınan "Competitive Advantage" kitabıyla rekabetçi üstünlük kavramı işletme literatüründeki yerini almıştır. Rekabetçi üstünlüğün genel literatürdeki yeri aslında çok daha eskilere dayanmaktadır. Milattan önce (MÖ) 5. yüzyılda (yy.) Sun Tzu tarafından kaleme alınan Savaş Sanatı eserinde savaş ve yönetime dair önemli olarak kabul edilen stratejik kavramlar tartışılmış ve yöneticilere, ordu komutanlarına nasihatlerde bulunulmuştur (Papatya, 2007, s. 12).

Birçok faktörün rekabet gücü üzerinde etkili olduğu söylenebilmektedir. Yollar, okullar, finansal piyasalar, kurumlar, müşteri memnuniyeti, kültür ve insanlar bu faktörler arasında gösterilebilmektedir. Tüm bu faktörlerin çokluğu rekabet gücünün tek bir politikaya bağlı kalmamasıyla sonuçlanmaktadır. Rekabet gücünü elde etmek için hukuki, politik ve makro ekonomik temellere olduğu kadar strateji, iş uygulamaları, alt yapı, girdi kalitesi ve kurumsal yapı gibi ekonomik koşulların da göz önünde bulundurulması gerekmektedir (Porter, 2004, s. 32). Rekabetçi üstünlük genellikle yenilik yapma, gelişim ve değişimden doğmaktadır. Organizasyonlar rekabet bağlamında kendilerine yeni bir temel keşfettiklerinde ya da rekabette daha iyi araçlar buldukları zaman rakiplerine karşı üstünlük sağlamaktadır. Sony ve Boing örnekleriyle bu durumu açıklamak daha aydınlatıcı olacaktır. Sony radyo transistörünü yapan ilk işletme olarak pazarda ön plana çıkarken Boing benzer tasarımlara sahip uçaklar ailesi kavramını ortaya atıp buna öncülük ederek kendi pazarında küresel ölçekli bir atılım hareketi gerçekleştirmiştir (Papatya, 2007, s. 13).

Rekabet gücü dinamik bir kavramdır. Üretim teknolojilerinde meydana gelen değişimin izlenmesi ve rakiplerle eş zamanlı olarak bu değişikliklere uyum

sağlanmasını gerektirmektedir. Rekabet gücünün elde edilmesi ve korunması amacıyla uygun siyasi ve ekonomik ortamın mevcut olması gerekmektedir. Rekabet gücünün yükseltilmesi, üretim ve ticaretin artırılmasına ve eşzamanlı olarak karlılığın da artmasıyla yatırımların gelişmesine ve doğal olarak istihdamın yükselmesine katkıda bulunmaktadır. Rekabet gücü kavramı bu çerçevede incelendiğinde literatürde genellikle firma düzeyi, endüstri düzeyi, ulusal ve uluslararası düzeyde rekabet gücü olarak gruplandırılmaktadır.

1.1.1. Firma Düzeyi Rekabet Gücü

Rekabetçi üstünlüğün kazanıldığı başlangıç noktası işletmeler ve sektörlerdir. İşletmeler için içinde bulunduğu sektörde rekabet stratejisinin asıl amacı, sektördeki mevcut rekabet koşullarına karşı kendini nasıl koruyabileceği ve bu güçleri kendi çıkarları ve hedefleri için nasıl kullanabileceğidir (Papatya, 2007, s. 4-10).

Farklı bir yaklaşımda firma düzeyi rekabet gücü müşterilerin bakış açısıyla tanımlanmaktadır. Rakipleri ile kıyaslandığında daha iyi hizmet ve ürün ortaya koyan ve satan bir firma müşterilerinin gözünde rekabet gücü yüksek bir firma olarak izlenim uyandırmaktadır. Firmaların müşterileri gözünde rekabetçi bir izlenim uyandırması için sağlaması gereken bazı koşullar bulunmaktadır ki bu koşullardan en önemlisinin fiyat liderliği ve ürün farklılaştırılması olduğu aktarılmaktadır. Firmalar enerjilerini belirtilen bu iki koşuldan yalnızca birini sağlamaya odaklanmak yerine ikisine de ağırlık vererek karma bir strateji izleyebilmektedir. Uygulanan bu stratejiler firmaların rekabet gücünde artış yaşanmasını sağlamaktadır. Fakat firmaların yalnızca müşterilerinin gözünde rekabet gücüne sahipmiş gibi görünmesi yeterli değildir. Aynı zamanda hissedarlar açısından firmanın rekabetçi bir izlenim oluşturması, hissedarlarına tatmin edici gelirler sağlaması gerekmektedir (Feurer ve Chahabaghi, 1994, s. 50).

1.1.2. Endüstri Düzeyinde Rekabet Gücü

Endüstri seviyesinde rekabet gücü incelemelerinde karşılaştırma ilkesi bazı alınarak tanımlamalarda bulunmaktadır. Birbirinden farklı ülke ve bölgelerdeki aktif veya potansiyel rakip endüstrilerle gerçekleştirilen karşılaştırma bu seviyede

rekabet edilebilirliğin sınırlarını belirlemektedir (Güneş, 2006, s. 11). Endüstri düzeyi rekabet gücü etkililik ve verimlilik kavramları çerçevesinde tanımlanmaktadır. Herhangi bir endüstrinin üretim faktörlerini etkili bir şekilde kullanması, yüksek düzeydeki verimliliğini kullanarak rakiplerini arkasında bırakması, verimlilik göstergelerini koruması, üretim ve satışa rakiplerinden daha düşük maliyetlerle devam edebilmesi endüstri düzeyinde rekabet gücü olarak tanımlanmaktadır (Atik, 2004, s. 19).

Endüstri düzeyinde yapılan rekabet gücü analizleri genellikle bütün endüstri için bir ortalama rekabet gücü ölçüsüyle sonuçlanır ve bireysel firmaların belirli güçlü ve zayıf yönlerini yansıtmaz. Alt endüstrilerin ve üretim yapılarının heterojenliği arttıkça ve bir endüstri içindeki firmalar birbirlerinden ne kadar farklı olursa, o endüstri içindeki firmalar arasında rekabet gücü açısından farklılıkların olma olasılığı da o kadar yüksek olur. Bu nedenle, ortalama değerlerin belirli bir sektörün rekabet gücünü açıklamadaki geçerliliği sınırlıdır. Bu sorun, bir endüstrinin rekabet gücünün daha ayrıntılı bir düzeyde analiz edilmesi ve herhangi bir endüstrinin rekabet gücünün zaman içindeki değişimlerinin dikkate alınmasıyla kısmen çözülebilir (Drescher ve Maurer, 1999, s. 164).

1.1.3. Uluslararası Düzeyde Rekabet Gücü

1990'lu yıllardan bu yana, uluslararası ticaretin küreselleşme hareketlerinin artmasıyla birlikte, ticaretin ve sermayenin ülkeler arası serbestleşmesi önemli ölçüde artmış ve karmaşık bir hal almıştır. Bu dönemde, rekabetin de arttığı gözlemlenmiştir. Günümüzde, rekabet gücü, ülkeler arasındaki büyüme performansının neredeyse bir göstergesi haline gelmiştir (Altay, 2017, s. 26).

Uluslararası rekabet kavramının ön plana çıkması küreselleşme kavramının yaygınlaşmasıyla başlamıştır. Küreselleşmenin etkisiyle kişilerarası rekabet giderek uluslararası boyuta doğru genişleme göstermektedir. Artık yalnızca yerel pazarlarda değil dünya genelindeki rakiplerle mücadele edilmesi gerekmektedir. Bu geçiş, işletmelerin kültürel farklılıkları anlama, uluslararası pazarlarda varlık gösterme ve küresel rekabet ortamında başarılı olma becerilerini geliştirmelerini gerektirmektedir. Uluslararası rekabet, işletmelerin daha geniş bir perspektiften strateji oluşturmalarını

ve uluslararası standartlara uyum sağlamalarını zorunlu kılmaktadır. Bu da rekabetin doğası üzerindeki etkileri açısından önemli bir dönüşümü ifade etmektedir.

Küreselleşme, rekabet, inovasyon ve teknoloji kavramları arasında kesin bir ayırım yapmak mümkün değildir. Küresel ekonomi ile birlikte, pazarlar daha erişilebilir hale gelmiş ve ekonomiler arası iletişim artmıştır. Bu durum, bir ülkedeki üreticinin başka bir ülkedeki tüketiciyle kolayca temas kurabilmesi ve rekabetin küresel boyutta yaşanması anlamına gelmektedir. Ayrıca, piyasada daha fazla üretici ve tüketici bulunmaktadır. Bu durum, üreticilerin tercih edilmek için rekabet etmelerini zorunlu kılmaktadır. Bunun için, rakiplerden farklı ürünler sunmak, ilgi çekmek, değişiklikler yapmak, piyasayı sürekli takip etmek, tüketicinin ihtiyaçlarını öngörebilmek ve isteklerine hızlı cevap verebilmek gerekmektedir. Ulusal düzeyde bakıldığında, diğer ekonomilere karşı rekabet üstünlüğü sağlayarak küresel ekonomide var olunabilir (Ay Türkmen ve Aynaoglu, 2017, s. 258).

Günümüzün küresel ekonomisi, firmaların ve endüstrilerin iç ve dış pazarlardaki rekabet ortamında varlıklarını sürdürebilmek veya geliştirebilmek için hangi avantajlara sahip olmaları gerektiği ve bu avantajları nasıl elde edebilecekleri konusunda odaklanmalarını gerektirmektedir. Aynı şekilde, hükümetler de uluslararası rekabet gücü elde etmek ve vatandaşlarının refahını artırmak amacıyla hem makroekonomik hem de mikroekonomik düzeyde hangi politikaları izlemeleri gerektiğine dikkat etmektedir. Bu bağlamda, firmaların ve endüstrilerin yanı sıra hükümetler de rekabet gücünü korumak ve artırmak için stratejik adımlar atmaktadır (Gökmenoğlu vd., 2012, s. 4).

Rekabette, özellikle uluslararası rekabette önde olmak isteyen organizasyonların sürdürülebilirlik, özellikle de ekolojik kalkınma konularına birincil şekilde öncelik vermeleri gerekmektedir. Ekolojik kavramlarına önem vermek ve organizasyon ajandasında ön planda bulundurmak yalnızca bir itibar ve güven sorunu değil, aynı zamanda daha uzun vadeli hayatta kalma, güvenlik ve rekabet avantajı sorunudur. Dolayısıyla burada kilit taşı iş model yeniliği ile ilgilidir. Rekabette güçlü olmak ve üst sıralardaki yeri korumak sürdürülebilir bir iş modeliyle mümkündür. (Papatya ve Papatya, 2022, s. 90)

2. TÜRKİYE VE AZERBAYCAN'IN KÜRESEL REKABET GÜCÜ

Rekabet gücü, bir ülkenin ekonomisinin temel taşlarından birini oluşturmaktadır. Bu bakımdan rekabet gücü, hem ekonomik hem de politik açıdan küreselleşen dünyada var olmak ve sürekli büyüyen pazarda pazar payını artırmak veya en azından korumak için gereken önemli bir araç olarak değerlendirilmektedir (Altay ve Gürpınar, 2008, s. 259).

Küreselleşmeyle birlikte ülkeler arasındaki ticari sınırlar saydamlaşmaya başlamış, işletmeler bu yeni ortamda hem ulusal rakipleriyle hem de uluslararası rakipleriyle rekabete başlamıştır. Dolayısıyla işletmelerin geçmiş dönemlere göre daha zorlu ve sert bir rekabet ortamında kurulmaları, gelişmeleri ve devamlılıklarını sürdürmeleri gerektiği söylenebilmektedir. İşletmelerin başarı sağlaması yalnızca küresel rekabet stratejilerini etkili olarak kullanmalarına bağlı olmayıp sürekli gelişim ve kendini yenileme gibi olgularla da ilgilidir. İşletmelerin karlarını ve pazar paylarını artırıp devamlılıklarını sürdürebilmeleri için hızlı değişime ayak uydurmaları beklenmektedir (Bulut, 2004, s. 2).

Rekabet gücünün ölçülmesi karmaşık ve tartışmalı bir süreçtir. Bu karmaşıklık, rekabet gücünü belirleyen nitel faktörlerin ölçülmesinin zorluğundan ve değerlendirmelerin öznellikten uzak olmamasından kaynaklanmaktadır. Farklı kurumlar farklı rekabet gücü tanımlarına dayanarak çeşitli endeksler üretebilmektedir. Ayrıca, rekabet gücü konusunun birçok disiplinin ilgi alanına girmesi, tek bir kuramsal temelin bulunmamasına yol açmaktadır (Adıgüzel, 2013, s. 3). Rekabetçilik düzeyini belirlemeye yönelik birçok kuruluş bulunmaktadır. Her biri, farklı ölçüm metodolojileri kullanarak bir ülkenin rekabetçilik düzeyini belirleyen farklı parametreler üzerinde çalışmaktadır. Ancak, bu kuruluşların ortak hedefi, ülkelerin vatandaşlarına sunduğu sosyoekonomik ortamın kalitesini belirlemek ve bu ortamın iyileştirilerek insanların refahlarını artırmak için rehberlik sağlamaktır (Gökmenoğlu vd., 2012, s. 26).

Ulusal ekonominin rekabet gücü, çeşitli anlamlara sahip karmaşık bir kavramdır. Bu terim genellikle, devletin yüksek ekonomik büyüme oranlarına ulaşma ve uzun vadeli ekonomik büyüme istikrarını sürdürme kapasitesini ifade etmektedir. Aynı zamanda, ülke içindeki üretim araçlarının verimliliğinin ne kadar yüksek

olduğunu yansıtmaktadır. Küreselleşme bağlamında, rekabet gücü, bir ülkedeki firmaların ve şirketlerin stratejilerini oluşturma ve uluslararası pazarlarda etkin bir şekilde rekabet etme yeteneği olarak da önem kazanmaktadır. Ulusal ekonominin rekabet gücünü güçlendirmek, sadece ekonomik güvenlik açısından değil, aynı zamanda ulusal güvenliğin sağlanması açısından da hayati bir öneme sahiptir (Najafova, 2020, s. 177). Ulusal ekonominin rekabet gücü, devletin ekonomik büyüme ve istikrarını yansıtan kritik bir kavramdır. Bu kavram, aynı zamanda ülke içindeki üretim araçlarının verimliliği ve küresel pazarda rekabet edebilme yeteneği gibi unsurları da içerir. Ulusal ekonominin rekabet gücünü değerlendirmek, uluslararası rekabet gücünü anlamak ve güçlendirmek için önemli bir adımdır. Bu bağlamda devletlerin küresel rekabet gücünün ölçülmesi önem arz etmektedir.

3. KÜRESEL REKABET GÜCÜNÜN ÖLÇÜLMESİ

Küresel rekabet kurallarının belirlenmesi ve küresel düzeyde ülkeler, firmalar ve endüstriler arasında uyum sağlanması kadar, rekabet gücünün artırılması için de çaba harcanması gerekmektedir. Çünkü birçok ülke, bu gücü tek başına artırma yeteneğine sahip değildir. Küresel rekabet gücünün veya küresel ticaretin verimliliğinin artırılmasında bu gücün seviyesinin belirlenmesi büyük önem taşır. Özellikle gücü belirleyen unsurların bilinmesi ve karşılaştırılması, alınacak önlemler ve politikalar açısından da hayati bir öneme sahiptir (Altay, 2017, s. 28).

Küreselleşme, uluslararası rekabetin giderek artan bir öneme sahip olduğu bir çağı işaret etmektedir. Özellikle ticaret ve sermaye hareketlerinin serbestleşmesi, uluslararası rekabeti hızlandırmıştır. Günümüzde, küresel rekabeti ölçen iki uluslararası kurum öne çıkmaktadır; Uluslararası Yönetim Geliştirme Enstitüsü ve Dünya Ekonomik Forumu. Dünya Ekonomik Forumu (World Economic Forum - WEF), ülkelerin rekabet güçlerine göre sıralandığı Küresel Rekabet Raporu'nu 1979 yılından beri yayınlamaktadır. Bu rapor, aslında bir ülkenin gelecek 5-10 yıl içindeki büyüme potansiyelini belirlemektedir. Temel amacı, ülkelerin verimlilik düzeyini belirleyen unsurları tanımlamak ve ülkenin güçlü ve zayıf yönlerini belirlemektir. Böylece, ulusal düzeyde belirlenecek küresel rekabet stratejilerine yol göstermektedir (Altay, 2017, s. 25).

Dünya Ekonomik Forumu (WEF), kamu-özel iş birliklerinin sağlanması için oluşturulmuş bir kuruluştur. Anlamli bağlantıların kurulması, güven tesisi, iş birliği ve ilerleme girişimlerinin oluşturulması amacıyla tarafsız, küresel ve kar amacı gütmeyen bir platform olarak faaliyette bulunmaktadır. Dünya Ekonomik Forumu, karmaşık zorluklarla dolu bir dünyada politik, iş, akademik, sivil toplum ve diğer liderleri bir araya getirerek küresel, bölgesel ve sektörel gündemleri şekillendirmektedir. Forum, 1971'de kâr amacı gütmeyen bir vakıf olarak kurulmuş olup bağımsız, tarafsız ve herhangi özel çıkarlara bağlı olmayan bir yapıya sahiptir ve yönetim, ahlaki ve entelektüel bütünlük standartlarını en üst düzeyde korumaktadır (URL 4).

Küresel Rekabet Endeksi, dünya ülkelerinin rekabetçilik düzeylerini sıralayan bir listedir. Bu endeks, Dünya Ekonomik Forumu tarafından her yıl yapılan kapsamlı bir çalışma sonucunda belirlenmektedir. Hesaplama yöntemi, çeşitli alt endekslerin değerlerinin aritmetik ortalaması alınarak gerçekleştirilir. Bu alt endeksler, çeşitli göstergeleri içerir ve her biri 1 ile 7 arasında bir puan almakta olup 1 en düşük, 7 ise en yüksek seviyeyi temsil eder. Son olarak, ülkelerin gelişmişlik düzeyine göre farklı ağırlıklar kullanılarak bu alt endekslerin genel endeks değeri hesaplanır. Bu şekilde, Küresel Rekabet Endeksi, ülkelerin rekabetçilik performansını karşılaştırmak için kullanılan kapsamlı bir araç haline gelmektedir (Altay, 2017, s. 30).

Dünya Ekonomi Forumu'nun kullanmış olduğu Küresel Rekabet Endeksi 2018'e kadar tek boyutlu şekilde hesaplanmakta ve raporlanmaktaydı. 4. Endüstri Devrimi olarak sınıflandırılan sürecin getirmiş olduğu yenilik ve yeni meydan okumalar dolayısıyla 2018 yılından itibaren daha farklı alt boyutların bulunduğu ve raporlandığı yeni bir Küresel Rekabet Endeksi kullanılmaya başlanmıştır. Küresel Rekabet Endeksi 4.0 olarak isimlendirilen yeni ölüm aracında puanları 0-100 arasında olacak şekilde hesaplanmaktadır (Schwab, 2018, s. vii). 2018 yılı öncesi puanlar ile 2018 sonrası puanlar birbirinden farklılık göstermektedir. Bu sebeple endeks tablolarında endeks puanları yerine indeks sıralamalarından faydalanılmıştır.

Tablo 1. Azerbaycan'ın Küresel Rekabet Endeksi Sıralaması (2010-2019)

Yıl	Sıralama	Sıralamaya Dahil Edilen Ülke Sayısı
2010	57	139
2011	55	142
2012	46	144
2013	39	148
2014	38	144
2015	40	140
2016	37	138
2017	35	137
2018	69	140
2019	58	141

Tablo 2. Türkiye'nin Küresel Rekabet Endeksi Sıralaması

Yıl	Sıralama	Sıralamaya Dahil Edilen Ülke Sayısı
2010	61	139
2011	59	142
2012	43	144
2013	44	148
2014	45	144
2015	51	140
2016	55	138
2017	53	137
2018	61	140
2019	61	141

Küresel rekabet gücü, uluslararası ilişkilerde önemli bir rol oynar ve ülkeler arasındaki iş birliklerini şekillendirmektedir. Bu güç, ülkelerin ekonomik, teknolojik ve sosyal alanlardaki avantajlarını ve yeteneklerini yansıtmaktadır. Ticaret anlaşmaları, yatırım fırsatları, teknoloji transferi ve bilgi paylaşımı gibi alanlarda

rekabet gücü, uluslararası iş birliği ve rekabeti etkilemektedir. Özellikle, güçlü rekabet gücüne sahip ülkeler, diğer ülkelerle iş birliği yaparak ortak projeler geliştirebilir, teknoloji ve bilgi alışverişi yapabilir ve ortak pazarlara erişim sağlayabilmektedir. Bu tür iş birlikleri, küresel ekonomik büyümeyi teşvik edebilir ve sürdürülebilir kalkınmayı destekleyebilmektedir.

4. TÜRKİYE-AZERBAYCAN İLİŞKİLERİ VE ORTAKLIKLAR

4.1. Haydar Aliyev Dönemi Öncesi Türkiye Azerbaycan İlişkileri ve Ortaklıklar

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) dağılmaya başlamasıyla birlikte, 30 Ağustos 1991 tarihinde Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Yüksek Meclisi bağımsızlık kararı almış, bu karar 18 Ekim 1991 tarihinde yürürlüğe konmuştur (URL 5). 20. yüzyılın en önemli olaylarından biri olan Sovyetler Birliği'nin dağılması literatürde kendine “bağımsızlıklar geçidi” şeklinde yer bulmaktadır. Azerbaycan'ın bağımsızlığını ilan etmesinin ardından Azerbaycan'ın bağımsızlığını tanıyan ilk ülke Türkiye olmuştur. Bu gelişmelerle birlikte Azerbaycan Ocak 1992'de Birleşmiş Milletlere katılmıştır. Ülkenin bağımsızlığı bu bağlamda uluslararası oluşumlar tarafından da resmen onaylanmıştır. Azerbaycan, bağımsızlık sonrası dönemde denge siyasetini sürdürmek için Haydar Aliyev döneminde başlattığı yaklaşımı İlham Aliyev döneminde de devam ettirmiştir. Bu çerçevede, uluslararası aktörler arasında siyasi ve ekonomik bir denge sağlama çabası gösterilmektedir. Ancak, Azerbaycan'ın dış politikasında bazı ülkelerin özel bir konumu bulunmaktadır. Türkiye, tarihi dostluk ve kardeşlik ilişkileri çerçevesinde yakın bir diyalog içinde bulunduğu ve Karabağ sorununda etkin bir aktör olan Rusya ile birlikte önemli bir rol oynamaktadır. ABD ise doğal kaynakların dünya pazarlarına ulaştırılmasında bir bakıma garantör konumundadır. Ayrıca, ülkenin dış politikasında dini faktörlerin etkisiyle İran'ın da küçümsenemeyecek bir rolü bulunmaktadır (Göl, 2016, s. 166).

1991'e kadar Sovyetler Birliği içinde bulunan Azerbaycan ile Türkiye arasındaki ilişkiler, kardeş halk ve ortak tarihi mirasın gerektirdiği düzeyde olmamış ve genellikle sınırlı kalmıştır. Bu dönemde ilişkilerin temelini genellikle hasret

duyguları ve gizli faaliyetler oluşturmuştur. Ancak, Azerbaycan bağımsızlığını kazandıktan sonra, iki ülke arasındaki ilişkiler yoğunlaşmış ve özellikle bağımsızlık mücadelesi döneminde Azerbaycan, en büyük destekçisi olarak Türkiye'yi görmüştür (Karaman, 2012, s. 14).

Türkiye'nin Azerbaycan'ın bağımsızlığını tanıma kararının ardından, Bakü'de Türk Büyükelçiliği'nin faaliyetlerine başlaması önemli bir dönüm noktası olmuştur. Bu gelişme, Azerbaycan yönetimi ve halkı için psikolojik olarak rahatlatıcı bir etki yapmış ve siyasal hayatlarında yeni bir dönemin başladığının işareti olarak algılanmıştır. Rusya'ya ekonomik ve siyasi açıdan bağımlı, temel haklardan yoksun, kapalı bir toplumda bu tanıma kararının olumlu şekilde algılanması, beklentilerin ötesinde bir etki yaratmıştır. Bu durum, halk ve yönetim açısından büyük bir güç ve moral kaynağı olmuştur (Atmaca, 2003, s. 47).

Haydar Aliyev'in devlet başkanlığına geliş süreci, Azerbaycan'daki 4 Haziran Gence isyanıyla başlamıştır. Bu süreçte, önceki devlet başkanı Elçibey'in iç savaşı engellemek amacıyla makamını terk etmesiyle birlikte, Aliyev Elçibey tarafından Meclis Başkanlığı'na getirilmiş ve ülkedeki krizin çözümüne yardımcı olması için 15 Haziran 1993'te Bakü'ye davet edilmiştir. Aliyev, bu daveti kabul ederek Bakü'ye gelmiş ve yapılan oylama sonucunda Meclis Başkanı olarak göreve başlamıştır. Daha sonra, 24 Haziran 1994'te Milli Meclis'in aldığı bir kararla devlet başkanlığı yetkilerini de üstlenmiştir (Cafersoy, 2001, s.132).

Haydar Aliyev'in Azerbaycan'da cumhurbaşkanlığına gelmesi, komşu ülkeler ve özellikle Türkiye Cumhuriyeti tarafından farklı şekillerde değerlendirilmiştir. Ebulfez Elçibey'in görevini kaybetmesi ve Haydar Aliyev'in göreve gelmesi sürecinde, Aliyev'in önceki siyasi geçmişi ve Rusya'ya yakın bir görüşe sahip olduğuna dair algı operasyonları yapılmıştır. Halk arasında da bu konuda tereddütler bulunmaktadır. Haydar Aliyev, iç savaş tehlikesi olduğu bir dönemde Elçibey'in ısrarcı politikaları nedeniyle Nahçıvan kentinden Bakü'ye gelerek parlamento başkanlığına getirilmiştir. Elçibey'in Bakü'den ayrılmasıyla birlikte, Milli Meclis tarafından alınan bir kararla Cumhurbaşkanı yetkileri devredilmiş ve 29 Ağustos 1993'te yapılan halk oylaması sonucunda Elçibey'in görevi sona erdirilmiş ve

ardından yapılan seçimlerde Haydar Aliyev cumhurbaşkanı seçilmiştir (Rzayeva, 2023, s. 48).

Haydar Aliyev dönemine kadar Azerbaycan'da iç güvensizlik yaygınken, dışarıda işgalci güçlerin tehdidi altında bulunmaktaydı. Bu durum, ülkenin 1994 yılına kadar siyasi, ekonomik ve askeri açıdan baskı ve şiddete maruz kalmasına neden olmuştur. Haydar Aliyev, 1994 ile 2003 yılları arasında Azerbaycan'ın ekonomik ve siyasi dönüşümünde önemli bir rol oynamıştır. 1991 ile 1994 yılları arasında var olan ekonomik krizin, siyasi krizlerle derinleştiği bir dönemde, XXI. yüzyılın başlarında petrol endüstrisinin getirdiği ekonomik istikrar ile düzelmeye başlamıştır (Erkan, 2015, s. 289).

Haydar Aliyev'in iktidara geçişi, Azerbaycan ve Türkiye arasındaki ilişkilerin seyrinde önemli bir değişiklik yaratmıştır. Aliyev'in liderliği, Türkiye ile iş birliğini güçlendirme hedefiyle öne çıkmış ve bu yönde atılan adımlarla ikili ilişkilerde yeni bir dönem başlamıştır. Özellikle enerji sektörü başta olmak üzere çeşitli alanlarda imzalanan iş birliği anlaşmaları, iki ülke arasındaki ilişkilerin daha derinlemesine gelişmesini sağlamıştır. Ayrıca, Haydar Aliyev döneminde stratejik ortaklık ve karşılıklı menfaatlere dayalı ilişkiler sağlam bir zemin üzerine oturtulmuştur. Bu süreç, Azerbaycan'ın uluslararası alandaki etkinliğini artırmasına ve bölgesel iş birliğini güçlendirmesine katkı sağlamıştır (Ekşi, 2009, s. 100).

4.1.1. Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı

Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) Ham Petrol Boru Hattı, Hazar Bölgesi'nde üretilen petrolün, özellikle Azerbaycan'ın Azeri petrolü olmak üzere, güvenli, ekonomik ve çevresel olarak uygun bir şekilde taşınması için kurulan bir boru hattı sistemidir. Bu proje, Azerbaycan'dan Gürcistan üzerinden Ceyhan'a petrolün nakledilmesini ve buradan da tankerler aracılığıyla dünya pazarlarına ulaştırılmasını hedeflemektedir (URL 6).

BTC petrol boru hattı, Hazar Havzası'ndaki enerji kaynaklarının taşınmasına yönelik en önemli tartışmalardan biridir. Rusya, kendi toprakları üzerinden geçen eski boru hatlarının devamını sağlayarak bölgedeki hakimiyetini sürdürmek istemiştir. Diğer taraftan, Türkiye, boru hattının kendi topraklarından geçmesini ve

Rusya'nın etkinliğinin azaltılmasını ve kendi etkinliğinin artırılmasını istemiştir; bu yönde ABD'nin desteğiyle hareket etmiştir. Önerilen güzergahın Türkiye üzerinden geçmesi, Rusya-Türkiye arasında bir mücadele gibi görünse de aslında perde arkasında Rusya-ABD çekişmesi yaşanmaktaydı. ABD, Türkiye'nin coğrafi konumundan ve Azerbaycan ile olan ilişkilerinden faydalanarak Türkiye'nin bölgedeki etkinliğini artırmayı ve Rusya'nın etkinliğini azaltmayı amaçlamıştır (Karaman, 2012, s. 52).

2000 yılında BTC petrol boru hattı projesinin hayata geçirilmesi için gerekli hukuki alt yapı tamamlanmıştır. Temel mühendislik ve detay mühendislik çalışmalarını takiben, projenin son safhası olan inşaat aşamasına 10 Eylül 2002 tarihinde geçilmiştir. BTC boru hattının temel atma töreni ise 18 Eylül 2002 tarihinde Sangachal-Bakü'de gerçekleştirilmiştir. Ayrıca, projenin güzergahına ilişkin Çevresel ve Sosyal Etki Değerlendirme Raporları her üç ülke tarafından 2002 yılında onaylanmıştır. Anılan raporlar, Uluslararası Finans Kuruluşu (IFC) tarafından 11 Haziran 2003 tarihi itibarıyla kamuoyuna duyurulmuştur. Mühendislik çalışmaları, Bakü-Tiflis-Ceyhan ham petrol boru hattı projesinin ticari açıdan cazip olduğunu ortaya koymuştur. Proje, dünyanın önde gelen petrol şirketlerinin ortak bir girişimi olarak şekillenmektedir. BTC'nin ticari avantajlarının ortaya çıkmasıyla birlikte, Hazar bölgesinde faaliyet gösteren diğer bazı uluslararası petrol şirketleri de boru hattının inşaatını gerçekleştirecek BTC Co. şirketinde yer almışlardır. (BTC Co.'yu oluşturan şirketler: BP (%30.10), SOCAR (%25), Unocal (%8.90), Statoil (%8.71), TPAO (%6.53), ENI (%5), TotalFinaElf (%5), Itochu (%3.40), Inpex (%2.5), ConocoPhillips (%2.5)) ve Amerada Hess (%2.36)) (URL 7).

Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı, Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye arasında imzalanan ileriye dönük projelerden biridir ve ekonomik refah ile iyi ticari ilişkiler bağlamında önemli bir adımı temsil etmektedir. Bu proje, sadece bu üç devleti değil, aynı zamanda Orta Asya Türk cumhuriyetlerini de heyecanlandırmaktadır, çünkü bağımsızlıklarını yeni kazanmış bu ülkeler için yeni pazar arayışlarına girmek önemli bir fırsat olmaktadır. Mevcut hat, 1774 km uzunluğundadır ve Türkiye için de büyük önem taşımaktadır. Bakü yakınlarındaki Sangaçal terminalinden başlayarak Ceyhan (Yumurtalık) terminalinde son bulan 42 inç çapındaki boru hattı, Azerbaycan boyunca doğu-batı yönünde uzanmakta,

Gürcistan üzerinden geçmekte ve Türkiye'ye Ardahan'dan giriş yapmaktadır. Türkiye'nin kuzeydoğu-güneybatı yönünde devam eden BTC hattı ise Kars, Erzurum, Erzincan, Sivas, Kayseri, Kahramanmaraş ve Osmaniye gibi şehirlerden geçerek Ceyhan'da sona ermekte ve Türkiye'nin enerji taşımacılığındaki rolünü güçlendirmektedir (Akpınar, 2005, s. 241).

Proje ayrıca Azerbaycan'da istihdamı artırmayı hedeflemekte olup, yatırımların %60'ı Azerbaycan'da kullanılacaktır. İlk beş yıl içinde, projeye ilgili tüm profesyonel işçilerin %90'ı ve tüm yatırımcı işçilerin %95'i Azerbaycanlı olacaktır. SOCAR, diğer yatırım şirketlerinin %20'lik paylarını alma hakkına sahiptir. Tahmini petrol üretiminin %88'i Azerbaycan'a bırakılacak olup, tahmini 100 milyar dolarlık karın 78 milyar doları Azerbaycan'a kalacaktır. Vergiler dikkate alındığında, nihai karın %80'i Azerbaycan'a ve %20'si yabancı şirketlere gideceği tahmin edilmektedir (Gayıbov, 2005, s. 50).

Şekil 1. Bakü Tiflis Ceyhan Boru Hattı Haritası (Kaynak Gayıbov, 2005, s. 48)

Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinin güçlendirilmesi her iki ülkenin de çıkarınadır. Türkiye perspektifinden bakıldığında, BTC Petrol Boru Hattı'nın devreye girmesiyle enerji kaynaklarının çeşitlendirilmesi ve belirli enerji sağlayıcılarına olan bağımlılığın azaltılması sağlanmıştır. Azerbaycan için ise, boru hattının sağladığı avantajlar düşünüldüğünde, enerji transferinin Rusya'ya bağımlılıktan bağımsız hale

gelmesi ve enerji kaynaklarının Batı'ya sorunsuz ve etkili bir şekilde ihraç edilmesi ülkenin bağımsızlığı açısından son derece kritiktir. Enerji alanındaki iş birliğinin artması, her iki ülke için de karşılıklı kazanç sağlayan bir durumu temsil etmektedir. (Karaman, 2012, s. 56).

4.1.2. Bakü-Tiflis-Erzurum Doğalgaz Boru Hattı

Türkiye-Azerbaycan iş birliği, iki ülkenin jeopolitik konumu ve zengin kaynakları göz önüne alındığında oldukça önemlidir. Bu iş birliği, yeni bir pazar oluşturarak diğer kıtalardaki ülkelerle petrol ve doğalgaz ticaretine olanak sağlamaktadır. Bu çerçevede, Bakü-Tiflis-Erzurum (BTE) doğalgaz hattı gibi önemli bir proje geliştirilmiştir. Bu boru hattı, Hazar Denizi'ndeki Şahdeniz yatağından üretilen doğalgazın hem Türkiye'ye hem de Türkiye üzerinden Avrupa'ya ulaştırılmasını amaçlamaktadır. Bu hattın inşası, aslında 1994'te Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti arasında imzalanan Dostluk ve Çok Yönlü İşbirliğinin Geliştirilmesine İlişkin Anlaşma ile başlamıştır. Bu anlaşma, petrol taşımacılığının yanı sıra doğalgazın da taşınmasını öngörmüştür (Eravcı, 2019, s. 44).

Kaynak: Wikipedia, Baku pipelines-tr.svg

Şekil 2. Bakü Tiflis Erzurum Boru Hattı

BTE projesi ile Azerbaycan doğalgazının Gürcistan üzerinden Türkiye'ye aktarılması hedeflenmektedir. Azerbaycan'dan doğalgaz teminine yönelik olarak Ekim 2000'de başlayan müzakereler sonucunda 12 Mart 2001'de Türkiye Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı ile Azerbaycan Başbakan Yardımcısı tarafından Azerbaycan doğalgazının Türkiye'ye iletilmesine ilişkin hükümetler arası anlaşma ve bu anlaşmaya yönelik aynı tarihte SOCAR ve BOTAŞ şirketleri arasında Doğalgaz Alım Satım Sözleşmesi imzalanmıştır. İmzalanan doğalgaz alım satım anlaşması 15 yıl sürmektedir. Anlaşmada alım satımların 2 milyar m³ ile başlamasını ve plato periyotta 6,6 Milyar m³/yıl'a ulaşmasını öngörmektedir. Hattın kapasitesi 16 milyar m³ olarak tasarlanmıştır fakat gerçekleştirilecek teknik değişikliklerle kapasite artırımına gidilmesi imkanı bulunmaktadır (URL 7).

Bakü-Kars-Erzurum hattı 2005-2007 yılları arasında inşa edilmiş olup, 2007 Temmuz ayından bu yana faaliyettedir. Bu hat, Hazar Denizi'nin Şahdeniz gaz sahasından başlayıp 690 km uzunluğa ve 20 milyar metreküp kapasiteye sahiptir. Bakü-Tiflis-Erzurum gaz hattının uzunluğu ise 970 km'dir. 27 Aralık 2013'te Şahdeniz gaz sahasının kullanılmasına dair Bakü'de bir anlaşma imzalanmıştır. AB'nin desteği ile başlatılan iki Şahdeniz projesi, Rusya'ya olan gaz bağımlılığını azaltmak amacıyla planlanmıştır (Meherremova, 2015, s. 31).

4.1.3. Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında İş Birliği Anlaşmaları

Azerbaycan Devlet Başkanı Haydar Aliyev'in 8-10 Şubat 1994 Türkiye'ye yapmış olduğu ziyarette ülkeler arası ikili ekonomik ilişkiler açısından önem taşıyan belgeler imzalanmıştır. 9 Şubat 1994 tarihinde Azerbaycan Devlet Başkanı Haydar Aliyev ve Türkiye Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel tarafından 10 yıl süre için imzalanan "Dostluğun ve Çok Yönlü İşbirliğinin Geliştirilmesine İlişkin Anlaşma" ile ekonomik hususlara ilişkin düzenlemeler belirlenmiştir. Bu anlaşmanın özellikle 11., 12., 13. ve 14. maddelerinde ekonomik ilişkilere yoğunlaşan düzenlemeler yer almaktadır.

Anlaşmayla taraflar, ticari ve ekonomik işbirliğinin ikili ilişkilerin önemli bir yönünü oluşturduğunu dikkate alarak, aralarındaki ticaret hacminin, ülkelerinin

potansiyel kaynaklarına uygun düzeye yükseltilmesi, ortak sermaye yatırımı projelerinin gelişimi ve uygulanması için uygun ortam oluşturacaklarını; ekonomik-ticari ve mali alanlarda işbirliğine gidilmesi için daha elverişli bir rejimi gerçekleştireceklerini, ülkelerinin ekonomilerine katkıda bulunacak yatırımların yapılmasına olanak sağlayacaklarını, kendi deniz, nehir ve hava limanları, demiryolları, otoyolları, petrol ve doğal gaz boru hatları ile mal ve yolcu taşınmasını sağlayacak daha elverişli ortamı kuracaklarını belirtmiştir. (Resmi Gazete, 1994).

Haydar Aliyev'in Şubat 1994'teki Türkiye ziyareti sırasında karşılıklı yatırım ve teşviklerin korunması ve çifte vergilendirmeyi önleme anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşmalar Azerbaycan tarafından aynı yıl onaylanırken Türkiye'de sırasıyla 1996 ve 1997 yıllarında onaylanıp 1998 yılında yürürlüğe girebilmiştir (Aslanlı, 2018, s. 18).

Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Hükümeti Arasında Askeri Eğitim ve İşbirliği Anlaşması'nda temel olarak askeri eğitim ve işbirliği konuları üzerinde durulmuştur. Bu anlaşma, iki ülkenin askeri güçlerinin eğitimi, bilgi paylaşımı ve ortak faaliyetleri gibi konuları kapsamaktadır. Özellikle askeri personelin eğitimi ve askeri bilgi alışverişi gibi konular anlaşmanın temelini oluşturur. Bu tür iş birliği anlaşmaları, askeri kapasitenin güçlendirilmesi ve iki ülkenin savunma alanındaki iş birliğinin artırılmasını amaçlamıştır (Resmi Gazete, 1993).

5. İLHAM ALİYEV DÖNEMİ TÜRKİYE AZERBAYCAN İLİŞKİLERİ VE ORTAKLIKLAR

Azerbaycan'ın bir önceki lideri, Haydar Aliyev'in oğlu olan İlham Aliyev 2003 yılında babasının vefatının ardından gerçekleştirilen cumhurbaşkanlığı seçimiyle Azerbaycan'ın cumhurbaşkanı seçilmiştir. 2008 yılında gerçekleştirilen seçimlerde ikini dönem için yeniden seçimleri kazanmıştır. 2009 yılında gerçekleştirilen anayasa referandumuyla devlet başkanları için dönem sınırlamasının kaldırılmasına dair gerçekleştirilen düzenlemeyle süresiz olarak seçimlere katılma hakkı kazanmıştır. 2013 seçimlerinde tekrar seçimlerden zaferle ayrılmış ve görevini sürdürmüştür (URL 8). Aliyev'in bugünkü konumuna gelmesinde babasının

yadsınamaz bir rolü olduğu kabul edilmektedir. İlham Aliyev bugünkü liderlik rolünü üstlenmeden önce babasının da desteğiyle Azerbaycan petrol şirketi SOCAR’da başkan yardımcılığı görevini üstlenmiştir. Babasının rahatsızlığı sebebiyle rekabete katılmadığı 2003 seçimlerinde seçimleri % 76,8’lik büyük bir farkla kazanarak cumhurbaşkanlığı görevini üstlenmiştir. Göreve geldiği zaman babasının izlemiş olduğu politikaları sürdüreceğini belirten İlham Aliyev dediği gibi bu politikaları sürdürmeye devam etmiştir (Karaman, 2012, s. 59).

İlham Aliyev döneminde Haydar Aliyev döneminde uygulanan denge politikalarında niceliksel değişikliklere gidilmiş ve bu politikalar çok boyutlu hale getirilmiş, kurumsallaştırılmış, uygulanmış ve kayda değer başarılar sağlanmıştır (Yılmaz ve Sayın, 2013, s. 33). İlham Aliyev döneminde uygulanan dış politikaların merkezinde Azerbaycan’ı bir mücadele alanı olmaktan çıkarmak ve iç işlerine en ufak bir müdahaleyi dahi kabul etmemek, Azerbaycan’ı bir iş birliği alanına dönüştürmek olduğu görülmektedir (Yılmaz, 2012, s. 52).

Azerbaycan ve Türkiye arasında bir millet iki devlet söyleminin sıklıkla ifade edilmesine karşın İlham Aliyev iktidarının özellikle ilk dönemlerinde ülkeler arası ilişkiler istenen düzeye getirilememiştir. Uluslararası platformlarda yakın işbirliği yapıldığı iki ülkenin yetkilileri tarafından sıklıkla dile getirilirken Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisinde (AKPM) gerçekleştirilen Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC)’nin tanınması için gerçekleştirilen oylamada Azerbaycanlı vekiller oylamaya katılmamıştır (Hasanov, 2007, s. 64, URL 9).

İlham Aliyev döneminde Azerbaycan-Türkiye ilişkileri kayda değer bir ilerleme göstermesine ve sürekli olarak bir millet iki devlet söylemlerinin yinelenmesine karşın ilk başlarda, özellikle ekonomik anlamda istenilen düzeyde bir ilerleme ortaya koyulamamıştır. Türkiye hükümeti tarafından başlatılan “Ermeni açılımı süreci” ülkeler arası ikili ilişkilerin özellikle olumsuz şekilde ilerlemesine yol açmıştır. Bu politikanın ilerletilmemesi ve başarısızlıkla sonuçlanması ardından Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinin geliştirilmesine önem verilmiş, ülkeler arasında önemli anlaşmalar imzalanmış ve özellikle de askeri alanda önem arz eden iş birlikleri sağlanmıştır (Rzayeva, 2023, s. 55).

Türkiye ve Azerbaycan arasındaki ilişkiler çok boyutlu ve stratejik düzeyde ilerlemektedir. İki ülke arasında yoğun ve karşılıklı şekilde üst düzey devlet yetkilileri tarafından ziyaretlerin ülkeler arasındaki en önemli itici güç olduğu belirtilmektedir. Gerçekleştirilen bu karşılıklı ziyaretler geleneksel hale gelmiştir. İki ülkenin de devlet yetkilileri göreve geldikten sonra ya da sembolik olarak önemli gelişmelerin yaşanmasının ardından diğer ülkeyi öncelikli olarak ziyaret etmektedir (URL 10).

5.1. Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu Hattı

Günümüzde, 21. yüzyılın getirdiği küreselleşme trendiyle birlikte, malların, hizmetlerin, sermayenin ve kişilerin serbest dolaşımının artması kaçınılmaz hale gelmiştir. Bu durum, dünya ticaretinin hızla artmasıyla paralel olarak, verimli ve alternatifli uluslararası ulaştırma ağlarının geliştirilmesini zorunlu kılmaktadır. Uluslararası piyasalardaki artan rekabet, üretilen malların dünya piyasalarına rekabetçi fiyatlarla ve zamanında ulaştırılmasını gerektirmektedir. Dolayısıyla, günümüz ekonomilerinde taşıma sektörünün, üretim sektörü kadar önemli bir paya sahip olduğunu söylemek yanlış olmaz. Türkiye, coğrafi konumu ve Avrasya ülkeleriyle derin tarihi ve kültürel bağlarından güç alarak bölge ülkeleriyle iş birliği potansiyelini artırmak için çaba sarf etmektedir. Bu çaba, bölgenin ekonomik refahını artırmakla kalmayıp, aynı zamanda bölgedeki barış ve istikrarı sağlayarak coğrafyadaki halkların birbirlerine daha da yakınlaşmasını destekleyen bir süreçtir. Avrasya ülkeleri, zengin petrol, doğalgaz ve su kaynaklarına sahip olmalarının yanı sıra köklü ekonomik reformlar sayesinde yüksek bir ekonomik büyüme hızına ulaşmışlardır. Bu gelişmeler, enerji, ticaret, sanayi, ulaştırma, telekomünikasyon, turizm ve hizmet sektörlerinde geniş kapsamlı iş birliği ağlarının kurulmasına olanak sağlamaktadır. Bugün Türkiye'nin Avrasya ülkelerine (Rusya-Ukrayna hariç) yönelik ticaret hacmi 5 milyar ABD dolarına ulaşmıştır. Bu ilişkiler sadece ticaretle sınırlı değildir. Aslında, Avrasya bölgesi, 1000'den fazla Türk özel şirketinin bankacılık, telekomünikasyon, ulaştırma, enerji, gıda, inşaat ve tekstil sektörlerine 7 milyar ABD doları değerinde yatırım yaptığı, müteahhitlerimizin ise üstlendiği taahhütlerin 19 milyar ABD dolarına ulaştığı bir bölgedir.

Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) Petrol Boru Hattı, "21. Yüzyılın Projesi" olarak nitelendirilmekte olup yakın zamanda hayata geçirilecek olan Bakü-Tiflis-Erzurum Doğalgaz (BTE) Projesi ile birlikte, enerji alanında dünyada örnek olarak gösterilen bölgesel iş birliği çalışmalarıdır. Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu (BTK) Projesi, BTC ve BTE enerji projelerine ek olarak bölgenin dinamizminden en üst düzeyde yararlanmayı sağlayacak ulaştırma alanında geliştirilen yoğun iş birliğinin somut bir örneğini oluşturmaktadır. (Sümer, 2024).

Kaynak: <https://www.memurlar.net/haber/711248/baku-tiflis-kars-demiryolu-nda-mersin-den-ilk-tren-yola-cikti.html>

Şekil 3. Bakü Tiflis Kars Demiryolu Hattı

BTK projesine temel oluşturan fikrin temelleri 1993 yılında Türk-Gürcü Ulaştırma Komisyonu toplantısı sırasında atılmıştır. Başlarda Gürcistan-Türkiye arasında bir demiryolu hattının kurulması planlanmış ve çalışmalara bu yönde başlanmıştır. Uzun yıllar boyunca kapalı olan Ermenistan sınırı sebebiyle Türkiye Orta Asya ve Kafkasya bölgeleriyle olan bağlantısını İran üzerinden sağlamaktaydı fakat İran-Türkiye ilişkileri genellikle inişli çıkışlı bir yapıya sahipti. Bu bağlamda Gürcistan-Türkiye arasında kurulması planlanan demiryolu hattı büyük önem taşımaktaydı (Toprak, 2020, s. 25). İnşaata planlanan demiryolu projesine 2004 yılında Azerbaycan da katılım göstermiştir. Azerbaycan'ın demiryolu projesine dahil olmasının ardından demiryolu güzergahı son halini almıştır. BTK demiryoluna son halini veren anlaşma 2007 yılında Türkiye-Gürcistan-Azerbaycan arasında Tiflis'te

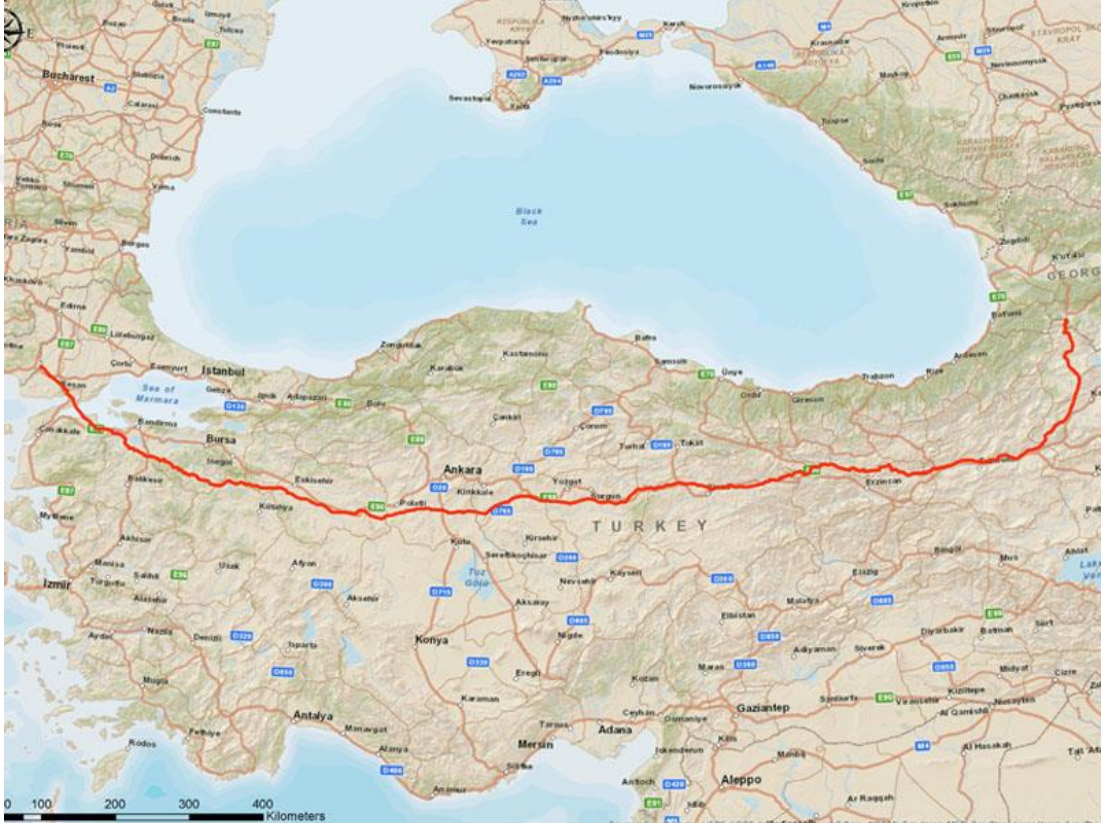
imzalanmıştır. Proje temellerine Gürcistan'da 2007'de Türkiye'de 2008'de başlanmıştır. Demiryolu projesinin güncel uzunluğu 838 kilometredir. Bunun 76 kilometresi Türkiye'den 259 kilometresi Gürcistan'dan ve 503 kilometresi Azerbaycan'dan geçmektedir (Dilek, 2017).

BTC projesi Yeni İpekyolu olarak adlandırılan Avrupa Kafkasya Asya Ulaştırma Koridoru (TRACECA), Orta Asya-Kafkasya-Avrupa arasındaki mevcut ulaşım kopukluğunun ortadan kaldırılması için gerçekleştirilen büyük kapsamlı projeye paralel olarak başlatılmıştır (Rzayeva, 2023, s. 60). Bugüne kadar bu hat üzerinde 2 milyon 405 bin ton yük taşınmıştır. Bu demir yolu hattı, yük taşımacılığının kesintisiz devamını sağlayarak, Asya'dan Avrupa'ya ürünlerin ulaşım süresini 15 güne kadar indirmiştir. BTC demiryolu hattının kısa vadede 1 milyon yolcu ile 6 milyon ton yük taşınması hedeflenmektedir. 2034 yılına gelindiğinde demiryolunun bir yılda 3 milyon yolcu ile 17 milyon ton yük taşınması beklentiler arasında yer almaktadır. BTC demiryolu projesinin tamamlanması ve faaliyete geçirilmesiyle birlikte Türkiye'den başlayıp Orta Asya ve Çin arasında kesintisiz bir ulaşım ağı kuracak olan Orta Koridor projesinin bir ayağı tamamlanmıştır (URL 11).

Çin'den Avrupa'ya ulaşım sağlayan demiryolu hatları yalnızca Rusya üzerinden geçerken BTK demiryolu bu tekele bir alternatif oluşturmaktadır. Avrupa-Asya arası ulaşımın demiryoluyla sağlanmasında Rusya'ya olan bağımlılığın azalması çok yönlü etkiler doğurmaktadır. Bu süreçte BTC demiryolu projesi; Çin, Orta Asya ve Avrupa ülkeleri birbirine daha fazla entegre olmakta, ülkeler arasında sıkı ticari ve kültürel ilişkilerin geliştirilmesi için alt yapı oluşturmakta ve Avrasya ülkelerinin küresel ekonomiye daha katılımcı şekilde entegre olmalarına imkan sağlamaktadır. BTC demiryolunun yalnızca finansal getiri sağlamayacağı, ayrıca siyasi olarak barış, istikrar, güvenlik ve sosyal refahın sağlanması, geliştirilmesinde, insan ve bilgi hareketliliğinin artırılmasında da etkili olacağı aktarılmaktadır (Dilek, 2017).

5.2. Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı Projesi (TANAP)

Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı Projesi (TANAP), Azerbaycan ve Türkiye'nin enerji alanında bugüne kadar gerçekleştirdikleri başarılı iş birliklerinin en önemli örneklerinden birini oluşturmaktadır. TANAP, Güney Gaz Koridoru (SGP) ve Trans Adriyatik Boru Hattı (TAP) ile birlikte Güney Gaz Koridorunun en önemli bileşeni konumundadır. TANAP, Türkiye ve Avrupa'nın 1811 km ile en uzun ve 56" ile en büyük çaplı doğal gaz boru hattıdır (URL 12).

Kaynak: <https://www.botas.gov.tr/Sayfa/tanap/122>

Şekil 4. Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı Projesi

Ankara'da 26 Aralık 2011 tarihinde Azerbaycan ve Türkiye Enerji Bakanlıkları arasında TANAP'a dair ortak bir deklarasyon imzalanmıştır. Bu deklarasyonun ardından TANAP'ın inşası için hazırlıklar başlatılmıştır. Dolmabahçe Sarayı'nda 26 Haziran 2012 tarihinde yüksek düzeyde resmi belgeler imzalanmıştır. Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, Türkiye'ye yapılan büyük yatırımlardan bahsetmiştir. SOCAR Başkanı Rövneg Abdullayev, 7 Kasım 2012'de TANAP

şirketinin Türkiye'de resmi olarak faaliyete başladığını açıklamıştır. 2 Ocak 2013 tarihinde Türkiye ve Azerbaycan arasında imzalanan TANAP anlaşması, Türkiye Parlamentosu tarafından onaylanmıştır (Mirzaliyeva, 2016, s. 7).

TANAP projesinin inşası, SOCAR, BOTAS ve TPAO şirketlerinin ortak çalışmalarıyla bitirilmiştir. Azerbaycan ve Türkiye'nin yanı sıra ABD, İngiltere ve Avrupa Birliği de bu projeyi destek vermiştir. Projenin en büyük hissedarı %80 pay ile SOCAR'dır. Ancak, SOCAR hisselerinin %12'si 2015 yılında BP'ye satılmıştır. Projenin inşası Mart 2015'te başlamış ve Haziran 2018'de faaliyete geçmiştir (Ahmadzada, 2022, s. 46).

TANAP, Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ve Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in katıldığı törenle 2018 yılında hizmete alındı. Projenin ilk etabında yıllık 16 milyar metreküp gaz taşınmıştır. Türkiye'de kullanılan 6 milyar metreküplük bölümün dışında kalan 10 milyar metreküp gaz ise 2020 yılından itibaren Trans Adriyatik Boru Hattı (TAP) üzerinden Avrupa'ya taşınmaktadır. II. Türkiye-Azerbaycan Enerji Forumu, İstanbul'da 6 Kasım 2022 tarihinde düzenlenmiş olup, bu forumda TANAP'ın kapasitesinin iki katına çıkarılması hususunda çalışmalara başlanmıştır (URL 13).

TANAP'ın taşıdığı önem proje ile taşınacak olan doğalgazın miktarında değil, Hazar ve Orta Asya kaynaklarından sağlanacak olan enerjinin Avrupa'ya ulaştırılmasında kullandığı güzergahta yatmaktadır. TANAP sayesinde bölge ülkelerinin kaynakları Rusya'dan bağımsız bir şekilde uluslararası piyasalara değerinde satılabilmektedir. Bu durumun projenin erken safhalarından beri farkında olan Avrupa projeyi desteklemekte ve Rusya dışında kalan alternatiflere daha sıcak bakmaktadır. Avrupa Komisyonu'nun enerjiden sorumlu üyesi Oettinger, "Gazprom'a ayrıcalık tanımak önceliklerim arasında değil" şeklindeki açıklamasıyla Avrupa'nın Rusya'ya olan bakışını net bir şekilde ifade etmektedir. Bu açıklama, Avrupa'nın Rus enerji kaynaklarına olan bağımlılığını azaltma çabalarını vurgularken, TANAP projesinin önemini de öne çıkarmaktadır. TANAP projesi, Rusya'yı devre dışı bırakarak gerçekleşecek ve Avrupa'nın enerji güvenliği açısından kritik bir rol oynamaktadır (Furuncu, 2018, s. 553).

5.3. İğdır-Nahçıvan Doğalgaz Boru Hattı

Türkiye ve Azerbaycan arasındaki ilişkilerin derinleşmesini sağlayan bir diğer iş birliği projesi İğdır-Nahçıvan Doğalgaz Boru Hattı projesidir. Tek millet ili devlet şiarı ile enerji alanında Türkiye ve Azerbaycan arasında gerçekleştirilmiş olan BTC Boru Hattı, BTE Botu Hattı ve TANAP'a ek olarak inşasına karar kılınan İğdır-Nahçıvan Boru hattının temel atma töreni 25 Eylül 2013 tarihinde Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev ve Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın katılımlarıyla Nahçıvan'da gerçekleştirilmiştir. Törende Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Cumhurbaşkanı Aliyev temel atma noktasına görüntülü olarak bağlanıp start butonuna birlikte basarak projenin temellerini birlikte atmıştır. Törende temeli atılan projenin iki ülke ilişkilerinin ilerlemesi ve gelişmesinde yeni bir basamak olacağı, kardeşlik ilişkilerinde yeni bir adım olacağı ifadelerinde bulunulmuştur (URL 14).

Nahçıvan'a kara bağlantısı olmayan Azerbaycan bölgeye doğalgaz tedariği için İran ile 2004 yılında anlaşma yaparak 20 yıl süreyle bölgenin doğalgaz ihtiyacını karşılama çalışmalarında bulunmuştur. Nahçıvan'ın doğalgaz güvenliğinin sağlanması adına ikinci bir seçenek olarak Türkiye ile 2020 yılında İğdır-Nahçıvan Doğalgaz Boru Hattı projesi konusunda iyi niyet anlaşması imzalanmıştır. Proje kapsamında İğdır Doğalgaz Boru Hattının bir uzantısı olarak Nahçıvan'a kadar uzanan 85 kilometrelik yeni bir boru hattının inşası planlanmıştır (Kabakçı, 2023).

Kaynak: <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/igdir-nahcivan-dogal-gaz-boru-hatti-turkiye-ve-azerbaycanin-enerjideki-ismirligini-guclendirecek/3001941>

Şekil 5. Iğdır Nahçıvan Doğal Gaz Boru Hattı

Hattın tamamlanması ve işlevsellik kazanmasının ardından yıllık olarak 500 milyon metreküp doğalgaz ihtiyacının tümünün bu hat üzerinden karşılanması hedeflenmektedir. Gerçekleştirilen törende aynı zamanda Türkiye Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Alparslan Bayraktar ile Azerbaycan Enerji Bakanı Perviz Şahbazov tarafından yenilenebilir enerjiden sağlanan elektriğin karşılıklı iletimine yönelik mutabakat zaptı imzalanmıştır (URL 15).

İmza töreninde Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Azerbaycan Cumhurbaşkanı Aliyev Türkiye Cumhuriyeti ve Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında Kars-Nahçıvan Demiryolu Projesi'ne İlişkin Niyet Protokolü'ne imza atarak iki ülke arasında demiryolları bağlantılarının güçlendirilmesi için yeni bir adım atmıştır (Melikoğlu ve Rakipoğlu, 2023).

5.4. Şuşa Beyannamesi

Türkiye ile Azerbaycan arasında imzalanan Şuşa Beyannamesi ülkeler arası iki devlet tek millet şiarıyla altı çizilen kardeşlik ilişkilerinin müttefiklik düzeyine yükselmesini sağlamıştır. Şuşa Beyannamesi, 15 Haziran 2021'de Azerbaycan'ın kültür başkenti ve Karabağ'ın sembol şehri olan Şuşa'da Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ve Cumhurbaşkanı İlham Aliyev tarafından imzalanmıştır. İki ülke arasında imzalanan ve içerisinde müttefiklik ifadesi geçen ilk belge olma özelliği taşıyan bu anlaşma ile Azerbaycan ve Türkiye, uluslararası ve bölgesel platformlarda birbirlerini tam destekleme taahhüdünde bulunmuştur. Beyanname savunma sanayi teknolojileri, askeri, enerji, taşımacılık, insani ve ekonomik ilişkilere kadar geniş bir alana yayılan konulardaki ilişkilerin ilerletilmesi ve güçlendirilmesini hedeflemektedir. Şuşa Beyannamesi'nde özellikle herhangi bir tehdit ya da saldırı durumunda Türkiye ve Azerbaycan'ın birlikte hareket edecek oldukları ve kararlılıkları duyurulmuştur (Rehimov, 2022-b).

Şuşa Beyannamesinde bulunan *Taraflardan herhangi birinin kanaatine göre onun bağımsızlığına, egemenliğine, toprak bütünlüğüne, uluslararası düzeyde tanınmış sınırlarının dokunulmazlığına veya güvenliğine karşı üçüncü bir devlet veya devletler tarafından tehdit ve saldırı gerçekleştirildiğinde, Taraflar, ortak istişareler yapacak ve bu tehdit veya saldırının önlenmesi amacıyla BM Şartı'nın amaç ve ilkelerine uygun girişimlerde bulunacak, birbirine BM Şartı'na uygun şekilde gerekli yardımı yapacaklardır. Bu yardımın kapsam ve biçimi ivedi yapılan görüşmeler yoluyla belirlenerek ortak tedbirler alınması için savunma ihtiyaçlarının karşılanmasına karar verilecek ve Silahlı Kuvvetlerin güç ve yönetim birimlerinin koordineli faaliyeti sağlanacaktır"* hükmü kimi çevreler tarafından yanlış değerlendirilerek ya da kasıtlı olarak manipüle edilerek anlaşmanın farklı ülkelere karşı bir ittifak anlaşması olduğu ileri sürülmektedir. Fakat Şuşa Beyannamesinde yer alan bu hüküm Birleşmiş Milletler (BM) Antlaşması'nın 51. maddesinde ve Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO)'nun 5. maddesinde yer alan meşru savunma hakkıyla neredeyse aynı içeriğe sahiptir. Buradan hareketle Şuşa Beyannamesi'nde yer alan ilgili hüküm, taraflardan birine karşı herhangi bir saldırı olması durumunda diğerinin hemen harekete geçmesini sağlayan meşru savunma hakkını bünyesinde bulundurmaktadır. Aynı zamanda Şuşa Beyannamesi'nde savunma sanayisi, teknoloji

transferi, enerji, ulaştırma, ekonomik işbirliği, ticaret, kültürel alışveriş ve insan kaynakları geliştirme gibi konularda iki ülke arası işbirliği yapılmasına dair ifadeler içermektedir (İsmayılov, 2022).

2. BÖLÜM

KARABAĞ SAVAŞI

1. KARABAĞ BÖLGESİ VE SAVAŞA GİDEN SÜREÇ

Karabağ bölgesi tarih boyu çeşitli medeniyetlere ev sahipliği yapmış stratejik bir bölgedir. Karabağ bölgesi Aras ve Kura nehirlerinin doğusunda yer almaktadır. Karabağ bölgesi Dağlık Karabağ olarak da bilinmektedir ve Azerbaycan ile Ermenistan arasında uzun süren bir anlaşmazlığın sebebi olmuştur. Dağlık Karabağ, 18 bin km²'lik Karabağ alanı içerisinde 4392 km²'lik bir alan kaplamaktadır. Karabağ bölgesi bulunduğu coğrafi pozisyon itibariyle jeostratejik ve jeopolitik açıdan büyük önem taşıyan bir alandır (İbadov, 2007, s. 78). Karadeniz'in doğusunda bulunan Taman Yarımadasından Hazar Denizinin batısında yer alan Apşeron Yarımadasına kadar uzanan dağlık bölge Kafkasya olarak isimlendirilmiştir. Kafkasya'nın batısında Avrupa ve doğusunda Asya kıtaları yer almaktadır. Karabağ, Kafkas Dağları'nın güney doğusunda bulunan bölgede yer almaktadır (Özyılmaz, 2013, s. 193).

Kaynak: <https://www.takvim.com.tr/guncel/2020/10/04/daglik-karabag-haritasi-nasil-daglik-karabag-sehirleri-neler-daglik-karabag-nufusu-kac>

Şekil 6. Dağlık Karabağ Haritası

Kafkasya, Hazar ve Karadeniz bölgeleri arasında kuzey-güney yönünde uzanan sıradağların adıdır. Kafkasya, üç ana bölgeden meydana gelmektedir. Bunların ilki, Don ve Volga nehirleri arasında kalan Kuzey Kafkasya; ikincisi, Büyük Kafkas Dağları bölgesi; üçüncüsü ise, Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan'ın bulunduğu "Transkafkasya" (Güney Kafkasya) bölgesidir. Kafkasya'nın ayrıca kültürel olarak heterojen bir yapıda olduğu söylenebilecektir (Ayan, 2010, s. 21).

Bugün Azerbaycan olarak anılan bölgenin bütünü uzun bir süre boyunca Pers egemenliğinde kalmıştır. Bölgede Arap egemenliğinin başladığı 7. yüzyıldan sonra, bölgede yaşayanlar Zerdüşt dininden ayrılarak İslam'ı benimsemiştir. 11. yüzyılda bölgeye gelen Oğuz Türkleri, bölgenin dilini Türkçeleştirmiş ve burada İslamiyet'in yayılmasına katkıda bulunmuştur. Türklerin bölgedeki egemenliğine son veren Moğol istilası olmuştur. 13. yüzyıl, Moğol istilasının yaşandığı ve ardından İlhanlı egemenliğinin başladığı dönem olmuştur. İlhanlıların ardından Türkmenlerin devletleri olan Karakoyunlu ve Akkoyunlu devletleri bölgede egemenlik göstermiştir. On beşinci yüzyılda, bölgesel bir devlet olan Şirvan Şahlar Devleti Azerbaycan'da ortaya çıkmıştır. 16. yüzyılın başlarında ise Azerbaycan, Safevi soyunun kurduğu imparatorluğun merkez güç bölgesi durumuna gelmiştir. Safevi soyunun bölgedeki egemenliği iki yüzyıldan fazla sürmüştür ve bu devlet 1722'de iç karışıklıklar ve Afgan istilası sonucunda yıkılmıştır. 18. yüzyıl ortalarından itibaren bölgede dokuz hanlık kurulmuştur. Bunlardan biri olan Karabağ Hanlığı, 19. yüzyıl başlarına kadar bağımsızlığını sürdürmüştür. Ruslar, 18. yüzyıl sonlarından başlayarak Kuzey Karadeniz ve Kafkasya'da yayılmaya başlamıştır. Önce Karabağ olmak üzere bazı hanlıkları 1800'lerin başlarında himaye anlaşmalarıyla kendisine bağlayan Rusya, ardından diğer Azeri hanlıklarını silah zoruyla ele geçirmeye çalışmıştır. Rusya, bölgedeki diğer iki büyük güç olan İran ve Osmanlı Devletlerini de yenilgiye uğrattıktan sonra bugünkü Azerbaycan sınırlarına egemen olmuştur (Gürel, 1992, s. 182).

1.1. Karabağ Bölgesi Üzerindeki İddialar

Karabağ bölgesi, konumu itibariyle sahip olduğu jeopolitik önem dolayısıyla uzun yıllar boyunca bölgede Osmanlı İmparatorluğu ile İran İmparatorluğu arasında bölge üzerinde çekişmelerin yaşanmasına neden olmuştur. 20. yüzyılın başlarında

Osmanlı Devleti'nin bölgedeki nüfusunun ve gücünün azalmaya başlamasıyla Rus Çarlığının bölgedeki gücü iyice baskın hale gelmiştir. Rusların bölge üzerindeki etkisi Rus Çarlığının yıkılmasının ardından kurulan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliğinin (SSCB) kurulmasıyla daha da artmıştır. SSCB döneminde Karabağ Bölgesi üzerinde Azerbaycan ve Ermenistan arasında ciddi çekişmeler yaşanmış, bu çekişmelerde SSCB'nin tutumları büyük oranda etkili olmuştur (Sapmaz ve Sarı, 2012, s. 3).

Safevi devleti ve Selçuklu devleti dönemlerinde Dağlık Karabağ'ın içinde yer aldığı lokasyonda Ermenilerin kurmuş olduğu bir hanlık ya da başlatmış oldukları bir politik hareketten bahsetmek mümkün olmamaktadır. Bu dönemlerde bölgedeki Ermeni nüfusunun dağınık, az ve etkisiz bir düzeyde olduğu söylenebilmektedir (Yıldırım ve Özönder, 1991, s. 3). Ermeni nüfusunun bölgede artış göstermesi Çarlık Rusya'sının bölgeye hakim güç konuma gelmesiyle aynı doğrultuda olduğu görülmektedir. Dağlık Karabağ'da 1810'da 9500 Azerbaycan Türkü ve 2500 Ermeni'nin yaşadığı kayıtlara alınmıştır. Rusya tarafından en sadık millet olarak anılan Ermeniler Rusya tarafından 1823 yılı itibariyle bölgeye göç ettirilmeye başlanmış ve bu sebeple bölgedeki nüfus dinamikleri Ermeniler lehine değişim göstermeye başlamıştır (Yiğit ve Gülbiten, 2017, s. 4).

Azerbaycan, 1922'de Sovyetler Birliği'ne katılmıştır. Uzun yıllar boyunca Azerbaycan ve Ermenistan arasında tartışmalı bir alan olan Dağlık Karabağ'ın statüsü 1923 yılında Azerbaycan'a bağlı özerk bir bölge özelliği kazanmıştır fakat Moskova'nın bu kararı Ermenistan yönetimi tarafından kabul görmemiştir (URL 16).

Daha önce Karabağ'da çok az sayıda bulunan Ermenilerin bu bölgedeki varlığı, 1828'den sonra izlenen Rus politikası sonrasında hızla artış göstermiştir. Ermenilerin 1978'de Karabağ'daki varlıklarının 150. yıldönümünü kutlamaları bunu kanıtlar niteliktedir. İngiliz verilerine göre, 1919 yılında Dağlık Karabağ'da nüfus üçte iki oranında Azerbaycanlılar lehine görülmektedir. Ermeni nüfusunun Dağlık Karabağ'daki yoğunluğunun artışı, Sovyetler Birliği yönetimi süresince gerçekleşmiştir (Gürel, 1992, s. 182).

Sovyet yönetimi doğduğunda Azerbaycan'ın 113.895 km²'lik yüzölçümü varken ilerleyen dönemlerde bu rakam 86.600 km²'ye kadar gerilemiştir. Özellikle

Stalin dönemi zarfında kendi belirttiği üzere temizlik faaliyeti adı altında yapılan etkin katliam ve zorunlu göç, Türklerin mevcudiyet gösterdikleri toprakların alan olarak daralmasına neden olurken bu topraklardaki Türk nüfus yoğunluğunun da azalmasına yol açmıştır. Özellikle 2. Dünya Savaşı sonrasında Sovyetler birliği sınırları içinde yaşayan Türk ve Müslüman halklar ötekileştirilerek halk düşmanı olarak damgalanmıştır. Uygulanan bu politikalarda Trans-Kafkasya bölgesinde Türk ve Müslüman nüfusun azaltılması ve Hristiyan-Ermeni varlığını güçlendirmek amaçlanmıştır (Mustafayev, 2013, s .58). 1948-53 yılları, Sovyetler Birliği içinde varlık gösteren bahsedilen damgalı milletlerin sürgün dönemi olarak tarihe geçmiştir. Belirtilen tarihler içerisinde can korkusuyla Gürcistan ve Ermenistan'dan kaçarak Anadolu'ya sığınan pek çok Kafkas Türkü bulunmaktadır (Attar, 2012, s. 8).

Sovyetler yönetiminin 1947 yılında aldığı yeni kararlar büyük Ermenistan projesi resmiyet kazanmıştır. Batı Azerbaycan ve Dağlık Karabağ bölgesindeki Türk nüfusun göç ettirilmesine Azerbaycan yönetimi karşı dursa da Moskova yönetimi karşısında bir otoritesi olmadığı için durumu ve zorla yurtları ellerinden alınmış insanları bünyesinde kabul etmiştir. Aynı yıl içerisinde Sovyet Bakanlar Şurasının almış olduğu kararlar başta kolektif çiftlik sahipleri olmak üzere Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinde yaşayan Türk nüfusu Azerbaycan'ın Aras-Kura ovasına zorla göç ettirilmiştir. Bu nedenle Azerbaycan Türklerinin yüzyıllardır yaşadıkları toprakları seçenekleri olmaksızın bırakmak zorunda kalmış, ayrıldıkları topraklara ise Ermeniler yerleştirilmiştir (Görgülü ve Hüroğlu, 2023, s. 16).

Dağlık Karabağ konusu Sovyet yönetimi her değiştiğinde yeniden gündeme getirilmiştir. Ermenilerin varlık sebeplerinden biri haline gelen bu sorun kapsamında 1963-65 yıllarında Rus lider Kruşçev'e Ermeni yöneticiler aracılığıyla dilekçeler iletilmiştir. Bu dilekçelerde çoğunlukla Azerbaycan'ın kınanması ve Dağlık Karabağ'ın Ermenistan topraklarına katılması yönünde talepler yer almıştır fakat bu dönem zarfında Ermenistan'ın bu talepleri çok karşılık bulmamıştır. 1973 yılından itibaren Ermenilerin terör aracılığıyla uluslararası platformda gündeme gelmeye başlamış olup Türk diplomatlar ve aileleri Ermenilerin terörünün hedefi haline almıştır (Ekici, 2017, s. 64).

1980'lerin sonlarına doğru dünyada meydana gelen siyasi ve iktisadi gelişmeler neticesinde sosyalizm sistemi güç kaybetmeye ve Sovyet yönetimi ülkenin egemenliğini kaybetmeye başlamıştır. Bu ortamda ülkeleri Rusya tarafından işgal altında bulunan milletler milli bağımsızlık hareketlerini başlatmış olup bu süreçte hem bağımsızlıklarını elde etmiş hem de Sovyetlerin çöküşünü hızlandırmıştır (Aziz, 2013, s. 125).

Moskova'nın eski otoritesinin hissedilmediği Dağlık Karabağ'da örgütlü şekilde hareket eden Ermeniler Karabağ'ın Azerbaycan'dan ayrılması için hareket başlatmıştır. 1987 Ekim ayında bu harekete Erivan'dan destek gelmiş ve Ermenistan'da destek gösterileri yapılmıştır. Gösterilerin ardından 18 Ekim 1987'de sonraki on yıllar boyunca devam edecek olan çatışmaların temeli atılmış; Dağlık Karabağ'ın Çardaklı köyünde ikamet eden Azeri nüfusa saldırılar düzenlenmiştir (URL 16).

1987 yılında Ermenistan, Dağlık Karabağ'ın kendilerine verilmesi görüşünü bazı ulusal ve uluslararası alanlarda ortaya atmaya ve bu topraklar üzerinde hak iddia etmeye başlamıştır. Bu olaylar sonucunda Azerbaycan ve Ermenistan çatışmaları alevlenmiştir. Bu olaylarda Ermeniler Karabağ'daki nüfus çoğunluğunun kendilerine ait olduğunu öne sürmüştür. 1988 yılında Karabağ Ermenileri Ermenistan'a bağlanma kararı vererek bölgede yaşayan Türk nüfusa saldırılar düzenlemeye başlamıştır. Bu süre zarfında Ermenilerin Sovyetlere bölgeyle ilgili iletmış oldukları isteklerin geri çevrilmesi sonucunda Türkler ve Ermeniler arasında çatışmalar başlamıştır (Aslan, 1990, s. 19).

1.2. Birinci Karabağ Savaşı

1923'te Sovyetler Birliği tarafından Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti (SSCB) içinde kurulan Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi, SSCB'nin dağılması sürecinde Azerbaycan'a bağlı bir özerk bölge olarak varlığını sürdürmüştür. Ancak, 1987'den itibaren Karabağ'daki Ermeniler, Azerbaycan aleyhine faaliyetlere başlamışlardır. Bu faaliyetlerin bir kısmını bölge parlamentosunun Erivan'a bağlanma talebi ve kararı oluştururken, diğer bir kısmını da Karabağ'daki Azerbaycan Türklerine yönelik saldırılar teşkil etmiştir. Kasım

1989'da SSCB Yüksek Sovyeti, Dağlık Karabağ Özerk Bölgesinin özerkliğini kaldırarak doğrudan Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ne bağlanmasına dair bir karar almıştır. Ancak, Aralık 1989'da Ermenistan Sovyet Cumhuriyeti Yüksek Sovyeti ile Karabağ Ulusal Konseyi'nin ortak oturumunda, Moskova'nın kararı geçersiz sayılarak Dağlık Karabağ Özerk Oblastı'nın Ermenistan ile birleştiği ilan edilmiştir. Bu durum, çatışmaların artmasına ve bir cephe savaşına dönüşmesine yol açmıştır (Sarıkaya, 2020, s. 7).

Sovyetler Birliği'nin dağılma süreciyle birlikte, Sovyet Azerbaycanı'na bağlı olan Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi'ndeki (DKÖB) Ermeniler, Azerbaycan'a yönelik toprak taleplerini dile getirmişlerdir. 1989 Kasım ayında, Sovyetler Birliği Yüksek Sovyeti, DKÖB'ün özerkliğini kaldırarak doğrudan Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin kontrolüne geçmesine karar vermiştir. Ancak, 1989 Aralık ayında Ermenistan Yüksek Sovyeti ile Karabağ Ulusal Konseyi'nin ortak oturumunda, bu karar geçersiz sayılmış ve DKÖB'ün Ermenistan Sovyet Cumhuriyeti'ne katıldığı ilan edilmiştir. Bu gelişme, çatışmaların tırmanmasına ve nihayetinde cephe savaşlarına dönüşmesine sebep olmuştur. Bu dönemde, Azerbaycan topraklarında yaşayan Ermenilerin Azerbaycan Türklerine yönelik saldırıları da büyük gerilimlere yol açmıştır (Sarıkaya, 2020, s. 7).

Karabağ konusunda Azerbaycan ve Ermenistan arasında 1988'de baş gösteren çatışmaların şiddeti 1989'da yoğunlaşmış fakat 1990'lı yılların başında iyice yükselerek iki ülke arasında ilan edilmemiş bir savaşa dönüşmüştür. Çatışmaların başladığı ilk yıllarda bu konu Sovyetlerin bir iç meselesi olarak yorumlanmış ve çözüme yönelik girişimler daha çok Moskova yönetimine bırakılmıştır (İbadov, 2007, s. 143).

1991 Ekim ayında Azerbaycan bağımsızlık yasasını kabul ederek Sovyetler Birliği'nden bağımsızlığını ilan etmiştir. Bunu takip eden aylarda Azerbaycan, Dağlık Karabağ'ın özerklik statüsünün kaldırıldığını açıklamış fakat Dağlık Karabağ Meclisi referandumuna giderek Azerbaycan'dan ayrılmak yönünde bir irade ortaya koymuştur. Referandum, çatışmalar ve sürgünler ile bölgeden uzaklaştırılan ve nüfusun yalnızca %20'si kadar kalan Azeriler tarafından boykot edilmiştir. 1992

başlarında Dağlık Karabağ meclisi bağımsızlığını ilan etmiş olup bu kararı yalnızca Ermenistan tanımıştır (URL 16).

1991'de Rusya ve Ermenistan arasında imzalanan dostluk ve iş birliği anlaşması ile Rusya, Dağlık Karabağ Ermenilerinin Azerbaycan'a yönelik olarak silahlanmasına açıkça olanak tanımıştır. Bu durumda Ermeniler Rusların desteğiyle Dağlık Karabağ'da yaşamakta olan Azerbaycan Türklerinin yoğunlukta olduğu köylere baskınlar düzenlemiş ve cinayetler işlemiştir (Sariahmetoğlu vd., 2017, s. 11).

1991 yılında Ermenilerin saldırıları şiddetlenmiş ve bölgedeki Türkler üzerine daha fazla yoğunlaşmıştır. Ermenilerin kanlı saldırıların hedefinde Karabağ'da bulunan Türk köyleri yer almış, burada bulunan birçok Azerbaycan Türkü öldürülmüştür. Bu dönemde Ermenistan geniş kapsamlı askeri operasyonlar düzenlemektense silahlı birlik personellerinin toplanmasına daha büyük önem göstermiştir. Dağlık Karabağ dışında Kuzey Kafkasya'nın yakın bölgelerinde de terör eylemlerinde bulunmuş; 1990-1991 yıllarında Azerbaycan'ın karayolları, demiryolları ve feribot güzergahlarında defalarca kanlı eylemler gerçekleştirmiştir. 1991 yılında Ermenistan saldırılarını Dağlık Karabağ üzerine yeniden yoğunlaştırmıştır (Nağı, 2009, s. 30). Aynı yıl Ermenilerin kanlı eylemleri devam etmiştir. Ermeniler Karabağ'da birçok köyü basarak birçok Azeri'yi katletmiştir. 1991 Eylül ayında Rusya Federasyonu başkanı ve Kazakistan cumhurbaşkanı girişimleriyle Azeri ve Ermeni anlaşmazlıklarının çatışmasız şekilde çözülmesi adına Jeleznovodsk şehrinde bir anlaşma imzalanmıştır. Fakat 1991 Kasım ayında Ermeniler, içerisinde Azerbaycan hükümet yetkilileri ve iki taraf arasında arabuluculuk görevini icra eden görevlilerin bulunduğu helikopteri düşürmüştür. Bunun üzerine gerçekleştirilmekte olan barış görüşmeleri sonlandırılmış ve çatışmalar şiddetli şekilde devam etmiştir (Yılmaz, 2013, s. 98).

1.3. Hocalı Katliamı

Dağlık Karabağ bölgesinde yer alan Hocalı kasabası 1991 yılında yaklaşık olarak 7 bin nüfusa ev sahipliği yapmaktaydı. Bölgedeki tek havalimanı burada yer almaktaydı ve bu durum Hocalı'nın stratejik bir hedef olarak önceliklendirilmesinde

oldukça etkili olmuştur. Bu havalimanı, bölgenin ulaşım ve lojistik açısından önemli bir noktasını oluşturuyordu. Hocalı Havalimanı, Dağlık Karabağ'daki çatışmalar sırasında stratejik önemi nedeniyle sıkça hedef alınmış ve kontrolü için çatışmalar yaşanmıştır. 1992 yılında Hocalı Katliamı sırasında da havalimanı önemli bir rol oynamıştır, çünkü kasabanın kontrolü ve tahliyeler açısından kritik bir nokta olmuştur (Kerimova, 2019, s. 92).

Hocalı yerleşkesinin öneminin farkında olan Ermeniler şehre yönelik planlarını şehre saldırmadan çok daha önce uygulamaya koymuştur. Hocalı kasabası 1991 yılının sonlarına doğru Ermeni kuvvetlerince ablukaya alınmaya başlanmıştır. Bölgeye ulaşım kara ve hava yollarına kapatılmış, gaz ve elektrik kesilmiştir. Hocalı kasabası çevresindeki başka birçok köy Ermeni kuvvetleri tarafından işgal edilmiştir. Ermeniler Karadağlı, Ağdaban ve Malibeyi'ne saldırılar düzenlemiş, bu saldırılarda 140 kişi yaralanmış, 100'den fazla kişi hayatını kaybetmiştir (Valiyeva, 2016, s. 40).

Dağlık Karabağ sorununda Azerbaycan ve Ermenistan ihtilafında tarihe geçen en korkunç olaylardan biri Hocalı katliamıdır ve Dağlık Karabağ savaşı süresinde en trajik olayların Hocalı'da yaşanmış olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. 25-26 Şubat 1992'de Hocalı, Ermeni birliklerinin işgal altında tuttıkları mevzilerden ağır topçu ateşiyle saldırıya uğramıştır. Yoğun bombardımanın ardından Ermeni silahlı kuvvetleri beraberinde düzensiz Ermeni çeteler, terörist gruplar ve Rusya'nın Hankendi'de bulunan 266. Motorlu piyade alayı şehre baskın düzenlemiştir. Ermeni ve Rus birliklerinin saldırısında Hocalı ele geçirilmiş, bölgede bulunan insanlar sivil ya da asker fark etmeksizin katledilmiştir (Kerimova, 2019, s. 92; Sariahmetoğlu ve Yeşilot, 2017, s. 11).

Bir zamanlar 7 bin kişinin yaşadığı Hocalı'da, savunmasız durumdaki 106 kadın, 70 yaşlı, 63 çocuk olmak üzere toplamda 613 Azerbaycan vatandaşı hayatını kaybetmiştir. Katliamdan 487 kişi ağır yaralı olarak kurtulmuş, Ermeni güçleri 1275 kişiyi esir almış ve bunların 150'sinden hala haber alınamamıştır. Katliamda 8 aile tamamen yok edilmiş, 25 çocuk her iki ebeveynini, 130 çocuk ise ebeveynlerinden birini kaybetmiştir. Adli tıp muayeneleri ve şahit ifadeleri, Hocalı sakinlerinin kadın, yaşlı ve çocuk ayrımı yapılmaksızın akıl almaz işkencelere maruz kaldığını açıkça ortaya koymaktadır. O dönemde çekilen görüntüler ve fotoğraflar, katliamın

büyükliğini gözler önüne sermektedir. Azerbaycan'a göre, Hocalı'da yaşananlar, 1949 Cenevre Sözleşmeleri, Birleşmiş Milletler (BM) Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi, Sivil ve Siyasi Haklar Sözleşmesi, İşkence ve Diğer Zalimane, İnsanlık Dışı veya Onur Kırıcı Muamele veya Cezaya Karşı Sözleşme, Çocuk Hakları Sözleşmesi gibi birçok uluslararası sözleşmenin ciddi ihlali anlamına gelmektedir (Rehimov, 2023).

İnsanlık tarihinin en acı olaylarından biri olarak tarihe geçen Hocalı katliamının ardından Azerbaycan Cumhurbaşkanı Muttalibov görevinden istifa etmiştir. Azerbaycan parlamentosu Hocalı'da yaşanan dramı soykırım olarak ilan etmiştir. Bu acı olayların ardından Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki savaş 1994 tarihine kadar devam etmiştir (URL 17).

Hocalı katliamından sonra Azerbaycan'da yönetim değişikliği yaşanmıştır. Azerbaycan yönetiminde olan Cumhurbaşkanı Muttalibov Hocalı'da yaşanan katliamı önlemek için yeterli önlemleri almadığı doğrultusunda suçlanmış, halkın tepkisiyle karşı karşıya kalmıştır. Azerbaycan'da Hocalı katliamına dair halkın ortaya koyduğu tepki Azerbaycan yönetiminin Hocalı'da yaşanan katliamı halktan gizlemeye çalıştığına anlaşılması üzerine zirveye yükselmiştir. Ortaya çıkan tepkiler üzerine Cumhurbaşkanı Ayaz Muttalibov görevinden çekilmiş ve boş kalan pozisyona geçici olarak parlamento başkanı olan Yakup Memmedov geçmiştir. Cumhurbaşkanı görevine gelen Memmedov Ermenilerin saldırılarının önüne geçmede yetersiz kalmıştır ve bölgedeki Müslüman Türkler kendi yurtlarında mülteci durumuna gelmiştir (Garibov, 2017, s.276; Qasımlı, 2019, s. 577).

Bu olayların devamında Ermeniler, Ermenistan ile Dağlık Karabağ arasındaki bağlantının sağlamlaştırılması için Laçın koridorunu ele geçirmiştir. Dağlık Karabağ bölgesinde Hankenti, Şuşa, Ağdere, Hocalı, Hocavent ve çevresindeki Kelbecer, Laçın, Kubatlı, Zengilan, Cebrail, Ağdam ve Fuzuli Azerbaycan rayonu Ermeni işgaline uğramıştır (Sapmaz ve Sarı, 2012, s. 4).

Söz konusu işgaller sırasında insanlık dışı uygulamalar yaşanmış; Hocalı, Malıbeyli, Kuşçular ve birçok köy, kasaba ve mezrada binlerce Azerbaycan Türkü, kadın, çocuk, yaşlı demeden hunharca katledilmiştir. Hocalı soykırımını bunlar arasında en bilineni olmuştur. Bu katliamların yanı sıra, 1988-1994 yıllarında

Ermenistan ve işgal altındaki Karabağ'dan Azerbaycan'ın içlerine bir milyon civarında Azerbaycan Türkü göç etmek zorunda kalmıştır. Azerbaycan'dan göç eden 200 bin civarındaki Ermeni ise Ermenistan'a ve işgal altında kalan Karabağ'a yerleştirilmiştir (Sarıkaya, 2020, s.8).

1.4. Çatışmaların Durdurulması ve Barış Girişimleri

23-24 Ocak 1992 tarihlerinde, dönemin Türkiye Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın daveti üzerine, Ayaz Mütellibov ve liderliğindeki Azerbaycan heyeti Türkiye'ye resmi bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Bu ziyaret, bağımsız Azerbaycan'ın Devlet Başkanı düzeyinde Türkiye'ye yaptığı ilk resmi ziyaret olmasının yanı sıra, bağımsızlık sonrası Azerbaycan'ın gerçekleştirdiği ilk resmi ziyarettir. Ziyaret sırasında, Azerbaycan Devlet Başkanı ve heyeti ile Cumhurbaşkanı Turgut Özal ve ekibi arasında yapılan görüşmeler, iki ülkenin ilişkilerini güçlendirme ve iş birliğini artırma yönündeki önemli adımların atılmasını sağlamıştır. Benzer şekilde, 10-15 Şubat 1992 tarihlerinde Başbakan Süleyman Demirel, ABD'ye yaptığı resmi ziyaret sırasında Karabağ Sorunu gibi önemli konuları ABD yetkililerinin gündemine taşımıştır. Bu girişim, Azerbaycan'ın uluslararası platformlarda da destek ve ilgi gördüğünü gösteren önemli bir örnek teşkil etmektedir (Şimşir, 2011, s. 289).

Azerbaycan ve Ermenistan arasında devam edegelen çatışmaların sonlandırılması için gerçekleştirilen ilk ciddi girişimler İran tarafından gelmiştir. 24 Şubat 1992 tarihinde İran Dışişleri Bakanı Ali Ekber Velayeti her iki ülke arasında arabuluculuk görevini üstlenmek için bölgeye bir ziyaret düzenlemiştir. Taraflar arasında bir uzlaş ve ateşkes sağlanması için çalışmalar sürdürülürken Ermenistan Dağlık Karabağ'da Hocalı katliamını gerçekleştirmiştir (Caferov ve Aslanlı, 2016, s. 245).

Sovyetler Birliğinin dağılmasının ardından klasik uluslararası hukukta yer alan uti possidetis prensibi doğrultusunda, meydana gelen bir dağılmanın ardından meydana gelen her yeni devlet, dağılmadan önceki sınırlarını muhafaza eder ilkesi benimsenmiştir. Dağılmayla birlikte bağımsızlıklarını kazanan ve ilan eden devletler tanınmalarının resmiyet ve zemin kazanması amacıyla Birleşmiş Milletler (BM)'e üyelik süreçlerini başlatmıştır. Bu bağlamda Azerbaycan Cumhuriyeti ve Ermenistan

Cumhuriyeti BM'ye üyelik başvurularını iletmiştir. İlk olarak gerçekleştirilen başvurular BM Güvenlik Konseyi tarafından incelemeye alınmış olup ülkelerin başvuruları herhangi bir koşul ileri sürülmeden BM Gelen Kuruluna iletilmiştir. yapılan başvurular BM Genel Kurulu'nda 2 Nisan 1992'de bir koşul ileri sürülmeden kabul edilmiştir (Akçay, 2020, s. 82).

Karabağ sorununun çözümü ve kalıcı barışın sağlanması amacıyla çeşitli uluslararası kuruluşlar girişimlerde bulunmuş, özellikle Ermenistan tarafından gerçekleştirilen ihlaller sonrasında açıklamalar yaparak uyarılarda bulunmuş ve zaman zaman kararlar almışlardır. 1992 yılından itibaren Azerbaycan ve Ermenistan'ın bağımsız devletler olarak Avrupa Güvenlik ve İş Birliği Teşkilatı (AGİT) üyesi olmaları, sorunun uluslararası gündeme taşınmasında etkili olmuştur. AGİT, bu sorunun çözümünde arabuluculuk rolünü üstlenmiştir. 12 Mart 1992'de gerçekleştirilen AGİT Dışişleri Bakanları Konseyi toplantısında, Minsk'te bir konferans düzenlenerek sorunun çözülmesi kararlaştırılmış ve bu konferansın hazırlıklarını yürütmek üzere Minsk Grubu oluşturulmuştur (Allahverdiyev, 2010, s. 100).

AGİT, Karabağ Sorunu'nun çözümünde aktif bir rol üstlenmiştir. Bu çerçevede, 24 Mart 1992 tarihinde Finlandiya'nın başkenti Helsinki'de düzenlenen AGİT Dışişleri Bakanları Toplantısı'nda, bu mesele ele alınmış ve Minsk'te bir konferans düzenlenmesi kararı alınmıştır. Bu konferans kapsamında, "Minsk Grubu" adı altında bir müzakere grubu oluşturulmuştur. Minsk Grubu, Karabağ Sorunu'na çözüm bulmak amacıyla AGİT tarafından oluşturulmuş olup, Rusya, Fransa ve ABD, Minsk Grubu'nun eş başkanlığını yürütmektedir. Ancak, bu uluslararası müzakere grubu, Ermenistan'ı işgalci eylemlerinden vazgeçirmede etkili olamamıştır. Şubat 1992'de Ermenistan, Şuşa-Hocalı yoluyla birlikte Şuşa çevresindeki yerleşim birimlerini işgal etmiştir. 26 Şubat 1992'ye geçen gece ise Azerbaycanlılar, kendi topraklarında Ermeniler tarafından soykırıma maruz kalmış ve bu elim olay Hocalı soykırımı (Hocalı katliamı) olarak tarihe geçmiştir (Alkan ve Mehdizade, 2023, s. 212).

1993 yılında Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi (BMGK) Ermenistan'ın Dağlık Karabağ işgaline son vermesine yönelik olarak 822, 853, 874 ve 884 sayılı

dört karar almıştır. Birleşmiş Milletlerin almış olduğu bu kararlara Ermenistan herhangi bir şekilde uyum göstermemiştir (Karaağaç, 2020, s. 19). BMGK'nin almış olduğu 822 numaralı karar Kelmeceer'in işgalinin ardından kabul edilmiştir. Alınan kararda bölgede güvenlik tehdidinin ve istikrarsızlığın olduğu belirtilmiş ve Ermenistan ordusunun işgali biran evvel sonlandırması gerektiği bildirilmiştir. BMGK'nin 853 numaralı kararı Ağdam'ın işgale uğramasının ardından alınmıştır. Alınan kararda taraflar arasında ateşkes sağlanması ve işgale uğrayan Ağdam dahil Ermeni işgali altında bulunan tüm bölgelerden Ermeni birliklerinin biran evvel geri çekilmesi gerektiği bildirilmiştir. BMGK'nin 874 numaralı kararı Cebrail, Fuzuli ve Gubadlı bölgelerinin işgale uğramasının ardından alınmıştır. Alınan kararda Ermeni silahlı kuvvetlerinin işgal ettiği tüm bölgelerden herhangi bir şart ya da talep ileri sürmeden ivedilikle geri çekilmesi gerektiği bildirilmiştir. Alınan bu son kararlar birlikte Ermenistan'ın alınan son karar ve 822, 853 ve 874 numaralı kararlara da uyması ve hayata geçirmesi tekrardan belirtilmiştir (Rehimov, 2020).

Haydar Aliyev 1993 yılında Azerbaycan'da iktidara geldikten sonra Azerbaycan'ın uluslararası arenadaki yalnızlığına son vermek adına başta komşu ülkeler olmak üzere çeşitli devletlerle ikili ilişkiler gerçekleştirmek için çalışmalara başlamıştır. Bu bağlamda ilk olarak Bağımsız Devletler Topluluğu'na üye olmak adına Rusya ile anlaşma yapılmıştır. Bunun devamında yeni kurulan cumhuriyetin bağımsızlığını korumak ve uluslararası arenadaki tanınırlığını artırmak adına Birleşmiş Milletler (BM), Avrupa Birliği (AB) ve AGİT gibi uluslararası platformlarda yoğun çalışmalar yürütülmüştür (İbadov, 2007, s. 39). Bununla birlikte Dağlık Karabağ konusunda Ermenistan tarafında saf tutmasına karşın İran ile ekonomik ilişkiler güçlendirilmeye, Ermenistan'ın Nahçıvan'a uygulamakta olduğu ambargo İran aracılığıyla aşılmaya çalışılmıştır (Naciyev ve Gasımlı, 2020, s. 1269).

Azerbaycan ve Ermenistan arasında ihtilaf ve çatışmaların 1980'lerde başlamasından sonra 1990'lı yılların başından itibaren çatışmaların sıklığı ve şiddeti yükselmiştir. Tüm bu süreç boyunca anlaşmazlıklara ve çatışmalara son vermek için çeşitli girişimlerde bulunulmuştur fakat bunlar çok başarılı ve kalıcı olmamıştır. Tüm bu arabuluculuk ve ateşkes sağlanması için gerçekleştirilen görüşmelere kıyasla 1994 yılında Rusya'nın arabuluculuğuyla gerçekleştirilen görüşme sonucunda görece daha kalıcı bir ateşkes antlaşmasına ulaşılmıştır. 1994 Mayıs ayında Rusya'nın

öncülüğünde öncelikle Bişkek Protokolü, sonrasında imzalanan ateşkes anlaşması resmi bağlamda savaşı durdurmuştur. İki taraf arasındaki savaşın bu antlaşmayla durdurulmuş olmasına karşın reel ateşkesin tam olarak sağlandığı ne yazık ki söylenememektedir. Bişkek Protokolü sonrasında taraflar arasındaki çatışmalar hiçbir zaman durma noktasına gelmemiş, ortaya çıkan çatışmalar ve ateşkes ihlallerinin yoğunlaştığı durumlarda ateşkes antlaşmasının geçerliliği ve niteliğinin olası bir savaşa yol açıp açmayacağı sorgulanmıştır (Caferov ve Aslanlı, 2016, s. 241).

Dağlık Karabağ sorununun çözümüne yönelik olarak 24 Mart 1992'de kurulan AGİT Minsk Grubu, net bir sonuç elde edememiştir. 1994 yılında AGİT Minsk Grubu'nun eş başkanlığına ABD, Rusya ve Fransa atanmıştır. Bu grubun diğer üyeleri ise Beyaz Rusya (Belarus), Almanya, İtalya, Portekiz, Hollanda, İsveç, Finlandiya ve Türkiye'dir. Sorunun tarafları olan Azerbaycan ve Ermenistan da Minsk Grubu'na dahil olan ülkelerdir. 2 Aralık 1996'da Lizbon'da toplanan AGİT Devlet Başkanları Zirvesi'nde, Ermenistan dışındaki tüm üyeler, Ermenistan'ın işgal ettiği Azerbaycan topraklarından çekilmesini, Dağlık Karabağ'da halkın güvenliğinin sağlanmasını ve Dağlık Karabağ'a Azerbaycan tarafından en yüksek seviyede özerklik statüsü verilmesini öngören bir plan kabul etmiştir. Söz konusu plana olumlu yaklaşan dönemin Ermenistan Devlet Başkanı Ter Petrosyan, diaspora Ermenilerinden ve ülke içindeki milliyetçi kanattan uğradığı baskılar sonucunda 5 Şubat 1998'de istifa etmiş, yerine seçilen Robert Koçaryan'ın uzlaşmaz ve kabul edilemez tavırları çözüme yönelik somut adımların önünü kesmiştir (Aydın, 2015, s. 401; Ekici, 2017, s. 73).

1.5. Birinci Karabağ Savaşı Sonrası Süreç

7-9 Aralık 1995 tarihlerinde Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel, Azerbaycan'a resmi bir ziyarette bulunmuştur. Bu ziyarette, taraflar arasında ortak bildiri ve ekonomik iş birliği anlaşmasına varılmıştır. 1996 senesinde ise politik, diplomatik ve askeri alanlarda önemli iş birliği anlaşmaları gerçekleştirilmiştir. Bu gelişmeler, Azerbaycan ile Türkiye arasındaki stratejik ortaklığın temelini oluşturmuştur. Türkiye'nin bu ekonomik, ticari ve siyasi açılımı sadece Azerbaycan'a değil, Güney Kafkasya'ya girişini de hızlandırmıştır. Azerbaycan ise bu ilişkiden büyük kazanımlar sağlamış olup Gürcistan üzerinden

Türkiye'ye ve oradan da tüm Avrupa'ya açılmıştır. Böylece, Rusya'nın ülke üzerindeki baskıları dengelenmiş ve coğrafi açıdan Rusya'ya olan bağımlılıktan kurtulunmuştur. Azerbaycan, Türkiye ve Karadeniz üzerinden dünyaya açılmanın yollarını bulmuştur (Hasanoğlu vd., 2020, s. 524).

2003 yılında Azerbaycan Devlet Başkanlığı görevine gelen İlham Aliyev, kendisinden önceki dönemde olduğu gibi Azerbaycan çıkarlarını ön planda tutan ve yücelten politikalar izlemiştir. Bu dönem zarfında Azerbaycan, çevresinde enerji arz güvenliği açısından önemli bir aktör konumuna gelirken diğer taraftan Ermeni tarafının kışkırtmalarına maruz kalmıştır. Azerbaycan bu dönem süresince Rusya, Türkiye, İran ve Gürcistan'la bölgesel iş birliklerini güçlendirmeyi amaçlamıştır. Sekiz Avrupalı devlet dahil 17 ülke ile stratejik iş birliği anlaşması imzalanmıştır. Azerbaycan'ın batılı ülkeler nezdindeki önemi özellikle BTC botu hattı ve TANAP projeleri sayesinde önemli bir artış göstermiştir. Azerbaycan'ın dış ülkelerle uyumlu oluşu ve ortaya koyduğu ekonomik iş birliğine açıklığı dünya kamuoyunun desteğini kazanmasında oldukça etkili olmuştur. Azerbaycan'ın toprak bütünlüğü AGİT, NATO, BM ve Avrupa Konseyi gibi birçok farklı uluslararası kuruluş tarafından desteklenmiştir (Habibbeyli, 2017, s. 37-40).

İlham Aliyev'in liderliğinde Azerbaycan, uluslararası arenada kendini tanıtmaya ve destek bulma konusunda önemli adımlar atmıştır. Ancak bu süreçte, Karabağ ve çevre bölgelerden yerlerinden edilmiş yaklaşık bir milyon insanın sosyal ve ekonomik sorunları, ülkenin karşılaştığı en büyük zorluklardan biri olmaya devam etmiştir.

Göçmenler, tüm mal varlıklarını kaybettikleri için hayata sıfırdan başlamak zorunda kalmışlardır. Hem sosyal hem de ekonomik alanlarda birçok sorunla karşılaşmaktadırlar. Zorunlu göçmenlerin en sık yaşadığı sorunlar arasında barınma, beslenme ve ekonomik zorluklar yer almaktadır. Günümüzde, geçici sığınma evlerinde yaşayan zorunlu göçmenlerin sayısı azımsanmayacak kadar çoktur. İş bulamayan ve ciddi ekonomik sıkıntılar yaşayan bu kişilerin yeterli şekilde beslenemedikleri görülmektedir. Devlet, zorunlu göçmenlerin yaşam koşullarını iyileştirmek için çeşitli çalışmalar yapmaktadır. Örneğin, her zorunlu göçmen ailesine kişi başı maddi yardım sağlanmakta ve yerel idareler tarafından özel

günlerde gıda yardımları yapılmaktadır. (Shamilov, 2021, s. 103). Bu yerinden edilmiş kişilerin barınma, eğitim, sağlık ve istihdam gibi temel ihtiyaçlarının karşılanması için çeşitli projeler ve politikalar geliştirilmiş, uluslararası yardımlar ve iş birlikleri artırılmıştır. Azerbaycan hükümeti, bu insanların yaşam standartlarını yükseltmek ve topluma entegre olmalarını sağlamak amacıyla yoğun çaba sarf etmiş, aynı zamanda bu konuyu uluslararası platformlarda gündeme taşıyarak daha geniş bir destek arayışında olmuştur.

Birinci Karabağ Savaşı, 1994 yılında Bişkek'te imzalanan ateşkes anlaşması ile sona ermiştir. Ancak geçen 26 yıllık süre zarfında, Ermenistan tarafının uzlaşmaz tutumu nedeniyle kalıcı bir barış sağlanamamıştır. Bu süreç, her iki ülkenin ekonomisini de olumsuz etkilemiştir. Azerbaycan, egemenliğini kazanmasının ardından Birinci Karabağ Savaşı sonrası ciddi ekonomik sıkıntılarla karşı karşıya kalmıştır. İthalatın artması, üretimin azalması, dışarıdan gelen mülteciler ve ülke içinde gerçekleşen darbe girişimi sonucu oluşan iktidar değişimi de bu dönemde ekonomiyi olumsuz yönde etkilemiştir (Çeliksoy, 2020:64-65).

Birinci Karabağ Savaşı sonrasında, Azerbaycan toprakları işgal altında kalmasına rağmen, yaşanan gelişmeler uzun vadede Azerbaycan'ın lehine olmuştur. Azerbaycan, sahip olduğu yer altı zenginlikleri ve stratejik potansiyelini etkin bir şekilde kullanarak ekonomik açıdan güçlenmeye ve kalkınmaya odaklanmıştır. Haydar Aliyev'in benimsediği gelişmeci ve kalkınmacı siyaset politikası ile küresel devletlerle olan ilişkiler, ülke bağımsızlığı temel alınarak geliştirilmiştir. Bu doğrultuda, küresel devletlerin de katılımıyla büyük ölçekli ekonomik projeler başlatılmıştır. 2000'li yıllardan itibaren bu projeler hayata geçirilmeye başlanmıştır. Uluslararası projelerin gerçekleşmesiyle birlikte, Azerbaycan ekonomik açıdan daha güçlü ve bağımsız hareket edebilme kabiliyetine sahip olmuştur. Bu sayede, Ermeni diasporasından ve Rusya'dan gelen hibelerle ayakta kalmaya çalışan işgalci Ermenistan'ı geride bırakmış ve topraklarını işgalden kurtaracak duruma gelmiştir (Hasanoğlu vd., 2020, s. 524).

1.6. İkinci Karabağ Savaşı

Karabağ sorunu, Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarına saldırması ve Azerbaycan topraklarının yaklaşık olarak %20'sini işgal etmesiyle meydana gelen, Azerbaycan'ın dış politikasının belirlenmesinde ağırlıklı bir etkisi olan bir konu olmuştur. Azerbaycan bu konunun çözümünde uzun yıllardır bölgedeki dengeleri göz önünde bulundurarak barışçıl çözüm yolları aramış, diplomasi ve uluslararası platformlar aracılığıyla soruna hakkaniyetli bir çözüm aramıştır. Kuruluşundan günümüze kadar geçen zaman diliminde sorunların çözülmesi ve aşılmasında barışçıl yollar arayan, büyük güç odakları arasında denge politikası izleyen Azerbaycan son yıllarda daha radikal kararlar alarak sorunların çözümünde birincil özne olarak yer almıştır. Azerbaycan, yıllarca diplomasi yoluyla Dağlık Karabağ sorununu çözmeye çalışmış, ancak 2020 yılında Türkiye'nin desteğiyle Ermenistan'a karşı büyük bir zafer kazanarak işgal altındaki Dağlık Karabağ bölgesini kurtarmıştır. Dağlık Karabağ'ın işgalden kurtarılması, Azerbaycan'ın büyük güçler arasında denge kurma politikasını etkileyen önemli bir engelin ortadan kalkmasını sağlamıştır (Taşdemir, 2024, s. 39).

Birinci Karabağ Savaşı ülkeler arası ateşkes antlaşmasına varılarak sonlandırılmıştır fakat Birinci Karabağ Savaşı sonrasında Ermenistan, Azerbaycan'a yönelik sürekli taciz saldırılarında bulunmuştur. Bu taciz saldırılarının en önemlilerinden biri, 2016 yılında gerçekleşen ve "4 Gün Savaşları" olarak bilinen çatışmalardır. 2-5 Nisan 2016 tarihleri arasında yaşanan bu çatışmalar, Ermenistan'ın Azerbaycan sınırına yönelik provokatif eylemlerinin bir sonucu olarak patlak vermiştir. Azerbaycan ordusu, bu saldırılara karşılık vererek önemli askeri başarılar elde etmiş ve stratejik bölgeleri geri almıştır. 4 Gün Savaşları, Ermenistan'ın saldırgan tutumunu ve bölgedeki istikrarsızlığı bir kez daha gözler önüne sermiştir. Bu olay, Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü ve egemenliğini koruma çabalarının ne denli zorlayıcı bir süreç olduğunu bir kez daha göstermiştir.

2 Nisan 2016'da cephe hattında başlayan yeni çatışmalar dört gün boyunca devam etmiştir. Tüm bu süre boyunca çatışmalardan kaynaklı olarak her iki taraftan da aralarında sivillerinde bulunduğu onlarca kişi yaşamını yitirmiştir. 5 Nisan'da öncelikle Azerbaycan daha sonra Ermenistan ateşkes ilan ederek çatışmalara son

verilmiştir. Ateşkesin kalıcılık sağlaması amacıyla 16 Mayıs 2016'da Azerbaycan lideri İlham Aliyev ve Serj Sarkisyan, Viyana'da Rusya, ABD ve Fransa'nın arabuluculuğunda bir araya gelmiştir. Bu görüşmeler, 2008 sonrası ağırlık kazanan görüşmeler arasında en kapsamlısı olarak değerlendirilmektedir. Haziran ayında ise Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin, Azerbaycan lideri İlham Aliyev ve Serj Sarkisyan'la St. Petersburg'da bir araya gelmiştir. Gerçekleştirilen görüşmelerden sonra Azeri yetkililer, Ermenistan ordusunun Dağlık Karabağ'daki bazı illeri sırasıyla boşaltacağı ve kalan bölgelerle Ermenistan arasında bağlantının sağlanacağını; ardından da bölgenin statüsü için görüşmelere başlanacağını açıklamıştır. Fakat Ermeni yetkililer bu açıklamaları yalanlamış ve görüşmeler sonuçsuz kalmıştır (URL 16).

SSCB'nin dağılmasından bu yana Azerbaycan ve Ermenistan arasında çözülemeyen Dağlık Karabağ sorunu, 2020 yılının son çeyreğinde dondurulmuş ihtilaftan geniş kapsamlı bir sıcak çatışmaya dönüşmüştür. Bu çatışmalar, İkinci Dağlık Karabağ Savaşı olarak adlandırılmaktadır. Her ne kadar İkinci Dağlık Karabağ Savaşı, iki devlet arasında Dağlık Karabağ sorunu çerçevesinde yaşanan ilk silahlı çatışma olmasa da bu zamana kadarki en büyük çatışmalardan biri olmuştur. 9 Kasım 2020 tarihli Ateşkes Anlaşması ile sona erene kadar 44 gün süren İkinci Dağlık Karabağ Savaşı, önemli sonuçlar doğurmuştur. Dağlık Karabağ sorununun özünde, Azerbaycan'ın uluslararası hukuk kurallarına göre kendisine ait olan topraklarını Ermenistan işgalinden kurtarma ve ülke bütünlüğünü sağlama çabaları ile Ermenistan'ın bu topraklar üzerinde yıllardır sürdürdüğü fiili işgali, kendi hakimiyetini tescilleyecek yeni bir statükoya çevirme çabaları bulunmaktadır. Tarihsel kökeni eskilere dayanan ancak SSCB'nin dağılmasından sonra belirginleşen bu sorun, bölgedeki sürekli çatışmaların ve Azerbaycan ile Ermenistan arasında barışın sağlanamamasının başlıca sebebi olmuştur. Geçmişteki çatışmalar genellikle cephe hattında dar kapsamlı sınır çatışmaları olarak yaşanmışsa da, 1990'lı yılların başında Birinci Dağlık Karabağ Savaşı ve 2020 yılının son çeyreğinde patlak veren İkinci Dağlık Karabağ Savaşı gibi iki geniş kapsamlı savaş meydana gelmiştir. Bu savaşlarda her iki taraf da ağır sivil ve askeri kayıplar yaşamış, birçok insan yaşadıkları yerleri terk etmek zorunda kalmıştır (Yüksel ve Yüce, 2022, s. 1024).

İkinci Karabağ Savaşı yaklaşırken Ermeni tarafının çatışma bölgesi dışında düzenlediği saldırılardan en önemlisi, 12 Temmuz 2020 tarihinde gerçekleştirilen “Tovuz Saldırıları” olmuştur. Tovuz Saldırıları, iki ülke arasında 30 yıldır devam eden çatışmaların sıcak temas hattı dışında kalan bölgelerde gerçekleşen en büyük çaplı saldırı olması sebebiyle ayrı bir önem taşımaktadır. Bu özelliğiyle Tovuz Saldırıları, Dört Gün Savaşı’ndan beri yaşanan en büyük çatışma olmuştur. Tovuz Saldırıları, sıcak temasın bulunduğu ve çatışmaların sürdüğü Karabağ bölgesinde olmayıp Dağlık Karabağ’a 200 km uzaklıkta, daha kuzeyde, Ermenistan ile Azerbaycan sınırında meydana gelmiştir (Özdaşlı, 2021, s. 57).

Tovuz saldırıları, stratejik ve siyasi açıdan büyük önem arz etmekteydi. Tovuz, Azerbaycan’ın batısında, Ermenistan sınırına yakın bu bölge, Türkiye ve Avrupa’ya giden enerji ve ulaşım koridorlarının kesişim noktasında yer almaktadır; Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) petrol boru hattı, Bakü-Tiflis-Erzurum (BTE) doğalgaz boru hattı ve Bakü-Tiflis-Kars (BTK) demiryolu hattı gibi stratejik altyapı projeleri bu bölgeden geçmektedir. Dolayısıyla, Tovuz’da yaşanan bir saldırı bu hatların güvenliğini tehdit edebilir ve bölgedeki enerji arz güvenliğini tehlikeye atabilir. Ayrıca, Tovuz’daki çatışmalar, Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki gerilimin sadece Dağlık Karabağ bölgesiyle sınırlı olmadığını, daha geniş bir coğrafyada çatışmaların yaşanabileceğini göstermiştir. Bu saldırı, Ermenistan’ın Azerbaycan’a karşı güç gösterisi yapma ve sınır hattında tansiyonu yükseltme çabası olarak değerlendirilebilirken, bölgedeki diğer ülkeler, özellikle Türkiye ve Rusya için de bir mesaj niteliğindedir. Tovuz saldırıları, Azerbaycan’ın uluslararası alanda dikkat çekmesini ve destek toplamasını sağlamış; Türkiye, saldırılar karşısında Azerbaycan’a güçlü bir destek verdiğini açıkça belirtmiş, bu destek Azerbaycan’ın uluslararası arenada daha fazla görünürlük kazanmasına ve diplomatik alanda elini güçlendirmesine yardımcı olmuştur. Bu saldırılar aynı zamanda Azerbaycan’ın askeri hazırlıklarını ve motivasyonunu artırdı, verilen yanıt Azerbaycan’ın askeri kapasitesini ve bölgedeki savunma hattını güçlendirmiş, bu durum ilerleyen süreçte 2. Karabağ Savaşı’na yönelik hazırlıkların ve moralin yükseltilmesine katkıda bulunmuştur. Son olarak, Tovuz’daki çatışmalar, Güney Kafkasya’daki bölgesel dinamikleri de etkilemiş; Gürcistan ve Türkiye gibi bölge ülkeleri kendi güvenlik ve dış politika stratejilerini yeniden değerlendirdi ve Rusya’nın bölgedeki etkisini ve

müdahalelerini artırdı. Bu nedenlerle, Tovuz saldırıları Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki gerilimin artmasında, bölgedeki stratejik dengelerin yeniden şekillenmesinde ve nihayetinde 2. Karabağ Savaşı'na giden süreçte önemli bir rol oynamıştır (Asker ve Zeynep, 2021, s. 89; Rehimov, 2022-a).

Tovuz, Azerbaycan'ın en önemli ekonomik ikmal noktaları arasında yer almaktadır. Azerbaycan'ı Gürcistan'a, buradan dünyaya bağlayan en önemli kara ve demiryolu bağlantıları bu bölgeden geçmektedir. Tovuz, Türkiye-Azerbaycan-Gürcistan ekonomik iş birliği açısından son derece önemli bir bölge olarak değerlendirilmektedir. Buradan geçen BTC petrol boru hattı, TANAP, BTK demiryolu hattının geçtiği stratejik bir noktadır. Tüm bu sebeplerle Tovuz'a gerçekleştirilen saldırılar yalnızca Azerbaycan ve Türkiye'yi hedefleyen bir saldırı almamış, paydaşları arasında büyük çoğunluğunun batılı ülkelerin yer aldığı proje ortaklarını ve bu hatlardan enerji sağlayan ülkeleri tehdit etmiştir. Ermenistan'ın bu saldırıları ile birlikte uluslararası hukuku ve BM temel kuruluş ilkelerini ihlal ettiği gibi enerji hatlarını kasıtlı olarak hedef aldığı için enerji terörizmi eylemlerinde bulunduğu ifade edilebilmektedir (Özdaşlı, 2021, s. 57).

Hem savaş sırasında hem de 1994 ateşkesinden bugüne kadar, iki taraftan da binlerce asker ve sivil hayatını kaybetmiştir. 2008, 2010, 2016 ve 2018 yıllarında Ermenistan'ın gerçekleştirdiği ihlaller ve provokasyonlar sonrasında yaşanan çatışmalar, topyekûn bir savaşın başlama riskini taşımıştır. Nisan 2016'da Karabağ'ın doğusundaki Terter'den başlayıp güneyde Fuzuli'ye kadar olan hatta meydana gelen çatışmalar, Azerbaycan'ın açık üstünlüğü ve hatta kısmen toprak kazanımıyla (Leletepe Yükseklikleri) sonuçlanmıştır. Mayıs 2018'de Nahcivan'da yaşanan çatışmalarda da Azerbaycan tarafı üstünlük sağlamış ve Ermeni işgali altındaki topraklarının bir kısmını geri alabilmiştir. Temmuz 2020'de Ermenistan'ın Tovuz saldırısında da Azerbaycan ordusu üstün gelmiş, Ermeni tarafına yüzlerce asker ve onlarca askeri araç kaybettirmiştir (Sarıkaya, 2020, s. 8).

İkinci Karabağ Savaşı, Ermenistan'ın 27 Eylül 2020 tarihi sabah saatlerinde Ağdam, Terter, Fuzuli ve Cebrail yerleşim yerlerine saldırı düzenlemesiyle başlamıştır. Azerbaycan Devlet Başkanı İlham Aliyev 25 Eylül tarihinde ellerinde, Ermenistan'ın sivilleri hedef alacağına ilişkin bir istihbarat olduğunu belirtmiştir.

Azerbaycan ordusu bir süredir bu şekilde bir saldırı beklediğinden hızlı bir şekilde saldırıya karşılık vermiştir. Azerbaycan ordusunun hızlı tepkisi ve kararlı ilerlemesi sayesinde çatışmaların başladığı ilk gün Ermenistan işgali altında bulunan bazı bölgeler geri kazanılmıştır. 27 Eylül Azerbaycan Savunma Bakanlığı Sözcüsü tarafından Fuzuli bölgesindeki Karahanbeyli, Gervend, Köy Gerediz, Yukarı Abdurrahmanlı köyleri ile Cebrail bölgesindeki Büyük Mercanlı ve Nüzgar köylerinin Azerbaycan'ın kontrolüne geçtiğini duyurulmuştur. 28 Eylül'de stratejik açıdan önem arz eden Murovdov ve bir köy daha geri kazanılmıştır. Muravdov, Ermenistan'ın Dağlık Karabağ'a ikmal için kullanmakta olduğu M11 karayolunu denetlemek adına önem taşıdığından stratejik bir önem arz etmektedir (Özdaşlı, 2021, s. 57-58).

İkinci Karabağ Savaşı sırasında Ermeni tarafı uluslararası hukukta karara bağlanmış birçok yasaklı mühimmat kullanmıştır. Uluslararası Af Örgütü ve İnsan Hakları İzleme Örgütü Ekim 2020'de ilk olarak Bakü'nün 230 kilometre batısında kalan Berde şehrinde Ermeni cephesinin sivillere yönelik düzenlemiş olduğu bir saldırıda yasaklı msket bombasının kullanıldığını doğrulamıştır. Ermenistan'ın sivillere yönelik yasaklı mühimmat kullandığı BM İnsan Hakları Yüksek Komiseri Bachelet'in raporunda da doğrulanmaktadır (URL 21). Ermenistan'ın Berde'ye attığı bombalardan biri şehrin en büyük hastanesinin bulunduğu konumun 100 metre yakınına isabet etmiştir. Ermenistan'ın giriştiği bu eylemler sivillerin korunmasına yönelik Lahey Sözleşmesi ve Cenevre Sözleşmelerini ve Roma Statüsünü açık şekilde hiçe saymaktadır. Gence'ye yapılan saldırıda bölgede yoğun bir askeri araç ya da asker varlığının bulunmaması gerçekleştirilen saldırıların hedefinde yalnızca sivillerin olduğunu göstermektedir (Özdaşlı, 2021, s. 66).

Birinci Karabağ Savaşından bu yana Azerbaycan ilk defa İkinci Karabağ Savaşında sahada değerli kazanımlar sağlamıştır. 30 yıldır diplomasi ile üstesinden gelinemeyen sorunlar Azerbaycan ordusunun üstünlüğü ile sonuca bağlanmıştır (Kınık, 2020, s. 52). Ermeni işgali altında bulunan toprakların önemli bir kısmı bu savaşla geri alınmıştır. Fuzuli, Cebrail, Kubadlı, Zengilan gibi stratejik açıdan önemli şehirler ve buralara bağlı birçok köy işgalcilerden geri alınmıştır. Ermenistan ve Karabağ arasında bulunan ana ikmal yollarının yer aldığı, stratejik açıdan önemli

Şuşa şehrinin işgalcilerden geri alınması Ermenistan'ı savaşın mağlubu olduğunu kabul etmeye zorlamıştır (Güler, 2020, s. 1).

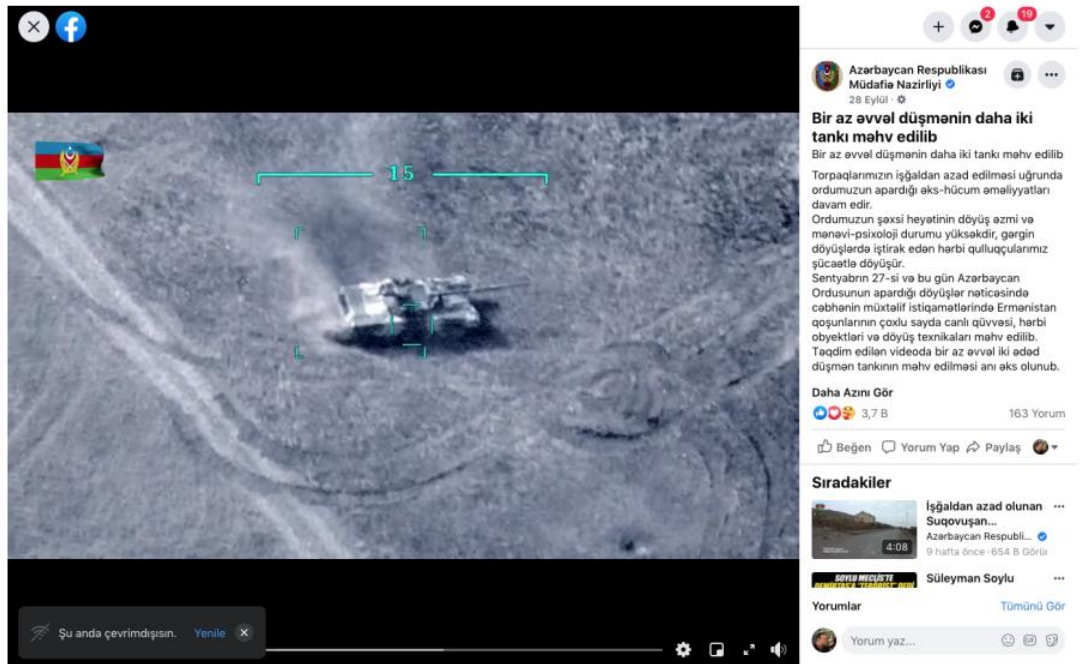
1.6.1. İkinci Karabağ Savaşında Türkiye

İkinci Karabağ Savaşı'nın başlangıcından itibaren Türkiye, Azerbaycan'a vermiş olduğu diplomatik destek ile Azerbaycan'ın bölgede yalnız olmadığını uluslararası arenada duyurmuştur. Türkiye, bölgede etkili devletler olan İran ve Rusya'ya yönelik olarak açıklamalarda bulunarak bölge devletlerinin Azerbaycan'ın haklı mücadelesine engel olmasının önünde etkili bir engel olmuştur. Türkiye Azerbaycan'ın Karabağ üzerindeki haklı taleplerini Rusya ve Ermenistan'a karşı savunarak Karabağ Savaşı ve Zengezur Koridoru konularında aktif bir diplomasi sergilemiştir (Halilzade ve Demirer, 2022, s. 392).

Türkiye ve Azerbaycan arasındaki askeri ilişkiler 1991 yılından itibaren gelişmeye başlamıştır. 1992 yılında imzalanan Askeri Eğitim İşbirliği Antlaşması kapsamında ülkelerin askerlerinin eğitilmesinde karşılıklı yardımlarda bulunulmuştur. 2010 yılına gelindiğinde Türkiye-Azerbaycan arasında imzalanan Stratejik Ortaklık ve Karşılıklı Yardım Anlaşması ile ülkeler arası askeri ilişkiler daha ileri bir boyuta taşınmıştır (Halilzade ve Demirer, 2022, s. 393). İmzalanan antlaşmada yer alan *Taraflardan biri, bir üçüncü ülke veya bir grup ülke tarafından silahlı saldırı veya askeri tecavüze maruz kaldığında, Taraflar, BM Şartının 51. maddesinin tanıdığı bireysel veya ortak meşru savunma hakkının hayata geçirilmesi için askeri imkan ve kabiliyetlerinin kullanılması da dahil mevcut olanakları çerçevesinde gerekli bütün önlemlerin alınması amacıyla birbirine karşılıklı yardımda bulunmak hususunda mutabık kalmışlardır. Bu yardımın biçimi ve kapsamı taraflarca acilen belirlenecektir.* İfadesi iki ülkeden birinin toprak bütünlüğünün tehlikede olduğu durumlarda işbirliği yapılacak olduğunu belirtmektedir.

İkinci Karabağ Savaşı sırasında Azerbaycan'ın Türkiye'den almış olduğu SİHA'ler, bölgenin dağlık yapısından dolayı savaş uçaklarının manevra kabiliyetinin düşük olduğu alanlarda faaliyette bulunarak başarılı operasyonlara imza atmıştır. Bayraktar TB2 SİHA'ları Ermenistan savunmalarının zayıflatılmasında son derece etkili olmuştur. SİHA'ların ve kamikaze dronların ön hatlarda kullanımı Ermeni

ordusu üzerinde artan bir yıkıma yol açmıştır. Savaşın erken aşamalarında Ermeni hava savunma sistemleri SİHA ve kamikaze dronları tarafından ortadan kaldırılmış ve İHA'lar için geniş bir hareket alanı oluşturulmuştur. Bu aşamadan sonra SİHA'lar hava savunma bariyerinden mahrum kalan Ermeni kuvvetleri üzerine saldırılara yoğunlaşmıştır. Bu aşamada, İHA'ların sağladığı istihbarat doğrultusunda Ermeni ordusunun stratejik unsurlarına balistik füze ve topçu atışları gerçekleştirilmiştir (Köker, 2020). 30 yıla yakın zamandır Ermeni işgalinde bulunan toprakların geri kazanılmasında Türkiye yapımı SİHA'lar Azerbaycan'ın zaferinde önemli bir rol oynamıştır. 44 gün süren mücadele boyunca Türk yapımı SİHA'lar 3 bin saat aralıksız şekilde görevlerini yerine getirmiş ve 900'e yakın hedefi isabetli atışları ile imha etmiştir. Savaşın kritik anlarında Azerbaycan ordusunun ilerleyişinde son derece etkili olan Türk yapımı SİHA'lar yaklaşık değeri 1 milyar dolar olarak hesaplanan Ermeni savaş aracının ortadan kaldırılmasına etkili olmuştur (URL 22).

Kaynak: Azerbaycan Savunma Bakanlığı Resmi Facebook Sayfası
<https://www.facebook.com/wwwmodgovaz/posts/369465450838060/>

Şekil 7. Azerbaycan'a ait SİHA Kayıtları

2. Karabağ Savaşı sırasında Azerbaycan, silahlı drone uçaklarının başarısını etkili bir şekilde propaganda malzemesi olarak kullanarak dünya çapında dikkat

çekmiştir. Özellikle Türk yapımı Bayraktar TB2 ve İsrail yapımı Harop kamikaze dronları, Ermeni hedeflerine yönelik hassas saldırılarıyla öne çıkmıştır. Azerbaycan, bu dronların etkileyici görüntülerini sosyal medya ve uluslararası medya kanallarında paylaşarak, askeri üstünlüğünü ve modern savaş teknolojilerindeki yetkinliğini gözler önüne sermiştir. Bu görüntüler, Azerbaycan'ın askeri operasyonlarındaki başarısını ve stratejik avantajını vurgularken, aynı zamanda uluslararası kamuoyunun dikkatini çekmiş ve Azerbaycan'ın haklı davasına yönelik desteği artırmayı amaçlamıştır. Propaganda açısından, dron saldırılarının görüntüleri Azerbaycan'ın hem iç hem de dış kamuoyunda moral ve motivasyon yaratırken, savaşın gidişatında da psikolojik bir üstünlük sağlamıştır.

1.7. Azerbaycan-Ermenistan Ateşkes Antlaşması

Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, Ermenistan Başbakanı Nikol Paşinyan ve Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin arasında 10 Kasım'da gerçekleştirilen, Karabağ'da gelişen çatışmaları sonlandıran bir ateşkes antlaşması imzalanmış ve üzerinde uzlaşıya varılan 9 şart açıklanmıştır. Anlaşma maddeleri şu şekilde aktarılmaktadır (Güler, 2020, s. 2-3);

- 1. Dağlık Karabağ bölgesinde yer alan ihtilaflı bölgelerde tem bir ateşkesin sağlanması ve bütün çatışmaların sonlandırılması 10 Kasım 2020 Moskova saatiyle gece yarısı 12'den itibaren geçerli olacak şekilde kararlaştırılmıştır. Buradan itibaren taraflar olarak anılacak Azerbaycan Cumhuriyeti ve Ermenistan Cumhuriyeti buldukları mevcut konumlarda kalacaktır.*
- 2. Ağdam bölgesi 20 Kasım 2020 tarihine değin Azerbaycan Cumhuriyeti'ne bırakılacaktır. (Yayımlanan ilk antlaşma metninde Ermenistan'ın işgali altında olup Azerbaycan'a ait olan Kazah bölgesinin de benzer şekilde 20 Kasım'a değin Azerbaycan'a bırakılacağını belirten bir ibare yer almaktaydı. Fakat bu ibare Kremlin resmi internet sayfası üzerinden daha sonra kaldırılmıştır.)*
- 3. Dağlık Karabağ'daki cephe hattı ve Laçın koridoru boyunca hafif silahlı 1960 askere, 90 zırhlı personel taşıyıcısı, 380 otomobil ve özel araçtan meydana gelen Rusya Federasyonu barış gücü bölgede konumlandırılacaktır.*

4. *Rusya Federasyonu barış gücü, Ermenistan silahlı birliklerinin anlaşmada belirtilen bölgelerden çekilmesine paralel olarak bölgede konuşlanacaktır. Rusya Federasyonu barış kuvvetlerinin görevi süresi 5 yıl olarak belirlenmiş olup taraflardan biri bu hükmün yürürlüğünün sona ermesinden 6 ay önce herhangi bir beyanda bulunmazsa sonraki 5 yıllık süre içinde barış gücünün görevi devam edecektir.*
5. *Tarafların ateşte belirlenen şartları yerine getirip getirmediği daha etkin biçimde izlemek için ateşkes kontrol merkezleri oluşturulacaktır.*
6. *Ermenistan Cumhuriyeti Kelbecer bölgesini 15 Kasım 2020'ye, Laçın bölgesini 1 Aralık 2020'ye kadar Azerbaycan Cumhuriyeti'ne iade edecektir. Dağlık Karabağ ile Ermenistan'ın bağlantısını sağlayacak ve aynı zamanda Şuşa şehrini etkilemeyecek olan Laçın koridoru (5 km genişliğinde) Rusya Federasyonu barış gücünün kontrolünde olacaktır. Tarafların anlaşmaları üzerine Dağlık Karabağ ve Ermenistan arasındaki bağlantıyı sağlayacak olan Laçın Koridorunun yeni güzergah inşaat planı ilerleyen 3 yıl içinde oluşturulacak ve daha sonra bu güzergahın korunması adına Rus barış gücü bölgede konuşlandırılacaktır. Azerbaycan; insanların, araçların ve kargoların Laçın koridoru boyunca her iki yönde seyahat güvenliğini garanti etmektedir.*
7. *Yerinden edilmiş kişiler ve sığınmacılar, Dağlık Karabağ topraklarına ve çevredeki bölgelere BM Mülteciler Yüksek Komiserliği'nin kontrolü altında dönecektir.*
8. *Taraflar; savaş esirleri, rehineler ve diğer tutukluları ve cenazelerin değişimini gerçekleştirecektir.*
9. *Bölgedeki tüm ekonomi ve ulaşım bağlantıları üzerindeki engeller kaldırılacaktır. Ermenistan Cumhuriyeti insanların, araçların ve kargoların her iki yönde sorunsuz şekilde seyahat etmesinin organizasyonu amacıyla Azerbaycan Cumhuriyeti'nin batı bölgeleri ile Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti arasındaki ulaşımın güvenliğini garanti etmektedir. Ulaşımın kontrolü, Rusya Federal Güvenlik Servisi (FSB) Sınır Birimi unsurları tarafından gerçekleştirilecektir.*

Tarafların anlaşması üzerine Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'ni Azerbaycan'ın batı bölgelerine bağlayan yeni bir ulaşım bağlantısı inşa edilecektir.

Yaklaşıl olarak 30 yıldır Ermenistan işgali altında tutulan Azerbaycan toprakları 44 Gün Savaşıyla yeniden kazanılmıştır. Azerbaycan halkının İlham Aliyev'e olan güvenleri artmış, güncel kazanımlar sayesinde Bakü'deki iç siyaset uzun vadeli olarak daha istikrarlı bir hal almıştır. İmzalanan antlaşmayla birlikte Azerbaycan, bölgede ana transit ülke konumuna gelmiştir. Karabağ'da işgalden kurtarılan bölgelerin tarımsal bağlamda verimli oluşu, Karabağ'daki altın madeni ve hidroelektrik santralinin kontrolünün Azerbaycan'a geçmesinin ekonomiye büyük katkılar sağlayacağı beklenmektedir. Benzer şekilde, bölgede gerçekleştirilecek olan imar ve altyapı projelerinin Azerbaycan ekonomisine hareket katacağı söylenebilmektedir (Shiraliyev, 2022, s. 186).

2. Karabağ Savaşı'nın sonlanması ve barış antlaşmasına varılmasının ardından üzerinde anlaşılan koşulların yerine getirilmesinde bazı zorluklar ortaya çıkmıştır. Azerbaycan yönetimi antlaşmada üzerinde uzlaşmaya varıldığı üzere Ermenistan silahlı kuvvetlerinin Karabağ'dan çekilmesi ve Ermenistan'ın Karabağ üzerindeki iddialarına son vermesini talep etmiştir. Buna karşın Ermenistan, Karabağ'da kurmuş olduğu aykırı rejimle Azerbaycan'daki askeri varlığını sürdürmüş ve bölgeye mayınlar başta olmak üzere silah sevkiyatını sürdürmüştür. Bunun üzerine Azerbaycan, Nisan 2023'te sınırdan yasadışı geçişlerin önüne geçmek amacıyla Ermenistan sınırında, Laçın Koridoru olarak da bilinen Laçın-Hankendi yolunun başlangıç noktasına kontrol noktası oluşturmuştur. Bu yolla Ermenistan'dan Azerbaycan topraklarına gerçekleştirilen kaçak silah sevkiyatının önüne geçilmiştir. Tüm bu gelişmelere karşın Ermenistan sınır noktalarında askeri provokasyonlarına devam etmiştir. Ermeni güçlerinin döşediği mayınların infilak etmesi üzerine 6 Azerbaycan vatandaşı yaşamını yitirmiş, bunun üzerine Azerbaycan Karabağ'da düzeni ve anayasal yapısı yeniden tesis etmek için antiterör operasyonlarına başlamıştır. Yaklaşık olarak 24 saat süren operasyonlar sonucunda Karabağ'da bulunan yasa dışı silahlı güçler silahlarını bırakmış, mevzilerini terk etmiş ve silahlarını Azerbaycan ordusuna teslim etmiştir. Bakü yönetimi aynı zamanda Karabağ Ermenilerinin temsilcileriyle entegrasyon görüşmeleri gerçekleştirmiştir.

Tüm bu süreç sonunda Cumhurbaşkanı Aliyev'in belirttiği üzere "Azerbaycan egemenliği tam olarak sağlanmıştır" (Rehimov, 2023-a).

2. Karabağ Savaşı sonucu elde edilen Karabağ Zaferi 10 Kasım günü kesinleşmiş olmasına karşın büyük lider Mustafa Kemal Atatürk'ün ölüm yıl dönümü olması sebebiyle Azerbaycan Zafer günü Şuşa'nın alınması olan 8 Kasım gününe çekilmiştir. Zafer günü Azerbaycan'da ve Türkiye'de coşkuyla kutlanmaktadır (URL 23).

1.8. Şuşa Beyannamesinin Önemi

Azerbaycan ve Türkiye ilişkileri tarih sahnesinde çok eskilere dayanmakla birlikte günümüzde sürdürülmekte olan sıcak ve samimi ilişkiler Sovyetler Birliği'nin dağılması ve iki ülkenin birbirine yakınlaşmasıyla başlamıştır. Türkiye, Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından Azerbaycan'ın bağımsızlığını tanıyan ilk ülke olmuştur. Bu doğrultuda, Türkiye ve Azerbaycan arasındaki diplomatik ilişkiler 14 Ocak 1992'de başlamıştır (Göksedef, 2020).

Türkiye'nin Azerbaycan'ın bağımsızlığını tanıyan ilk ülke olması sembolik açıdan önemli olmakla birlikte ülkelerin ilişkisi ve birbirine sunmuş olduğu destek sembolik noktadan çok daha ileri gitmiştir. Ülkeler arası ilişkilerde askeri, kültürel ve ekonomik bağlamda birçok iş birliğine gidilmiştir. İki ülkenin coğrafi yakınlığı, tarih, dil, kültür birliğine sahip olması, ikili ilişkilerin gelişmesinde etkili olan değişkenlerdir. Bu kavramların oluşturduğu iş birliği zemini "tek millet iki devlet" ve "sarsılmaz kardeşlik" sosyal inşacı söylemleri ile sağlamlaştırılmış ve sarsılmaz bir hale getirilmiştir. Ermenistan'ın Türkiye'ye karşı öne sürmüş olduğu, herhangi tarihsel bir gerçekliği olmayan asılsız suçlamalar ile Azerbaycan'ın topraklarını işgal etmiş olması iki ülkenin ortak bir paydada buluşmalarını kolaylaştırıcı bir etken olmuş, iki ülkenin birlikteliğini güçlendirmiştir (Özdemir ve Kantar, 2023, s. 734).

2. Karabağ Savaşı'nın mutlak galibi Azerbaycan olmuştur ve 30 yıldır işgal altında tutulan topraklarının önemli bir kısmı özgürleştirerek sınırları içine geri almıştır. Bu durum yalnızca Azerbaycan tarafında değil, Türkiye tarafında da büyük bir sevinçle karşılanmıştır. Ülkeler arasındaki ilişkilerden dolayı, ülkelerden birinde önemli bir olay vuku bulduğu zaman gelenekselleşmiş olarak diğer ülkenin öncelikli

ziyareti yapılmaktadır. Bu durum 2. Karabağ Savaşı sonrasında da sürdürülmüş, Cumhurbaşkanı Erdoğan Cumhurbaşkanı Aliyev'in davetlisi olmuş, 9-10 Aralık 2020 tarihlerinde Azerbaycan'ın zafer geçicine katılmıştır. 15-16 Haziran'da Cumhurbaşkanı Erdoğan Azerbaycan'a ikinci önemli ziyaretini gerçekleştirmiştir. Bu ziyaret, eskiden beri Türk dünyasının kültür beşiği olarak bilinen ve savaşta geri kazanılan Şuşa'da gerçekleştirilmiş olup ziyaret sırasında "Şuşa Beyannamesi" imzalanmıştır (Pirinçci, 2021, s. 2).

Şuşa Beyannamesi, Azerbaycan ve Türkiye arasındaki ilişkilerin zirveye ulaştığını ve stratejik ortaklıklarının en yüksek seviyeye çıktığını simgeleyen önemli bir dönüm noktasıdır. Bu beyanname, iki ülkenin tarihi ve kültürel bağlarının yanı sıra, ekonomik, askeri ve siyasi iş birliğini de kapsamlı bir şekilde pekiştirmiştir. Şuşa Beyannamesi'nin imzalanmasıyla birlikte, iki ülkenin ortak çıkarları doğrultusunda hareket ederek, bölgesel istikrar ve güvenliği sağlama konusundaki kararlılıkları vurgulanmıştır. Özellikle Karabağ Savaşı sonrasında Azerbaycan'ın kazandığı zafer ve Türkiye'nin verdiği destek, bu beyanname ile resmileşmiş ve iki ülkenin dostluk ve kardeşlik bağları daha da güçlenmiştir. Beyanname, ayrıca, Zengezur Koridoru gibi stratejik projelerde iş birliğini artırarak, iki ülkenin bölgesel liderlik ve küresel rekabet gücünü pekiştirmeyi amaçlamaktadır. Bu bağlamda, Şuşa Beyannamesi, Azerbaycan ve Türkiye'nin siyasi, ekonomik ve askeri alanlarda en yüksek düzeyde entegrasyon ve iş birliği sağladığını ortaya koymaktadır.

3. BÖLÜM

ZANGEZUR KORİDORU

1. ZANGEZUR'UN TARİHSEL GELİŞİMİ VE GEÇMİŞİ

Zengezur bölgesi, MÖ 4. ile MS 8. yüzyıl aralığında belli aralıklarla Kafkas Alban devleti ve Sasani İmparatorluğu, 7. yüzyıl ile 9. yüzyıllarda Arap Halifeliği, 9. yüzyıl ile 11. yüzyıllarda Saciler, Salariler ve Revvadiler devletleri, 12. yüzyıl ile 13. yüzyılın başlarında Azerbaycan Atabeyler devleti, 13. yüzyıl ile 14. yüzyıllarda Hulaku devleti, 14. yüzyılın sonu ile 15. yüzyılın başlarında Celairiler devleti ve Büyük Timur İmparatorluğu, 15. yüzyılda Karakoyunlu ve Akkoyunlu devletleri, 16. yüzyılın başlarında Safevi devletinin bir parçası olmuştur. 16. yüzyılda Safevi-Osmanlı savaşları sırasında ve 17. yüzyılın sonu ile 18. yüzyılın başında (1590-1612 ve 1724-1735) Zengezur, Osmanlı egemenliğinde bulunuyordu. Hanlıklar döneminde ise Karabağ Hanlığı'na aitti. 19. yüzyılın başlarında Güney Kafkasya, Rus Çarlığı tarafından işgal edilmiştir. 1850'li yıllarda Zengezur, Şamahı guberniyasına, 1860'lı yıllarda ise Bakü ve İrevan guberniyalarına dahil edilmiştir (Urud, 2005, s.16).

Zengezur, 1822'ye kadar Karabağ Hanlığı'nın bir parçası olarak varlık göstermiş ve ardından Rus İmparatorluğu'na dahil edilmiştir. 19. yüzyılda gerçekleştirilen idari reformlarla Zengezur, farklı eyaletlerin parçası haline gelmiştir. 1841'de, Karabağ bölgesi farklı vilayetlere dahil edilmiştir. 1850'ler ve 1860'larda bölgenin idari yapısı yeniden düzenlenmiş ve Şuşa, Erivan gibi önemli merkezler farklı idari birimlere dahil edilmiştir. 25 Şubat 1868'de, Bakü, Tiflis ve Erivan vilayetlerinden Yelizavetpol Eyaleti oluşturulmuş, Zengezur da bu eyaletin bir parçası haline gelmiştir. 1874'te, Kazah ve Zengezur adlarıyla resmi olarak kazalar oluşturulmuş ve bu eyalete dahil edilmiştir (Nerimanoğlu, 2018, s. 52).

Rusya'nın sömürge faaliyetlerinde ve planlarında Ruslar değil, yabancı halkların Kafkasya'ya yerleştirilmesiyle ilerleme kaydedilmiştir. 1826-1828 savaşının ardından 1830 yılına kadar 40 bin İran ve 84 bin Türkiye Ermeni'si bölgeye getirilmiş, Ermeni nüfusunun az olduğu Erivan ve Yelizavetpol vilayetlerinin verimli topraklarına yerleştirilmiştir. Osmanlı topraklarındaki Ermeni isyanlarından

sonra 400 bine yakın Ermeni Kafkas coğrafyasına göç etmiştir. 20. yüzyılın başlarında bu coğrafyada bulunan 1 milyon 300 bin Ermeni'nin 1 milyonu buranın yerlisi olmayıp Rusya'nın iskan politikası sonucu bölgeye getirilen Ermenilerden oluştuğu belirtilmektedir (Nerimanoğlu, 2014, s. 8).

Zengezur bölgesi, bir kısmı Ermenistan'ın sınırları içerisinde (Gafan, Gorus, Karakilise) ve diğer kısmı ise Azerbaycan'da (Zengilan, Gubadlı, Laçın) yer alan tarihi Türk toprağıdır. Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki anlaşmazlıkların tarihi kadar eski olan Zengezur'un aidiyeti tartışmaları, Rus Çarlığı'nın Azerbaycan hanlıklarını işgal etmesiyle başlamıştır. 1803 yılından itibaren Rus Çarlığı, Azerbaycan hanlıklarını işgale başlamış ve İran'daki Kaçar Hanedanlığı ile mücadele ederek Azerbaycan hanlıklarının büyük bir kısmını ele geçirmiştir. Bu durum, 1813 yılında yapılan Gülistan Anlaşması ile resmîyet kazanmıştır. İran, 1826 yılında Rusya'ya karşı savaş açarak topraklarını geri almaya çalışsa da kısa sürede daha fazla toprak kaybederek 1828 yılında Türkmençay Anlaşması'nı imzalamak zorunda kalmıştır. Bu anlaşmayla birlikte Rusya, Aras Nehri'nin kuzeyindeki Azerbaycan hanlıklarına hâkimiyet kurmuştur (Yeşilot, 2008, 188-189).

19. yy'dan itibaren Rusya, gerek kendi topraklarındaki gerekse Osmanlı topraklarındaki Müslüman olmayan grupları destekleyerek Anadolu Türklüğü ile Orta Asya Türklüğü arasına etnik bir bariyer çekme hedefine doğru yönelmiş, Türk topraklarında yaşayan Türkleri bölgelerinden uzaklaştırarak buralara Ermenileri yerleştirmeye başlamıştır (Taşcıoğlu, 2017, s. 35). 19. yüzyıldan itibaren Çarlık Rusya ve Sovyet Rusya yönetimlerinde, bugünkü Ermenistan toprakları ve Azerbaycan'ın Karabağ bölgesi, bilinçli olarak Ermeni nüfusla güçlendirilmiş ve bu doğrultuda bölgenin Ermenileştirilmesi hedeflenmiştir. 1813 Gülistan ve 1828 Türkmençay Antlaşmaları, Osmanlı-Rus Savaşları ve özellikle 1877-1878 yıllarındaki 93 Harbi, Ermenilerin Doğu Anadolu ve Kafkasya'daki nüfus ve faaliyetlerini artırıcı bir rol oynamıştır. 1912'den 1921'e kadar olan dönemde, Doğu Anadolu'dan Hazar Denizi'ne kadar uzanan bölgede, çoğunluğu Taşnaksutyun çeteleri tarafından gerçekleştirilen katliamlarda 500 bini aşkın insan hayatını kaybetmiştir. 19. yüzyılın sonunda ve 1915 Ermeni sevk ve iskani sonrasında, Türkiye ve İran'dan gelen Ermenilerin Rusya tarafından eski Erivan vilayeti çevresi ile Karabağ'a yerleştirildiği bilinmektedir. Bu nüfus hareketleri, Türkiye ve

Azerbaycan arasında bir “Ermeni seddi” oluşmasına yol açmıştır. Sovyet döneminde, Sovyet Ermenistan ve Sovyet Azerbaycan'ında iki toplum arasında büyük ölçekli çatışmalar yaşanmamışsa da alınan kararlarla Ermenistan Sovyet Cumhuriyeti, Azerbaycan Sovyet Cumhuriyeti toprakları aleyhine genişletilmiştir (Sarıkaya, 2020, s. 7).

1920’li yıllarda Zengezur, Sovyetler Birliği tarafından Ermenistan’a bağlanmış olup günümüzde de Ermenistan sınırları içinde yer almaktadır. Zengezur’un Ermenistan’a bağlanmasının ardından Azerbaycan’ın Nahçıvan ile olan kara bağlantısı kesilmiştir (Alkan ve Mehdizade, 2023, s. 223). 1920 yılına kadar, Ermenistan Sovyet Cumhuriyeti’ne dahil edilmeden önce, Zengezur kazası dört bağımsız ilden oluşuyordu: Mehri, Kafan, Zengezur (kaza merkezi Gorus şehri burada bulunuyordu) ve Sisyan. 1930 yılında, Mehri bölgesinde Ermenistan’a bağlı Mehri ili ve Azerbaycan’a bağlı Zengilan ili kurulmuştur. Aynı yıl, Kafan bölgesinin bir kısmı Kafan ili olarak Ermenistan’a bağlanmıştır. Kalan kısımda ise 1933 yılında kurulan Kubatlı ili Azerbaycan’a dahil edilmiştir. Benzer şekilde, Zengezur kazası içinde yer alan ve aynı adı taşıyan Zengezur ili 1930 yılında ikiye bölünmüş; Gorus ve Laçın illeri oluşturulmuştur. Gorus ili Ermenistan’a, Laçın ili ise Azerbaycan’a dahil edilmiştir (Urud, 2005, s. 18). Bu şekilde, Zengezur bölgesinin batı kısımları Ermenistan'a verilmiş olup, yalnızca Türkiye ve Azerbaycan arasındaki kara bağlantısı ortadan kaldırılmamış; aynı zamanda Azerbaycan'ın ana toprakları ile Nahçıvan arasındaki bağlantı da kesilmiştir. 1932'de imzalanan Türkiye-İran sınır antlaşmasında, Atatürk bizzat girişimde bulunarak İran'la toprak mübadelesine gitmiş ve Iğdır ilinin en doğusunda yer alan Aralık ilçesi Dilucu bölgesi Türkiye topraklarına dahil edilmiştir. Bu şekilde Türkiye ve Nahçıvan arasında kara bağlantısı sağlanmıştır (Üste, Sanılı-Aydın, 2022, s. 268).

2. ZENGEZUR KORİDORUNUN COĞRAFİ KONUM VE ÖNEMİ

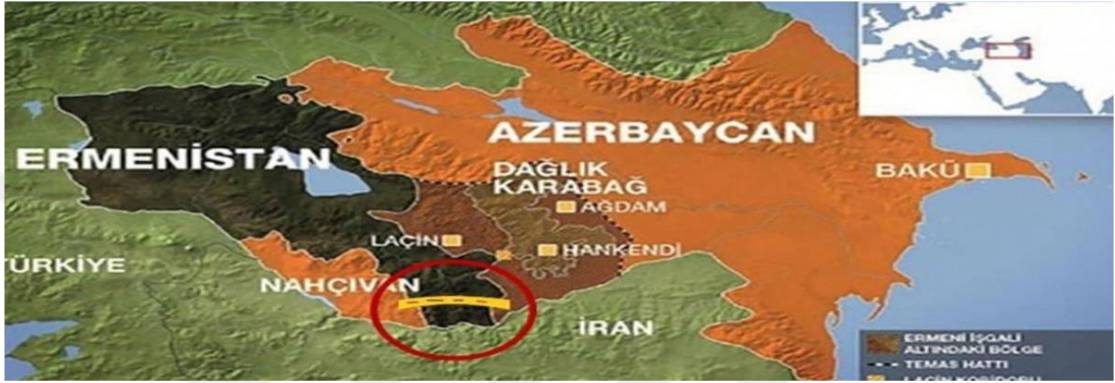
Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından, Türkiye bağımsızlığını yeni kazanan Türk Cumhuriyetleri ile hızla diplomatik, ekonomik, kültürel ve askeri ilişkiler kurarak, uzun yıllar süren ayrılığın getirdiği sorunları çözmeye girişmiştir. Bu süreçte Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri arasında yüzlerce anlaşma imzalanmış ve çeşitli yapılar kurularak iş birliği ilerletilmeye çalışılmıştır. Ancak, Türkiye'nin Türk

Dünyası ile kara bağlantısının sağlanamaması, birçok projenin zamanında ve istenilen şekilde hayata geçirilmesini geciktirmiştir. Türkiye'yi Türk Dünyası'na bağlayan kilit ülke Azerbaycan olmasına karşın, Nahçıvan hariç, Türkiye ile Azerbaycan arasında kara bağlantısı bulunmamaktadır. Bağımsızlığın ilk yıllarından itibaren Ermenistan ile Azerbaycan arasında devam eden savaş nedeniyle, Türkiye ile Azerbaycan arasındaki bağlantı daha uzun ve maliyetli hatlar olan Gürcistan ve İran üzerinden sağlanmaya çalışılmıştır (İzzetgil, 2022, s. 489).

44 gün savaşından sonra Azerbaycan, Ermenistan ve Rusya 10 Kasım 2020'de ateşkes antlaşması imzalamış ve bu antlaşma ile 2. Karabağ Savaşı sonlandırılmıştır. Savaşın ardından Azerbaycan topraklarını ikiye ayıran Zengezur bölgesi masaya yatırılmıştır. Bildirinin 9. maddesinde Zengezur Koridorunun kurulmasına yönelik Azerbaycan tarafından ortaya güçlü bir irade koyulduğu görülmektedir (Aslanlı, 2021). 10 Kasım 2020 tarihli ateşkes antlaşmasının 6. maddesi gereğince Dağlık Karabağ ile Ermenistan arasında Laçın Koridoru aracılığıyla bir bağlantı oluşturulması öngörülmektedir. Benzer şekilde antlaşmanın 9. maddesi gereğince Azerbaycan ile Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti arasında bir bağlantı kurulması düzenlemiştir. Bu maddeler doğrultusunda belirtilen bölgelerde yeni ulaşım yollarının oluşturulması kararına varılmıştır. Bölgede hakim olan tüm ekonomik ve ulaşım yolları üzerindeki engellemeler kaldırılmış, insanların, kargoların ve araçların çift yönlü seyahat güvenliği Ermenistan tarafından garanti edilmiştir (Yüksel ve Yüce, 2022, s. 1058).

Haziran 2021'de Türkiye ve Azerbaycan arasında imzalanan Müttelik İlişkileri Hakkında Şuşa Beyannamesi, Zengezur koridoru adının anıldığı ilk uluslararası belge olma niteliğini taşımaktadır. Zengezur Koridoru, yüzyıllardır stratejik öneme sahip olmasının yanı sıra ekonomik, siyasal, güvenlik ve psikolojik açılardan da önemli sonuçlar doğuracak bir projedir. Bu koridor, uzlaşma sonunda bir toprak değişikliği projesi olarak ortaya çıkmazken bölgesel barışı ve iş birliği ortamını güçlendirmeyi amaçlayan bir ulaştırma projesi olarak değerlendirilebilmektedir (Aslanlı, 2021). Şuşa Beyannamesi'nde belirtilen ifadeye göre, "İki dost ve kardeş ülke arasında imzalanmış tüm uluslararası belgelere ve 13 Ekim 1921 tarihli Kars Anlaşması'na sadık kalındığı" vurgulanarak, iki ülkenin ve halklarının çıkar ve menfaatlerine hizmet edildiği belirtilmektedir. Ortak çıkarlar

doğrultusunda, sağlık, kültür, eğitim gibi birçok alanda imkân ve potansiyellerin birleştirilmesi; Birleşmiş Milletler Şartı'na uygun olarak küresel ve bölgesel barış, istikrar ve güvenliğin sağlanmasında da ortak çabaların sürdürülmesi ifade edilmektedir. Zengezur Koridoru ile ilgili olarak ise, bu koridorun açılmasının ve Nahçıvan-Kars demiryolunun inşaatının iki ülke arasındaki ulaştırma-iletişim ilişkilerinin yoğunlaştırılmasına katkı sağlayacağı belirtilmektedir (Gelir, 2022, s. 81).

Kaynak: <https://www.star.com.tr/dunya/azerbaycan-nahcivan-ve-turkiyeyi-birbirine-baglayacak-proje-zengezur-koridoru-haber-1631839/>

Şekil 8. Zengezur Koridoru

2. Dağlık Karabağ Savaşı bilindiği üzere Dağlık Karabağ cephe hattında gerçekleşmiştir. Bu bağlamda, çatışmaların yaşanmadığı ve Ermenistan'ın hakimiyetinde bulunan Zengezur bölgesinden geçmesi planlanan Zengezur Koridoru gibi bir ulaşım planı, Azerbaycan'ın ateşkes aracılığıyla elde ettiği ciddi bir kazanım olarak değerlendirilmektedir. Bu koridor sayesinde Azerbaycan, kendisine ait olan Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'ne doğrudan ulaşım imkanına kavuşmuştur (Yüksel ve Yüce, 2022, s. 1058).

Zengezur Koridorunun oluşturulmasıyla birlikte Türkiye ve Azerbaycan arasındaki mesafe karayolu bağlantısıyla oldukça kısalmaktadır. Ankara'dan başlayan demiryolu ilk olarak Kars'a buradan da Nahçıvan'a geçmektedir. Zengezur koridoru Nahçıvan'dan Azerbaycan'a ulaşımın sağlandığı bu aşamada devreye girmektedir. Nahçıvan ile Azerbaycan arasında yer alan 43 km'lik mesafe Zengezur Koridoru olarak adlandırılmaktadır. Hayata geçirilmesi öngörülen güzergahın BTK

güzergahından daha kısa olması öngörülmektedir. Bakü'den Fuzuli ilinin Horandiz kasabasına kadar uzanan demiryolu hattı işlevliğini korumaktadır. Bu hattın Horandiz'den Ermenistan sınırına kadar olan kısmı bazı bölgelerde Ermeni işgalinden dolayı tahrip edilmiş, kimi bölgeleri de yapılan barajın suları altında kalmıştır. Bu sebeplerle Horandiz'den başlayıp Nahçıvan'ın Ordubad iline kadar uzanacak 166 km'lilik yeni bir demiryolu projesinin hayata geçirilmesi planlanmaktadır. Oluşturulacak demiryolu hatlarına paralel olarak karayolu hatlarının da devreye girmesi öngörülmektedir. Azerbaycan, Zengezur'a kadar uzanacak Ahmetbeyli-Horadiz-Mincivan-Ağbend otoyolu projesini başlatmış olup proje hızlı bir şekilde ilerlemektedir (URL 18).

Zengezur Koridoru ile ilgili değerlendirmelerde İlham Aliyev'in Zengezur bölgesinin Azerbaycan'ın tarihi toprağı olduğuna dair hatırlatmalarını bir kenara bırakırsak, daha çok ekonomik anlamlar yüklediği söylenebilmektedir. Ancak, 10 Kasım 2020'de taraflar arasında imzalanan bildiriye göre, bu geçişin engelsiz olması, yani Ermenistan gümrüğünün olmaması gerekmektedir. Azerbaycan, Ermenistan'ın 10 Kasım antlaşmasındaki yükümlülüğünü yerine getirmemesi halinde karşılıklılık ilkesini uygulayarak Laçın koridoruna da gümrük koyacağını beyan etmektedir. Bu nedenle, Azerbaycan tarafından kullanılan Zengezur Koridoru kavramı, üçlü bildirilerde düzenlenen, Azerbaycan'ın talebi üzerine 9. maddede yer alan ve Laçın Koridoru ifadesine karşılık gelen hükümlerle hukuki bir dayanağa sahiptir. Koridorun hayata geçirilmesi için 11 Ocak 2021'de yeni bir anlaşma imzalanmış ve süreç devam etmektedir. Koridorun statüsü ise Laçın Koridoruna bağlı olarak müzakereler ve uygulamalarla netleşecektir (İzzetgil, 2022, s. 495).

Zengezur koridoruyla birlikte Azerbaycan kendini Kafkasya, Orta Asya ve Rusya enerji ve yol transitinin merkezi haline getirerek Avrasya coğrafyasındaki önemini yükseltmeye, Hazar ve çevresini merkeze alarak enerji koridoru olmaya, Türkiye ve Türk dünyası arasındaki bir köprü olma bakımından büyük bir potansiyele sahiptir. Azerbaycan Zengezur koridorunu iş birliği, bölgesel istikrar, refah ve barışın temellerinin bir bileşeni olarak sunmaktadır. Zengezur, Ermenistan'la olan ilişkilerin normalleşmesi ve kalıcılık kazanması, İkinci Karabağ Savaşı kazanımlarının güvence altına alınmasında kullanılacak olan son derece yararlı bir jeopolitik imkan olarak değerlendirilebilmektedir (Keskin, 2021).

3. POLİTİK DİNAMİKLER VE EKONOMİDEKİ POTANSİYEL

Azerbaycan'ın Zengezur Koridoru konusundaki öncelikli hedefi, Nahçıvan ve Türkiye'ye kara ulaşımını sağlamak, Nahçıvan'ın jeopolitik olanaklarını canlandırmaktır. Nahçıvan'ın Azerbaycan'la bir kara bağlantısının olmaması Azerbaycan ve Türkiye açısından zayıflatıcı bir etkiye sahip olup ülkelerin hareket kabiliyetini sınırlandırmaktadır. Azerbaycan ve Nahçıvan arasında kara yolu bağlantısının bulunmaması Nahçıvan'ı İran'a bağımlı hale getirmektedir. Zengezur Koridoru işlevlik kazandığı zaman Nahçıvan'ın içinde bulunduğu abluka durumu ortadan kaldırılacak, Azerbaycan ile kara bağlantısı sağlanmış olacaktır. Şu anda Azerbaycan ve Nahçıvan arasındaki bağlantı havayolları ve İran üzerinden geçen karayolları ile sağlanmaktadır. Ortaya çıkan ihtiyaca bağlı olarak havayolunda ek seferler koyulmakla birlikte ulaşım maliyeti karayolu taşımacılığına göre oldukça yüksek kalmaktadır. Nahçıvan-Azerbaycan arasında karayolu ve demiryolu hatlarının kurulması ve ulaşımın bu kanallarla sağlanmasıyla Azerbaycan-Nahçıvan arası havayolu taşımacılığı maliyetlerinde yıllık olarak en az 10 milyon dolar gibi bir tasarruf sağlanacağı tahmin edilmektedir (Shiraliyev, 2022, s. 190; Turgunov, 2022).

Kaynak: <https://www.trthaber.com/foto-galeri/zengezur-koridoruna-uzanan-kara-ve-demir-yollarinin-insaati-araliksiz-suruyor/62070/sayfa-5.html>

Şekil 9. Azerbaycan Topraklarından Zengezur Koridoruna Uzanan Demiryolu Ağı

Azerbaycan, batı bölgeleri ile Nahçıvan'ı birbirine bağlayacak olan Zengezur Koridoru'nda kara ve demir yolu inşaatına hız kesmeden devam etmektedir. Bu koridor, aynı zamanda Çin'den Orta Asya, Hazar Denizi, Kafkasya ve Türkiye'ye uzanan Orta Koridor'un bir parçası olacak şekilde planlanmıştır. 10 Kasım Ateşkes Antlaşmasının ardından Azerbaycan zaman kaybetmeden kendi topraklarından başlayarak Ermenistan sınırına kadar uzanan bölgeye doğru kara ve demiryolu yapım işlemlerine başlamıştır. Fuzuli ilinin Horandiz Kasabası ile Zengilan ilinin Ağbend kasabası arasında, Horandiz-Ağbend hattının inşasında Azerbaycan Devlet Demiryolları çalışmaktadır. Hattın inşasında Türk şirketler de aktif görev almaktadır. Hattın her iki tarafında 30'ar metrelik mayınlı alanların temizlenmesi ve zor arazi koşullarının ortaya çıkardığı aksamalar sebebiyle hattın 2025 yılında tamamlanması öngörülmektedir (URL 19). Zengezur Koridoru, Azerbaycan'ı yalnızca Nahçıvan'a bağlamakla kalmayıp, aynı zamanda Çin, Orta Asya ve Avrupa'yı da daha rahat bir şekilde birleştirme potansiyeline sahip, sosyal, ekonomik, jeopolitik ve jeostratejik açıdan önemli bir proje olarak nitelendirilmektedir.

Küreselleşen dünyada meydana gelen ekonomik ve siyasi olaylar, ülkeleri ticaret ilişkilerini koparmamak için alternatifler aramaya zorlamaktadır. Güney Asya'da tarife tabanlı yasal-ekonomik engeller kaldırıldıkça, bölgedeki ülkeler ticaretin serbestleşmesinin faydalarından yararlanmak için ulaşım ve ticaretin kolaylaştırılmasına yönelik yeni ekonomik projelerin uygulanmasının önemini fark etmektedir. Bölgesel iş birliğinin bir sonraki aşaması, ekonomik koridorların geliştirilmesidir (De, 2014, s. 17). Güney Asya'da ticaretin serbestleştirilmesi ve ekonomik koridorların geliştirilmesi yönündeki bu eğilimler, Kafkasya bölgesinde de benzer projelerin önemini artırmaktadır. Bu bağlamda, Zengezur Koridoru, bölgesel iş birliğinin ve ekonomik entegrasyonun sağlanmasında kilit bir rol oynamaktadır. Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki bu stratejik geçiş hattı, sadece iki ülkenin ticaret ve ulaşım ağlarını değil, aynı zamanda Orta Asya'dan Türkiye'ye uzanan daha geniş bir ekonomik koridorun parçası olarak hizmet verecektir. Bu nedenle, Zengezur Koridoru'nun inşası ve etkin kullanımı, bölgesel ekonomik kalkınmanın yanı sıra küresel ticaret ağlarının güçlendirilmesi açısından da büyük bir öneme sahiptir.

Zengezur koridorunun açılmasıyla bölgedeki askeri ve siyasi çatışmaların azalması beklenirken, ülkeler arasındaki ticaretin artması ve ekonomik iş birliğinin

güçlenmesi öngörülmektedir. Rusya, Azerbaycan, Türkiye, Ermenistan ve İran arasındaki demiryolu ağının genişletilmesi, Kafkasya bölgesindeki ticaret hacmini artıracak birçok ticaret yolunun açılmasını hızlandıracaktır. Azerbaycan'ın bir Avrasya ulaşım merkezi haline gelmesiyle birlikte, Kafkasya'daki karayolu ve demiryolu ağları, bölgenin transit güvenliğini artırarak yeni rekabet ve fırsatlar yaratacaktır. Bu bağlamda, Doğu-Batı ve Kuzey-Güney ulaşım koridorlarının inşası ve güzergahlarının geliştirilmesi ile Hazar Denizi'nden Avrupa'ya uzanan petrol ve gaz boru hatlarının yapımı da yeni ekonomik gelişmeleri beraberinde getirecektir. Azerbaycan'ın Kafkasya ve Orta Asya'nın yol ve enerji transit merkezi haline gelmesi Avrasya coğrafyasındaki önemini artıracak, bir enerji koridoru olarak, özellikle Hazar bölgesi ve çevresinde kıymetli bir konuma getirecek, Türkiye ve Türk dünyası arasında bir köprü vazifesi görecektir (Shiraliyev, 2022, s. 190).

Hazar Havzası'nın jeoekonomik önemi 10 yıllar öncesinden ortaya koyulmaya ve tartışılmaya başlamış bir konudur. Doğalgaz tüketim oranları Amerika'da 1989'den 2020'ye kadar % 100 artış göstermiştir. Bu oran Asya'da ise % 500 olarak kendini göstermiştir (Enerdata, 2023). Jeoekonomik açıdan Hazar Havzası, zengin enerji kaynakları ve stratejik konumu nedeniyle büyük bir öneme sahiptir. Bölge, dünya petrol ve doğalgaz rezervlerinin önemli bir kısmını barındırarak, enerji güvenliği ve arz çeşitliliği açısından kilit bir rol oynar. Hazar Havzası'ndaki enerji kaynaklarının uluslararası piyasalara taşınması için planlanan ve inşa edilen boru hatları, enerji nakil projeleri ve lojistik koridorlar, bölgenin jeopolitik ve ekonomik değerini artırmaktadır. Bu bölge, enerji ticaretinde rekabeti ve iş birliğini şekillendirirken, aynı zamanda bölgesel ve küresel güç dengelerini etkileyen bir enerji merkezi olarak öne çıkmaktadır.

Orta Koridor ve Zengezur Koridoru arasında güçlü bir bağlantı bulunmaktadır. Orta Koridor, Çin'in Orta Asya ve Hazar Denizi üzerinden Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye aracılığıyla Avrupa'ya ulaşmasını sağlayan bir ticaret yoludur. Bu güzergah, Asya ile Avrupa arasındaki ticaretin hızlandırılmasında kritik bir rol oynamaktadır. Orta Koridor girişimi İpek Yolu'nun yeniden canlandırılmasını amaçlamaktadır. Orta Koridor, Çin Halk Cumhuriyeti'nin Doğu ve Batı arasındaki bağlantıların geliştirilmesini amaçlayan Kuşak ve Yol girişimi ile doğal bir uyum ortaya koymaktadır. Kuşak ve Yol girişimi bağlamında, Orta Koridor

aracılığıyla Türkiye'ye ulaşan ilk yük treni (Kasım 2019) olan Çin Demiryolu Ekspresi Chang'an Treni, Orta Koridor, BTK ve Marmaray dahil olmak üzere Türkiye'deki ulaştırma alt yapılarını kullanarak Çin'in Xi'an şehrinden Avrupa'ya, Çekya'nın başkenti olan Prag'a olan seferini 18 günde tamamlamıştır (URL 20).

Tarihi İpek Yolu üzerinde bulunan Azerbaycan, Avrupa ve Asya arasında lojistik bir merkez olarak kapsamlı işler üstlenmektedir. Orta Koridoru, Çin'in Orta Asya ve Azerbaycan üzerinden Avrupa'ya engelsiz erişimini sağlayarak ülkeler arasındaki ticaret oranını yükseltecektir. Örneğin, 2019 yılında Çin ile AB arasındaki ticaret 720.8 milyar ABD doları olarak gerçekleşmiştir. Çin ve AB arasındaki yeni yatırım anlaşmaları, Orta Koridor üzerinden gerçekleştirilen ticarete olumlu eğilimler göstermektedir. 2018'de Çin ile Azerbaycan arasındaki ticaret hacmi 898.2 milyon ABD doları iken, 2019'da bu rakam 1.4 milyar doları geçmiştir. Türkiye ve Çin arasındaki ticaret hacmi ise 2019 yılında 21.8 milyar ABD dolarına ulaşmış, 2020'de pandemi dönemine rağmen 24 milyar dolara çıkmış ve 2021 yılının ilk üç ayında geçen yılın aynı dönemine göre %44 oranında artış göstererek 8 milyar dolara yükselmiştir. 2021 yılının ilk çeyreğinde Bakü-Tiflis-Kars ve Merkez Koridoru'ndaki yük trafiği, 2019 yılının ilk üç ayına göre %104 artarak 396.778 tona ulaşmıştır. Bu, Orta Koridor'a olan talep ve kapasitenin her yıl arttığını göstermektedir. Savaşın sona ermesinin ardından, Güney Kafkasya'da Azerbaycan ve Türkiye ile bölgedeki komşu ülkeler arasında ortak iş birliğinin oluşturulması amacıyla "3+3" modeli (Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan + Türkiye, İran, Rusya) gündeme gelmiştir. Tarihi İpek Yolu güzergahındaki Orta Koridoru, Demir İpek Yolu ve Avrupa-Kafkas Ulaşım Koridoru (TRACECA) boyunca uzanan projeler, bölgedeki projelerin gerçekleştirilmesi açısından büyük önem taşımaktadır. Zengezur Koridoru'nun açılması, Çin-Avrupa Merkez Koridoru boyunca Güney Kafkasya ve Orta Asya ekonomisine olumlu etkiler yapacaktır (Turgunov, 2022).

Zengezur Koridoru'nun hayata geçmesi, yalnızca bölgesel ticaret hacmini artırmakla kalmayacak, aynı zamanda Kafkasya'dan Orta Asya'ya kadar uzanan geniş bir coğrafyada ekonomik ve siyasi dengeleri de yeniden şekillendirecektir. Bu koridor, bölge ülkeleri arasındaki iş birliğini güçlendirerek yeni fırsatlar ve rekabet avantajları yaratacaktır. Azerbaycan'ın Çin'den Avrupa'ya kadar uzanan Orta Koridor üzerindeki stratejik konumu, bu projeyi daha da önemli kılmaktadır. Öte yandan,

bölgesel barış ve istikrarın sağlanması, koridorun tam potansiyelinin gerçekleşmesi için kritik öneme sahiptir. Bu bağlamda, Zengezur Koridoru'nun başarısı, bölge ülkelerinin karşılıklı iş birliği ve politik uyum sağlama becerileri ile doğrudan ilişkilidir. Gelecekte, bu koridorun sadece ekonomik değil, aynı zamanda politik ve sosyal açılardan da bölgeye olumlu katkılar yapması beklenmektedir.

4. JEOPOLİTİK VE GÜVENLİK

Zengezur Koridoru'nun jeopolitik ve güvenlik bağlamında incelenmesi, bu stratejik geçiş noktasının bölgedeki etkilerini daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır. Güney Kafkasya'nın kalbinde yer alan Zengezur Koridoru, sadece Azerbaycan ve Türkiye için değil, aynı zamanda Avrupa, Asya ve Orta Doğu'daki daha geniş bir güvenlik ve istikrar ağı için de kritik öneme sahiptir. Bölgenin jeopolitik konumu, enerji nakil hatları ve ulaşım koridorlarının kesişim noktasında bulunması nedeniyle, küresel ticaret rotaları üzerinde önemli bir rol oynamaktadır. Bununla birlikte, Zengezur Koridoru'nun açılması, bölgedeki güç dengelerini değiştirme potansiyeline sahip olup, Ermenistan, İran ve Rusya gibi komşu ülkelerin güvenlik politikaları üzerinde doğrudan etkiler yaratacaktır.

Zengezur Koridoru bölgedeki coğrafi konumu sebebiyle stratejik bir öneme sahiptir. Azerbaycan, Ermenistan ve İran sınırlarında yer alan bölge, bölgesel denklemlerdeki önemli bir konumda yer almasını sağlamaktadır. Savaş sonrasında varılan antlaşma ile Zengezur Koridoru'nun açılacak olması bölgede barış ve istikrar ortamının sağlanmasında büyük bir rol oynayacaktır. Fakat bölgedeki statükonun değişme durumu İran'a rahatsızlık vermektedir (Alkış ve Aslan, 2022, s. 6).

Zengezur Koridoru, Nahçıvan ile Azerbaycan arasındaki ülke alt yapısının bağlanmasında etkili olacaktır. Nahçıvan'a doğalgaz sağlanması hususunda Azerbaycan İran ile anlaşmış durumdadır. İran üzerinden taşınmakta olan gazda %15'lik bir kesinti uygulanmaktadır. Üçlü bildiri tarafların uzlaşmış olduğu maddelerde yeni ulaşım hatlarının mümkün olabileceği belirtilmektedir. Bu bağlamda internet, telefon, elektrik ve doğalgaz gibi hayati imkanların altyapı bağlantılarının Nahçıvan'a bu hat üzerinden taşınabileceği anlaşılmaktadır. Hat üzerindeki bütün blokajın kaldırılmasından sonra Azerbaycan Nahçıvan'a doğalgaz

sevkini de bu hat üzerinden sağlayabilecektir (İzzetgil, 2022, s. 496). 9 Kasım'da imzalanan antlaşmadan İran'ın memnun olmadığı duyumları bir bakıma bu hususa dayandırılabilir. İran'ın Zengezur Koridoru'nun açılmasını öngören maddeden rahatsızlık duyduğu ve Rusya ile görüştüğü, bu maddenin uygulanmasına karşı yönde irade gösterdiği iddia edilmektedir (Sarıkaya, 2020, s. 21). İran Cumhurbaşkanlığı Ofisi Siyasi İşlerden Sorumlu Yardımcısı Cemşidi resmi sosyal medya üzerinden yaptığı açıklamalarla Zengezur Koridoru'nun açılmasının kendi güvenliklerine bir tehdit unsuru oluşturduğunu belirtmiştir. Zengezur Koridoru'nun açılmasının NATO'nun bölgedeki varlığını güçlendireceği, bölgedeki ülkeler için ulusal güvenlik sorunu oluşturacağı argümanlarını ileri sürmüştür (URL 24).

Azerbaycan, enerji kaynakları ve Orta Asya'ya bağlanma açısından Türkiye için oldukça stratejik bir öneme sahiptir. Güney Kafkasya'da Türkiye'nin etkin rolü, bölgesel ilişkileri düzenlemede ve çıkarlarını maksimize etmede Ermenistan, Rusya ve İran gibi ülkelerle olan ilişkilerini de kapsamaktadır. İkinci Karabağ Savaşı'nda, Azerbaycan'ın yanında açıkça yer alan Türkiye, savaş boyunca ve sonrasında Azerbaycan'la birlikte hareket ederek bölgedeki kazananlardan biri olmuştur. 2020 Karabağ Savaşı, ya da bilinen diğer adıyla 44 Gün Savaşı, Türk Dış Politikası'nın büyük bir başarısı olarak Türk ve dünya tarihindeki yerini almıştır (Alkan ve Mehdizade, 2023, s. 224).

44 Gün Savaşı'nın ardından Azerbaycan, Ermenistan ve Rusya arasında imzalanan üçlü anlaşma, Zengezur Koridoru'nun açılmasını da kapsayan önemli maddeler içermektedir. Bu koridor, Azerbaycan'ın batı bölgeleri ile Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti arasında doğrudan bağlantı kurmayı amaçlamaktadır ve bu durum, bölgedeki ulaşım ve ticaret ağlarını önemli ölçüde geliştirecektir. Ancak, anlaşmanın üzerinden geçen zamana rağmen, Ermenistan tarafından Zengezur Koridoru'nun açılması yönünde henüz somut bir adım atılmamıştır. Ermenistan'ın bu konudaki gecikmeleri, Azerbaycan'ın koridorun hayata geçirilmesi konusundaki beklentilerini ve bölgedeki stratejik planlamalarını olumsuz etkilemektedir. Bu durum, sadece Azerbaycan için değil, aynı zamanda bölgesel güvenlik ve iş birliği için de bir belirsizlik kaynağı oluşturmaktadır. Koridorun açılması, Kafkasya'daki ticaret yollarının canlanmasına ve bölgedeki ülkeler arasındaki iş birliğinin güçlenmesine önemli katkılar sağlayacaktır.

Ateşkes Antlaşmasının imzalanmasına karşın taraflarca karşılıklı bir barış antlaşmasının imzalanmamıştır. Azerbaycan Cumhurbaşkanı Aliyev “Ermenistan, üzerine düşeni yaparsa çok kısa zamanda barış anlaşması imzalanır ama değilse demir yumruk hala burada.” İfadeleriyle Zengezur Koridoru konusundaki ciddiyetlerini sık sık dile getirmektedir. Benzer şekilde Azerbaycan Dışişleri Bakanı Bayramov “Ermenistan, Zengezur'da üzerine düşeni yapmazsa, biz gereğini yaparız” ifadeleriyle Zengezur Koridoru'ndan taviz vermeyeceklerini ifade etmektedir. Azerbaycan, Ermenistan sınırına yoğun askeri sevkiyata başlamıştır. Hırvatistan'da temaslarda bulunan Azerbaycan Dışişleri Bakanı Ceyhun Bayramov, Ermenistan'la devam eden gerilime ilişkin, "Ermenistan hala iyi niyet göstermiyor ve yapıcı tavır almıyor" ifadelerini kullanmıştır ve "Ermenistan, Zengezur'da üzerine düşeni yapmalı yoksa gereğini yapacağız" mesajını vermiştir. Ermeni işgalini sona erdiren Azerbaycan, Karabağ ile Nahçıvan arasındaki bağlantıyı sağlayacak Zengezur Koridoru konusunda ateşkes anlaşmasının 9. maddesi ile net bir tavır ortaya koymuş ve konuyu uluslararası kamuoyunun gündemine sunmuştur. Son günlerde Azerbaycan ve Ermenistan hattında yaşanan gerilimler sonrası, bölgede yeni bir safhaya geçilmiş ve Azerbaycan ordusu, Ermenistan sınırı ve Zengezur bölgesine askeri sevkiyata başlamıştır. Sosyal medyada yer alan görüntülerde, Azerbaycan ordusuna ait çok sayıda aracın konvoy halinde bölgeye ilerlediği görülmüştür (URL 25).

4. BÖLÜM

ARAŞTIRMA YÖNTEMİ

1. ARAŞTIRMANIN AMACI

Küresel Rekabetçi Üstünlüğün Bir Aracı Olarak Zengezur Koridorunun Türkiye – Azerbaycan Ekonomik İlişkilerindeki Rolü ve Stratejik Yönelimleri: İlham Aliyev Dönemi Üzerine Bir Araştırma başlıklı çalışma kapsamında detaylı ve özenli literatür taraması yapılmış; tarihi gerçekler, politik hamleler ve güncel gelişmeler aktarılmıştır. Çalışmanın amacı, Zengezur Koridoru faaliyete geçtiği zaman Azerbaycan ve Türkiye'nin rekabetçi gücünü ve ilişkilerini ne bağlamda etkileyebileceğini ortaya koymaktır.

2. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ

Zengezur Bölgesi 100 yıl önce Azerbaycan ana topraklarından kopartılmış bir bölgedir. Bölgenin Azerbaycan himayesinde olmayışı, Azerbaycan ile Nahçıvan arasında bir kopukluğa ve Nahçıvan'ın yalıtılmışlığına sebep olmaktadır. Zengezur Koridoru'nun faaliyete geçmesi ile birincil olarak Nahçıvan ile Azerbaycan arasındaki kara bağlantısı sağlanmış olacaktır. Hazar Bölgesi'nin zengin doğalgaz kaynaklarının Avrupa'ya kadar ulaştırılması ile Çin'den başlayarak farklı kıtalara yayılan ticaret ve ulaşım yollarının bir parçası olarak Zengezur Koridoru, Azerbaycan ve Türkiye'nin küresel rekabet avantajını büyük ölçüde artıracaktır. Zengezur Koridoru Hazar Bölgesi'nden batıya doğru kuzey ve güney istikametinde ilerleyen ulaşım hatlarına ya da boru hatlarına oranla daha kısa ve güvenli bir alternatif oluşturmaktadır. Zengezur Koridoru faaliyete geçirildiği zaman şüphesiz olarak bölge hem ekonomik hem de stratejik olarak büyük bir katma değere sahip olacaktır.

3. ARAŞTIRMANIN VARSAYIMLARI

Araştırmada, Zengezur Koridoru'na ilişkin açıklamalar, benzer ulaşım ya da ticaret hatlarının ne türde getirileri olduğu, siyasi figürlerin konuyla ilgili

açıklamaları ve bilimsel çalışmalardan yararlanılmıştır. Çalışmada kullanılan bu kaynakların gerçeği yansıttığı çalışmanın ana varsayımını oluşturmaktadır.

4. ÇALIŞMANIN SINIRLILIKLARI

Zengezur Koridoru henüz faaliyete geçmemiştir. Bu bağlamda araştırma kapsamında yıllara ve diğer ulaşım yollarına göre karşılaştırmalarda kullanılabilir nicel veriler bulunmamaktadır. Bu hususlar mevcut araştırmanın kısıtlılıklarını oluşturmaktadır. Bu nedenle Zengezur Koridoru'nun incelenmesinde mevcut araştırmalar ve açıklamalardan hareketle edinilen bilgiler ışığında değerlendirilmiş ve SWOT analizi ile koridorun incelemesinde bulunulmuştur.

5. ARAŞTIRMA SORULARI

“Zengezur Koridoru'nun açılması; Azerbaycan ve Türkiye'nin küresel rekabet gücünü, ekonomik ilişkilerini ve stratejik yönelimlerini nasıl etkileyecektir?” araştırma sorusunu oluşturmaktadır.

6. VERİ TOPLAMA VE YÖNTEM

Bu çalışma keşifsel nitelikte bir çalışma olacak şekilde tasarlanmış olup ikincil verilerden elde edilen bilgiler doğrultusunda gerçekleştirilen SWOT analizi ile Zengezur koridorunun incelemesinde bulunulmuştur.

SWOT analizi araştırmaya konu olan organizasyonun/oluşumun içsel güç ve zayıflıklarını; organizasyon/oluşumun dışsal çevresinin fırsat ve tehdit unsurlarını incelemektedir. İçsel analiz; temel yetkinlikler, kaynaklar ve rekabet avantajları gibi faktörlerin tanımlanmasında kullanılmaktadır (Papatya, 2007). Dışsal analiz; rakiplerin kaynaklarına, endüstri çevresinde ve genel çevreye bakarak piyasa şartları ve tehditlerinin belirlenmesinde kullanılmaktadır. SWOT analizi kullanmanın amacı, işletmenin içsel kaynak ve güçleri ile dışsal fırsat ve tehditlere dair bilgilerini kullanarak geleceğe yönelik plan ve stratejilerin formüle edilmesini sağlamaktır (Sammut-Bonnici ve Galea, 2015, s. 1).

Zengezur Koridoru gibi henüz faaliyete geçmemiş projelerde, somut ve nicel veriler mevcut olmadığı için ikincil kaynaklar büyük önem taşımaktadır. Bu

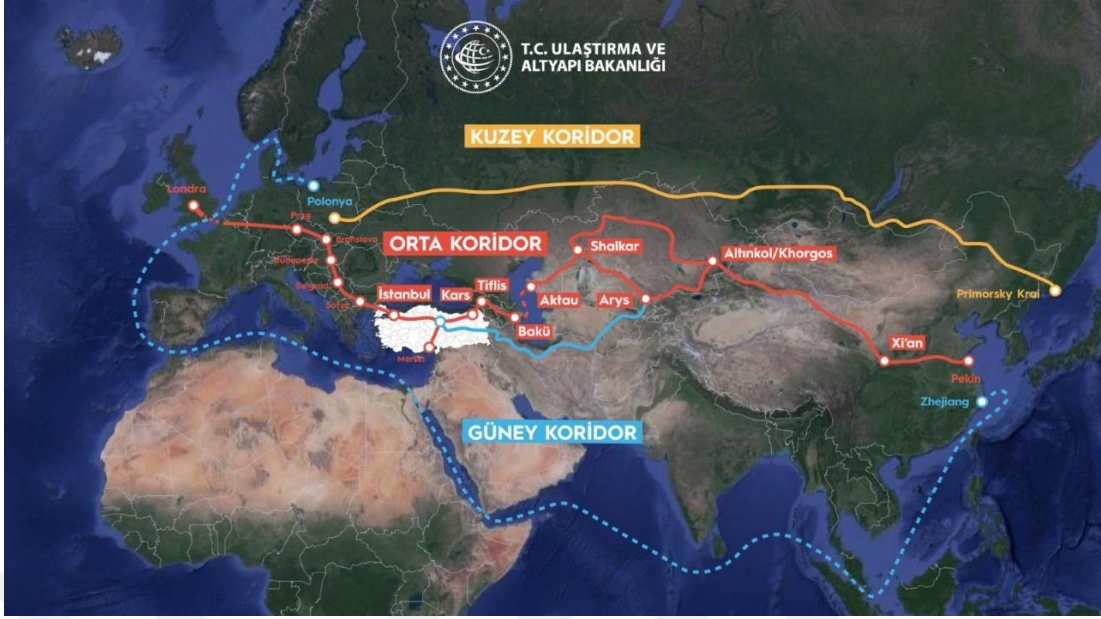
kaynaklar sayesinde, koridorun potansiyel etkileri üzerine öngörülerde bulunmak, stratejik planlamalar yapmak ve olası riskler ile fırsatları değerlendirmek mümkün hale gelmektedir. Böylece, koridorun ekonomik, sosyal ve jeopolitik bağlamdaki rolü ve önemi, daha kapsamlı ve derinlemesine analiz edilebilmektedir. Zengezur Koridoru henüz faaliyete geçmediği ve somut veriler olmadığı için, bu çalışmada SWOT analizi kullanılarak koridorun mevcut ve gelecekteki güçlü ve zayıf yönleri, fırsatlar ve tehditler değerlendirildi. SWOT analizi, Zengezur Koridoru'nun potansiyel etkilerini ve stratejik önemini kapsamlı bir şekilde ele alarak, projeye yönelik daha somut ve detaylı bir anlayış sunmaktadır.

Güncel nicel verilerin eksikliği, Zengezur Koridoru'nun etkilerini öngörmekte bazı zorluklar yaratmaktadır. Ancak SWOT analizi, teorik çerçevede koridorun ekonomik, sosyal ve jeopolitik açılardan nasıl bir etki yaratabileceğini analiz etmeye olanak tanır. Bu yöntem sayesinde, koridorun bölgesel ticaret, rekabetçilik ve stratejik iş birlikleri üzerindeki potansiyel etkileri daha iyi anlaşılabilir ve gelecekteki olası gelişmeler hakkında öngörülerde bulunulabilir.

7. REKABETÇİ ÜSTÜNLÜĞÜN ARACI OLARAK ZENGEZUR KORİDORU'NUN SWOT ANALİZİ

Güçlü Yönler (Strengths)

Zengezur Koridoru, Azerbaycan ile Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'ni birbirine bağlayarak iki bölge arasındaki ulaşımı kolaylaştırmaktadır. Zengezur Koridoru, Azerbaycan'ın batı illerini Nahçıvan'a bağlayarak, Ermenistan'ın ekonomik ve stratejik önemini yeniden şekillendirebilir. Azerbaycan'ın bölgede daha fazla nüfuz kazanması, Ermenistan için bir denge kaybı anlamına gelebilir.

Kaynak: URL 26

Şekil 10. Süveyş Kanalına Alternatif En Uygun Taşıma Rotası Orta Koridor

Zengezur Koridoru, bölgesel ticaret hacmini artırarak ekonomik büyümeyi teşvik etme potansiyeline sahiptir. Güney Kafkasya'da önemli bir ticaret yolu oluşturmakta, bölgenin stratejik ve ekonomik önemini artırmaktadır. Orta Koridor'un bir parçası olarak Çin'den Orta Asya, Hazar Denizi, Kafkasya ve Türkiye'ye uzanan bir ticaret yolu sağlamaktadır. Orta Koridor, Süveyş Kanalı'na alternatif en uygun taşıma rotası olarak değerlendirilmektedir (URL 26). Enerji, lojistik ve turizm sektörlerinde yatırım ve gelişme fırsatları sunar. Koridor, petrol ve doğal gaz boru hatlarıyla entegre edilerek, enerji kaynaklarının daha hızlı ve güvenli bir şekilde transfer edilmesini sağlayabilir. Bu durum, enerji güvenliği açısından stratejik bir avantaj sunar.

Nakliye ve ulaşım maliyetlerini düşürme, ticaretin daha verimli hale gelmesini sağlama potansiyeline sahiptir. Zengezur Koridoru, Orta Asya ile Avrupa arasındaki ulaşım yollarını kısaltarak, ticaret hacmini ve lojistik etkinliği artırabilir. Bu, bölgesel ekonomik kalkınmayı hızlandırabilir.

Zengezur Koridoru; Azerbaycan ve Nahçıvan arasında gerçekleştirilmekte olan taşımacılık ve ulaşım faaliyetlerinin maliyetini büyük ölçüde düşürecektir. Çoğunlukla havayolu ile gerçekleştirilen ulaşım faaliyetlerinin çok daha ekonomik bir taşımacılık modeli olan demiryolu ile gerçekleştirilmesi hem kısa hem de uzun

vadede ülke ekonomisinin büyük tasarruflar etmesini sağlayacaktır (Shiraliyev, 2022, s. 190; Turgunov, 2022).

Bu koridor, Türkiye'nin Orta Asya'ya ulaşımını kolaylaştırırken, Azerbaycan'ın da Türkiye üzerinden Avrupa'ya ulaşmasını mümkün kılmaktadır. Güney ve kuzey yönlerinden gerçekleştirilen ulaşım faaliyetlerinin direkt olarak iki ülke üzerinden gerçekleştirilecek olması, ulaşımında büyük boyutlarda zaman ve maliyet tasarrufu elde edilmesini sağlayacaktır. Her iki ülke de koridorun sunduğu ticaret ve ulaşım avantajlarından faydalanarak, ekonomik ve politik pozisyonlarını güçlendirebilir.

Azerbaycan, Ermenistan ve Türkiye gibi ülkeler arasında iş birliğini teşvik etmektedir. Zira Laçın Koridoru'nun açık kalması, Zengezur Koridoru'nun açılması ve açık kalmasına bağlıdır. Zengezur Koridoru'nun inşası aşamasında dahi Türkiye ve Azerbaycan arasında işbirliğine gidilmektedir. Zengezur Koridoru'nun demiryolu inşasında Türk şirketler de aktif olarak görev almaktadır (URL 19).

Zayıf Yönler (Weaknesses)

Ermenistan ve Azerbaycan arasındaki sınırın yeniden düzenlenmesi, iki ülke arasındaki gerilimi azaltma potansiyeline sahipken, sınır güvenliğini sağlamak için kapsamlı bir iş birliği gerektirir. Bölgedeki siyasi istikrarsızlıklar ve Ermenistan ile Azerbaycan arasındaki gerilimler, projeyi tehdit edebilir. Ermenistan savaşındaki yenilgisini kabul etmesine karşın Ermenistan içerisinde Zengezur Koridoru'nun açılmasına karşı çıkan sesler hala duyulmaktadır (Bkz. <https://eurasianet.org/azerbaijan-revives-demand-for-corridor-through-armenia>).

İran projenin hayata geçirilmesine açık bir şekilde karşı çıkmakta olup Zengezur Koridoru'nun açılmasının bölgede NATO varlığını güçlendireceği ve bölgesel huzurun bozulacağı argümanını ileri sürmektedir. İran, bölgede jeopolitik her türlü değişimin bölge güvenliğini tehdit etme, istikrarı bozma, bölgesel krizi körükleme potansiyeli olduğunu ileri sürmektedir. Bununla beraber İran ve Ermenistan arasında ortaklaşa yürütülecek ticari, ekonomi ve endüstriyel projelerin hızla hayata geçirilebilecek olduğu ifadelerinde bulunmaktadır (BBC, 2023; Farzam, 2022).

Fırsatlar (Opportunities)

Zengezur Koridoru, Güney Kafkasya ve Orta Asya'da yeni ticaret yolları açarak bölgesel ticareti canlandırabilir. Çin'den Avrupa'ya kadar uzanmakta olan ticaret yollarının Zengezur Koridoru'nu kullanarak ilerlemesi, Azerbaycan'ın petrol ve doğalgaz ihracatını direkt kendi ülkesinden Türkiye'ye geçirerek AB'ye kadar iletmesi ülke için büyük kazançlar sağlayacaktır.

Koridorun açılması, bölgedeki pazarların genişlemesine ve ihracatın artmasına katkı sağlayacaktır. Rusya'nın saldırgan tavırları karşısında tavır koyan Avrupalı ülkelere Rusya'nın doğalgaz transferini durdurması üzerine Avrupa'da bir süreliğine enerji/doğalgaz sıkıntısı yaşanmıştır. Birçok Avrupa ülkesi nükleer santrallerinin kapatılmasından sonra doğalgaz gibi enerji kaynaklarına bağımlı hale gelmiştir (Gönültaş, 2023). Doğalgaz bakımından zengin Hazar Havzası gazının Zengezur Koridoru aracılığıyla Türkiye, buradan da Avrupa'ya iletilmesi, Avrupa'yla olan ekonomik ilişkilerin geliştirilmesinde etkili olacaktır.

Bölgesel entegrasyonu ve ekonomik iş birliğini artırır. Özellikle 2. Karabağ Savaşı sonrasında iyice gelişen Azerbaycan ve Türkiye ilişkileri koridorun açılmasından sonra geliştirilecek ekonomik işbirlikleri ve anlaşmalar ile taçlandırılabilir. Enerji güvenliği ve ulaşım altyapısının güçlendirilmesine katkı sağlar. Koridorun inşası ve işletilmesi, yeni yatırımları ve ekonomik gelişmeyi teşvik eder. Koridorun inşası aşamasında Azerbaycan ve Türkiye'den şirketlerin görev alması her iki ülkenin ekonomisi için de olumlu bir gelişme olarak değerlendirilebilir (URL 19).

Turizm, lojistik ve hizmet sektörlerinde yeni iş fırsatları yaratır. Orta Asya'dan Avrupa'ya kadar uzanan ve kesintisiz şekilde devam eden bir demiryolu hattının varlığı hem ticaret hem de turizm için heyecan verici gelişmelerin katalizörüdür. Süveyş Kanalı geçiş fiyatları ve geçmiş yıllarda yaşanan Süveyş Kanalı tıkanıklığı sebebiyle küresel ölçekte yaşanan sıkıntıların önüne geçmek için Zengezur Koridoru iyi bir alternatif olarak ortaya çıkmaktadır (URL 26). Çin'den başlayarak Hazar Denizi üzerinden ilerleyen ve buradan Avrupa'ya kadar uzanan bir ulaşım yolunun varlığı, paydaş ülkelere olduğu kadar küresel tüketiciler için de değer arz etmektedir.

Tehditler (Threats)

Ermenistan ile Azerbaycan arasındaki siyasi ve askeri gerilimler, projeyi tehdit edebilir. Koridorun inşası ve işletimi sırasında, terör örgütlerinin veya bölgesel çatışmaların yaratabileceği tehditlere karşı güvenlik önlemlerinin artırılması gerekebilir. Bu, bölgesel güvenlik iş birliğini zorunlu kılar. 2023 yılında aşırı sağcı, kendilerini “Dağlık Karabağ Cumhuriyeti Savunma Ordusu” olarak tanımlayan terörist grup Azerbaycan’a yönelik saldırılarda bulunmaya başlamıştır. Azerbaycan makamları 24 saat gibi bir süre içinde etkili anti-terör operasyonlarıyla örgütü çökertmeyi başarmıştır (URL 27). Zengezur Koridoru’nun faaliyete geçmesinin ardından da bu tarz gruplar çeşitli eylemlerde bulunarak koridorun işlevliğini tehdit edebilecektir.

Bölgedeki diğer ülkelerle yaşanabilecek diplomatik sorunlar, koridorun işleyişini olumsuz etkileyebilir. NATO üyesi ülkelerle İran ve Rusya arasında gerçekleşecek olası sürtüşmelerin sonucu olarak Zengezur Koridoru’nun işlevliği kesintiye uğrayabilecektir. Azerbaycan’dan Nahçıvan’a olan geçişler çoğunlukla İran üzerinden gerçekleştirilmektedir. Zengezur Koridoru’nun açılmasının ardından İran’ın bölgedeki stratejik öneminin ve geçişlerden sağlamakta olduğu gelirin azalması, koridorun varlığını bir tehdit olarak görmesine yol açmaktadır (İsayeva, 2022).

Güvenlik tehditleri ve çatışma riski, koridorun sürdürülebilirliğini olumsuz etkileyebilir. Koridorun açılması, bölgedeki askeri hareketlilik ve stratejik konuşlanmalar açısından önemli bir rol oynayabilir. Bu durum, Azerbaycan ve müttefikleri için stratejik avantaj sağlarken, Ermenistan için bir güvenlik endişesi oluşturabilir.

Küresel ekonomik belirsizlikler ve finansal krizler, projeye olan yatırımları olumsuz etkileyebilir. Ekonomik dalgalanmalar, koridorun sürdürülebilirliğini tehlikeye atabilir.

Küresel konjonktürde meydana gelen değişiklikler doğrultusunda yaşanabilecek kutuplaşmalar sonrasında Zengezur Koridoru yerine modern ipek yolunun diğer bileşenlerinin kullanılması Zengezur Koridoru’nun dışarıda kalmasına sebep olabilecektir.

Avrupa ve ABD’de son derece güçlü olan Ermeni lobileri Zengezur Koridoru’nun açılması ya da açıldıktan sonra işletilmesine dair kara propaganda faaliyetlerinde bulunabilir.

SONUÇ

Birinci Karabağ Savaşı'ndan bu yana Azerbaycan'ın toprakları hukuksuz bir şekilde rehin tutulmuş, insanları yurtlarından ve evlerinden olarak göç etmek zorunda bırakılmış ve yaşamlarını evlerinin, yuvalarının hasretlerini hissederek yaşamak zorunda kalmıştır. Birinci Karabağ Savaşı'nda Azerbaycan ve insanları çok büyük acılar yaşamış, yerlerinden edilmiş ve toprakları işgale uğramıştır. Fakat 2. Karabağ Savaşı'nda Azerbaycan, zapt edilen topraklarının büyük bir kısmını kurtarmayı ve sınırları içine katmayı başarmış, büyük bir zafere imza atmıştır.

Yüzyılı aşkın süredir diplomatik ve kültürel ilişkileri devam eden Azerbaycan ve Türkiye'nin ilişkileri 1990'lı yıllardan itibaren derinleşmeye ve ilerlemeye başlamıştır. Haydar Aliyev'in deyişiyle tek millet iki devlet olan Azerbaycan ve Türkiye'nin ilişkileri 1990'lı yıllardan itibaren gelişmeye ve ilerlemeye başlamıştır. Azerbaycan ve Türkiye arasında imzalanan iş birliği antlaşmaları, ekonomik ortaklıklar, askeri iş birliği antlaşması, ortak geliştirilen ulaşım ve enerji hattı projeleri ülkeler arası ilişkileri daha ileri bir boyuta taşımada güçlü araçlar olmuştur.

2. Karabağ Savaşı zarfında ülkelerin geliştirmiş oldukları iş birliği daha da ileri gitmiş, Azerbaycan'ın zaferinde Türkiye'nin sağlamış olduğu TB2 SİHA ve İHA modelleri ve uluslararası arenada Azerbaycan'ı yalnız bırakmamış olması büyük bir rol oynamıştır. Türkiye ve Azerbaycan arasındaki ilişkilerin en önemli nişanelerinden biri de Şuşa Beyannamesi'dir. Şuşa Beyannamesi, Türkiye ve Azerbaycan arasındaki ilişkileri stratejik ortaklık düzeyine taşıyarak daha da ileriye götürmüştür. Bu anlaşma, savunma sanayi, ekonomik iş birliği ve kültürel bağların güçlendirilmesi gibi birçok alanda iki ülke arasında derinlemesine iş birliği sağlamayı hedeflemektedir. Özellikle, askeri eğitim ve ortak tatbikatlar, enerji projeleri ve Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu gibi stratejik projeler bu iş birliğinin önemli unsurları arasında yer almaktadır. Bu beyanname, "tek millet, iki devlet" anlayışının somut bir göstergesi olarak, Türkiye ve Azerbaycan arasındaki kardeşlik ve dostluk bağlarını daha da pekiştirmiştir.

Türkiye ve Azerbaycan arasındaki stratejik iş birliği, ekonomik, siyasi ve güvenlik alanlarında karşılıklı faydalar sağlamıştır. Zengezur Koridoru'nun açılması,

bölge ülkeleri arasında ticaretin ve yatırımların artmasını sağlayacak ve bölgesel entegrasyonu güçlendirecektir. Bu koridorun Türkiye ve Azerbaycan'ın ekonomik ilişkilerine katkısı, sadece ticaret hacminin artmasıyla sınırlı kalmayacak, aynı zamanda enerji ve altyapı projelerinin de geliştirilmesini teşvik edecektir. Nahçıvan'ın içinde bulunduğu yalıtılmışlıktan kurtarmak ve anavatan Azerbaycan ile kara bağlantısının sağlanması, Nahçıvan'a yalnızca doğalgaz ve elektrik gibi modern dünya imkanlarının iletiminde değil, Azerbaycan'ın her an Nahçıvan'la bağlantı halinde olması bakımından önem arz etmektedir. Ayrıca Zengezur Koridoru üzerinden sağlanarak olan kara ve demiryolu projeleriyle Türkiye yalnızca Azerbaycan ile kara bağlantısı sağlamayacak, Orta Asya Türk devletleriyle de kara bağlantısını gerçekleştirmiş olacaktır. Bu bağlantı ekonomik açıdan Türkiye ve Azerbaycan'a büyük getiriler sağlayacağı gibi kültürel ve sosyal bakımdan da soydaş ülkelerin ortak bir kara bağlantısı ile birbirleriyle temas halinde olması ileride gerçekleştirilebilecek olan iş birlikleri ve ortaklıklar için muhtemel bir katalizör olacaktır.

Küresel imalat hacmi %30'u bulan Çin ile Avrupa arasında yer alan Zengezur Koridoru'nun açılması, Çin'den Avrupa pazarına ulaşan diğer alternatif yollara oranla geçecek zamanın ve harcanacak enerjinin büyük oranda düşmesini sağlayacaktır. Bu bağlamda, Zengezur Koridoru, küresel ticaretin etkinliğini artırarak, maliyetleri düşürerek ve lojistik süreçleri hızlandırarak önemli bir avantaj sunacaktır.

Zengezur Koridoru, Çin'in Kuşak ve Yol İnisiyatifi (BRI) kapsamında önemli bir bileşen olarak değerlendirilebilir. Bu koridor, Orta Asya'dan Avrupa'ya uzanan ticaret yollarının daha kısa, daha güvenli ve daha verimli olmasını sağlayarak, Çin'in Avrupa'ya ihracatını artırmasına olanak tanır. Bu durum, Çin mallarının Avrupa pazarlarına daha hızlı ulaşmasını sağlayarak, Çin'in küresel tedarik zincirindeki rolünü pekiştirir.

Azerbaycan'ın 2. Karabağ Zaferi sonrasında, Ermenistan tarafından zapt edilen vatan topraklarını yeniden kendi sınırları içine katması Ermeni cephesinde kolay kabul edilebilir bir durum olmamıştır. 2023 yılında meydana gelen terör saldırıları bunun bir örneği olarak gösterilebilmektedir. Zengezur Koridoru'nun

açılmasına karşı Ermeni cephesinden yapılan açıklamalara karşı Azerbaycan tarafından yapılan sert açıklamalar Ermenistan'a rahat bir hareket alanı bırakmamaktadır.

İlham Aliyev döneminde Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinin daha da güçlenmesi, gelecekteki iş birliği potansiyelini de artırmaktadır. Her iki ülke, ortak tarihi, kültürel bağları ve stratejik hedefleri temel alarak iş birliğini daha da derinleştirmeli ve Zengezur Koridoru'nun açılması gibi projeleri hızlandırmalıdır. Bu hem Türkiye'nin hem de Azerbaycan'ın bölgedeki etkisini artırarak, küresel rekabetçi üstünlüğünü pekiştirecektir.

Sonuç olarak, Türkiye ve Azerbaycan arasındaki ekonomik ilişkilerin daha da güçlenmesi için Zengezur Koridoru stratejik bir öneme sahiptir. İlham Aliyev döneminde atılan adımlar, gelecekteki iş birliği potansiyelini artırmıştır. Her iki ülke, ortak çıkarlarını göz önünde bulundurarak bu iş birliğini daha da derinleştirmeli ve böylece bölgesel kalkınmaya ve küresel rekabetçi üstünlüğe katkıda bulunmalıdır.

KAYNAKÇA

- Adıgüzel, M. (2012). Küresel Rekabet Gücünün Ölçülmesi ve Türkiye Bağlamında Bir Değerlendirme. *Akademik Bakış Dergisi*(37), s. 1-21.
- Ahmadzada, J. (2022). Azerbaycan Ekonomisinde Petrol Sektörünün Yeri ve Socar'ın Finansal Performansı Üzerine Bir Uygulama. *Yayımlanmamış yüksek lisans tezi*. Karabük: Karabük Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü İşletme Anabilim.
- Akçay, D. (2020). The Relativity of Self-Determination Conceptions Regarding the Nagorno- Karabakh Conflict. *Review of Armenian Studies*(41), s. 77-105.
- Akıncı, A. (2001). *Rekabetin Yatay Kısıtlanması*. Ankara: Rekabet Kurumu.
- Akpınar, E. (2005). Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) Ham Petrol Boru Hattı ve Türkiye Jeopolitiğine Etkileri. *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 25(2), s. 229-248.
- Alkan, M. N., & Mehdizade, M. (2023). Birinci ve İkinci Karabağ Savaşlarında Türkiye-Azerbaycan İlişkileri. *UPA Strategic Affairs*, 4(2), s. 204-228.
- Alkış, M., & Aslan, S. (2022). Zengezur Koridoru'nun Türkiye'nin Türk Dünyası ile İlişkilerine Etkileri. P. Karatay-Gögül, S. Kızılkaya, & L. Sizer (Dü) içinde, *Sosyal Bilim İncelemeleri* (s. 1-8). Ankara: Uzun Dijital Matbaa.
- Allahverdiyev, T. (2010). Azerbaycan ve Ermenistan Arasındaki Karabağ Sorunu. *Yayımlanmamış yüksek lisans tezi*. Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Altay, A. (2017). Dünya Ekonomik Forumu ve Küresel Rekabet Politikaları Üzerindeki Etkileri. *Gümrük ve Ticaret Dergisi*(10), s. 25-35.
- Altay, B., & Gürpınar, K. (2008). Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler ve Bazı Rekabet Gücü Endeksleri: Türk Mobilya Sektörü Üzerine Bir Uygulama. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, X(5), s. 257-274.
- Altay, H. (2008). Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi Kapsamında Türk Endüstrülerinin Avrupa Birliği (15) Pazarındaki Rekabet Gücü Düzeylerinin İncelenmesi: 1995-2007. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*(21), s. 215-239.

- Asker, A., & Özpınar, G. Z. (2021). Azerbaycan'ı Zafere Götüren Büyük Taarruz: 44 Günlük Savaşın Anatomisi. *Avrasya İncelemeleri Dergisi*(1), s. 83-106.
- Aslan, Y. (1990). *Bugün Azerbandan'da Pantürkizm ve Panislamizm*. İstanbul: Baysan Basım Yayın.
- Aslanlı, A. (2021, 11). *Zengezur Koridoru: Zaferin Taçlanması*. 06 07, 2024 tarihinde Kriter: <https://kriterdergi.com/dosya-turk-dunyasi/zengezur-koridoru-zaferin-taclanmasi> adresinden alındı
- Atik, H. (2005). *Yenilik ve Ulusal Rekabet Gücü*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Atmaca, T. (2003). *Küreselleşme Çağında Türkiye Azerbaycan*. Ankara: Uluslararası Stratejik Araştırmalar Merkezi.
- Attar, A. (2012). *Karabağ Sorunu Kapsamında Ermeniler ve Ermeni Siyaseti*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Ay Türkmen, M., & Aynaoglu, Y. (2017). Küresel Rekabet Endeksi Göstergelerinin İnovasyon Endeksi Üzerindeki Etkisi. *BMIJ*, 5(4), s. 257-282. doi:<http://dx.doi.org/10.15295/bmij.v5i4.187>
- Ayan, E. (2010). Kafkasya: Bir Etno-Kültürel Tarih Çözümlemesi. *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 2, s. 19-50.
- Aydın, M. (2005). Dağlık (Yukarı) Karabağ Sorunu. B. Oran içinde, *Türk Dış Politikası*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Aziz, B. (2013). *Mart Faciasından Hocalı'ya Azerbaycan'da Ermenilerin Türk Soykırımı*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Bulut, Z. A. (2004). Küresel Rekabet. *Mevzuat Dergisi*, 7(75), s. 1-16.
- Caferov, N., & Aslanlı, A. (2016). Karabağ Sorununda Ateşkes ve Rusya. *Ermeni Araştırmaları*(53), s. 239-260.
- Cafersoy, N. (2001). *Eyalet Merkez Düzayinden Eşit Statüye: Azerbaycan Rusya İlişkileri (1991-2000)*. Ankara: ASAM.
- Chaudhuri, S., & Ray, S. (1997). The Competitiveness Conundrum: Literature Review and Reflections. *Economic and Political Weekly*, 32(48), s. 83-91.

- Çeliksoy, E. (2020). Azerbaycan'da Bakanlar Kurulu ve İdare. M. Özkartal, & Y. Taşpınar (Dü) içinde, *Kabine Bağlamında Karşılaştırmalı Ülke İncelemeleri*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- De, P. (2014). Developing Economic Corridors in South Asia. P. De, & K. Iyengar (Dü) içinde, *Economic Corridors and Regional Economic Integration* (s. 15-45). Mandaluyong City: Asian Development Bank.
- Drescher, K., & Maurer, O. (1999). Competitiveness in the European Dairy Industries. *Agribusiness: An International Journal*, 15(2), s. 163-177.
- Dwyer, L., & Kim, C. (2003). Destination Competitiveness: Determinants and Indicators. *Current Issues in Tourism*, 6(5), s. 369-414. doi:<https://doi.org/10.1080/13683500308667962>
- Ekici, Y. (2017). Azerbaycan ve Ermenistan Arasında Bitmeyen Dağlık Karabağ Sorunu. *Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*(1), s. 62-77.
- Ekşi, M. (2009). Türkiye Azerbaycan İlişkileri: Söylemden Reelpolitiğe. *Avrasya Etüdüleri*(36), s. 95-112.
- Enerdata. (2023). *World Energy & Climate Statistics – Yearbook 2023*. Natural gas domestic consumption: <https://yearbook.enerdata.net/natural-gas/gas-consumption-data.html> adresinden alındı
- Eravcı, H. M. (2019). Sovyetler Sonrası Azerbaycan -Türkiye Arasındaki Enerji İşbirliği Çalışmaları ve Dış Politikadaki Etkisi. *Ulusa: Uluslararası Çalışmalar Dergisi*, 3(1), s. 37-48.
- Erdemli, M. (2016). Rekabet Olgusu ve Rekabet Gücünün Ekonomik Büyümeye Etkisi: OECD Ülkeleri Üzerine Ekonometrik Bir Analiz. *(Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*. Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Erkan, H. S., Kısacık, S., & Sevimli, D. (2015). *Türkiye'nin Komşuları Cilt -I: XV.Yüzyıldan XXI. Yüzyıla Türkiye-Azerbaycan İlişkileri ve Azerbaycan'ın Sosyal, Ekonomik, Kültürel Değişimi*. İstanbul: Kanes Yayınları.

- Farzam, R. (2022, 20 19). *İran Araştırmaları Merkezi*. İran Neden Zengezur Koridor'na Karşı?: <https://iramcenter.org/iran-neden-zengezur-koridoruna-karsi-828> adresinden alındı
- Feurer, R., & Chaharbaghi, K. (1994). Defining Competitiveness: A Holistic Approach. *Management Decisions*, 32(2), s. 49-58.
- Furuncu, Y. (2018). TANAP'ın Orta Asya ve Avrupa Enerji Pazarlarına Etkisi. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 25(2), s. 543-561.
- Garibov, M. (2017). *XX. Yüzyılda Ermenistan-Azerbaycan, Dağlık Karabağ Sorunu*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Gelir, K. (2022). Azerbaycan Tarihi Coğrafyasından Günümüze Zengezur. *Yayımlanmamış yüksek lisans tezi*. İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- Gökmenoğlu, S. M., Akal, M., & Altunışık, R. (2012). Ulusal Rekabet Gücünü Belirleyen Faktörler Üzerine Değerlendirmeler. *Rekabet Dergisi*, 13(4), s. 3-43.
- Gökmenoğlu, S. M., Akal, M., & Altunışık, R. (2012). Ulusal Rekabet Gücünü Belirleyen Faktörler Üzerine Değerlendirmeler. *Rekabet Dergisi*, 13(3), s. 3-43.
- Göksedef, E. (2020, 10 02). *Dağlık Karabağ: Türkiye, Azerbaycan'ın Askeri Kapasitesini Geliştirmesinde Nasıl Rol Oynadı?* 06 10, 2024 tarihinde BBC News Türkçe: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-54379105> adresinden alındı
- Göl, H. (2016). Geçmişten Günümüze Azerbaycan. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(1), s. 153-170.
- Gönültaş, B. (2023, 04 16). *Almanya'da Nükleer Enerji Dönemi Sona Erdi*. Anadolu Ajansı: <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/almanyada-nukleer-enerji-donemi-sona-erdi/2873503> adresinden alındı

- Görgülü, A., & Hüröğlü, H. S. (2023). Birinci Dağlık Karabağ Savaşının Türk Basımındaki Yansımaları. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(1), s. 12-29. doi:10.33537/sobild.2022.14.1.2
- Güler, M. Ç. (2020). *Karabağ'ın Özgürleştirilmesi ve Sahadaki Yeni Denklem*. Seta Perspektif.
- Güneş, M. Ö. (2006). Nitelikli İş Gücü ve Uluslararası Rekabet Gücü: Türkiye Uygulaması. (*Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*). Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Habibbeyli, A. (2017). Reconsidering Azerbaijan's Foreign Policy on the 25th Anniversary of Restored Independence. *Perceptions*, 22(1), s. 29-48.
- Halilzade, V., & Demirer, H. A. (2022). Türkiye'nin Kafkasya'daki İşbirlikleri Bağlamındaki !. Karabağ Savaşı'ndan 2. Karabağ Savaşına Değişen Politik Tutumu. *Akademik Hassasiyetler*, 9(20), s. 377-409.
- Harunoğulları, M. (2016). Jeopolitik Rekabet Alanı: Hazar Havzası ve Türkiye. 401-414. TÜCAUM Uluslararası Coğrafya Sempozyumu.
- Hasanoğlu, M., Memmedov, A., & Maharramov, B. (2020). İkinci Karabağ Savaşı Sonrası Azerbaycan - Türkiye İlişkileri. *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, s. 522-529. doi:https://doi.org/10.33712/mana.840199
- Hayek, F. A. (1982). *Law, Legislation and Liberty*. London: Routledge and Kegan.
- İbadov, A. (2007). Azerbaycan Dış Politikasında Dağlık Karabağ Sorunu ve Ermeni Sorunu: Çözümler, Öneriler. *Yayımlanmamış doktora tezi*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- İsayeva, T. (2022). Zengezur'un Coğrafi Konumu ve Türkiye Azerbaycan İçin Jeopolitikalar. *Yayımlanmamış yüksek lisans tezi*. Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- İsmayılov, M. (2022, 02 08). 3 Soruda Şuşa Beyannamesi. 04 29, 2024 tarihinde Independent Türkçe: <https://www.indyturk.com/node/469271/turkiyeden-sesler/3-soruda-susa-beyannamesi> adresinden alındı

- İzzetgil, E. (2022). *Zengezur Koridorunun Bölge Ülkelerine Göre Stratejik Önemi*. Ankara: Duvar Yayınları.
- Kabakcı, F. (2023, 09 07). *Iğdır-Nahçıvan Doğal Gaz Boru Hattı, Türkiye ve Azerbaycan'ın İşbirliğini Güçlendirecek*. 04 27, 2024 tarihinde Anadolu Ajansı: <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/igdir-nahcivan-dogal-gaz-boru-hatti-turkiye-ve-azerbaycanin-enerjideki-isbirligini-guclendirecek/3001941> adresinden alındı
- Karaağaç, Y. (2020). Tarihten Bugüne Dağlık Karabağ Problemi. *Arel USAM Stratejik Bakış*, s. 16-27.
- Karaman, C. C. (2012). Bağımsızlık Sonrası Türkiye Azerbaycan İlişkileri. *Yayımlanmamış yüksek lisans tezi*. İstanbul: Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı.
- Kerimova, B. (2019). İngiltere Dış Politikasında Ermeni Sorunu ve Dağlık Karabağ. *III. Hocalı Soykırımı ve Türk Dünyası Sempozyumu*. Giresun: Giresun Üniversitesi.
- Kınık, H. (2020). Karabağ Savaşı ile Yeniden Dirilen Azerbaycan. Ö. Tüfekçi (Dü.) içinde, *Karadeniz 2020 Gelişmeler Işığında Bölgesel Değerlendirmeler* (s. 51-77). Trabzon: KTÜ-SAM Kitapları.
- Meheremova, N. (2015). Azerbaycan'ın Enerji Politikasının Uluslararası İlişkilerdeki Konuma Etkisi. *Yayımlanmamış yüksek lisans tezi*. Bakü: Azerbaycan Dövlət İqtisad Universiteti.
- Melikoğlu, M. Y., & Rakipoğlu, Z. (2023, 09 25). *Türkiye ile Azerbaycan Arasında 3 Anlaşma İmzalandı*. 04 28, 2024 tarihinde Anadolu Ajansı: <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/turkiye-ile-azerbaycan-arasinda-3-anlasma-imzalandi/3000620> adresinden alındı
- Mirzaliyeva, F. (2016). Azerbaycan Enerji Politikaları ve Türkiye ile İş Birliği. *İnsani ve Sosyal Araştırmalar Merkezi (İNSAMER)*.
- Mustafayev, B. (2013). Sovyetler Döneminde Rusya'nın Dağlık Karabağ Politikası. *Karadeniz Araştırmaları*(39), s. 53-68.

- Naciyev, E., & Gasımlı, T. (2020). Azərbaycan-İran İlişkileri (1991-2018). *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(4), s. 1267-1273.
- Nağı, A. (2009). *Qarabağ Muharebesi (Kısa Tarih)*. Bakü: MBM Neşriyat.
- Najafova, Z. (2020). Assessment of the Competitiveness of the Economy of Azerbaijan in the System of Modern World Economic Systems Communications. *Advances in Economics Business and Management Research*(157), s. 177-179.
- Nerimanoğlu, H. (2014). *Zəngəzur və Qarabağda Ərmənilərin Törətdikləri Qətlialmlar Osmanlı- Türkiyə Mənbələrində*. Bakü: Zəngəzur Cəmiyyətləri İctimai Birliyi.
- Nerimanoğlu, H. (2018). *Zəngəzur, Köç, Deportasiya, Soyqırımı, İşğal Tarixi*. Bakü: QHT Neşriyat.
- Özdaşlı, E. (2021). İkinci Karabağ Savaşında Ermenilərin Sivillərə Yönelik Saldırılarının Uluslararası İnsancıl Hukuk Açısından Değerlendirilmesi. *Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 7(1), s. 51-83. doi:10.46849/guiibd.869018
- Özdaşlı, E. (2021). İkinci Karabağ Savaşında Ermenilərin Sivillərə Yönelik Saldırılarının Uluslararası İnsancıl Hukuk Açısından Değerlendirilmesi. *Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 7(1), s. 51-83.
- Özdemir, D. M., & Kantar, G. (2023). Şuşa Beyannamesi'nin Önemi ve Olası Etkileri. *MANAS Sosyal Araştırma Dergisi*, 12(2), s. 733-744.
- Özyılmaz, E. V. (2013). Geçmişten Günümüze Dağlık Karabağ. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15(2), s. 191-208.
- Papatya, İ. K., & Papatya, N. (2022). *Sıfırlanan Kapitalizm ve Ekolojik Yenilik*. Ankara: Nobel Kitap.
- Papatya, N. (2007). *Kaynak Tabanlı Görüş Kavramsal ve Kuramsal Yaklaşım* (2. b.). Ankara: Asil Yayın Dağıtım.

- Pirinçci, F. (2021, Temmuz-Ağustos). *Kardeşliğin Mührü “Şuşa Beyannamesi”*.
Kriter: <https://kriterdergi.com/dis-politika/kardesligin-muhru-susa-beyannamesi> adresinden alındı
- Porter, M. E. (2004). *Building the Microeconomic Foundations of Prosperity: Findings from the Business Competitiveness Index*. X. Sala-i Martin, M. E. Porter, & S. Klaus (Dü) içinde, *The Global Competitiveness Report 2003-2004* (s. 23-45). New York: Oxford University Press.
- Qasımlı, M. (2019). *Azerbaycan, Ermenistan ve Türkiye: Gerçek Tarih Arayışı (1920-1994)*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Rehimov, R. (2020, 09 29). *Dağlık Karabağ'daki İşgale Son Verilmesini Öngören BMGK Kararları Uygulanmıyor*. 05 31, 2024 tarihinde Anadolu Ajansı: <https://www.aa.com.tr/tr/azerbaycan-cephe-hatti/daglik-karabagdaki-ismgale-son-verilmesini-ongoren-bmgk-kararları-uygulanmıyor/1989110> adresinden alındı
- Rehimov, R. (2022-a, 07 17). *Ermenistan, Türkiye ve Azerbaycan'ın Ortak Projelerinin Bulunduğu Bölgede Saldırı Düzenliyor*. 05 31, 2024 tarihinde Anadolu Ajansı: <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/ermenistan-turkiye-ve-azerbaycanin-ortak-projelerinin-bulundugu-bolgede-saldiri-duzenliyor/1913508> adresinden alındı
- Rehimov, R. (2022-b, 06 15). *Şuşa Beyannamesi'nin 1. yılı*. 04 29, 2024 tarihinde Anadolu Ajansı: <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/susa-beyannamesinin-1-yili/2614077> adresinden alındı
- Rehimov, R. (2023, 09 27). *Azerbaycan'ın Zafer Kazandığı 2. Karabağ Savaşı'nın Üzerinden 3 Yıl Geçti*. 06 01, 2024 tarihinde Anadolu Ajansı: <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/azerbaycanin-zafer-kazandigi-2-karabag-savasinin-uzerinden-3-yil-gecti/3001917> adresinden alındı
- Rehimov, R. (2023-b, 02 05). *İnsanlık Tarihinin Kara Lekesi: Hocalı Katliamı*. 05 30, 2024 tarihinde Anadolu Ajansı: <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/insanlik-tarihinin-kara-lekesi-hocali-katliami/2830746#> adresinden alındı

- Resmi Gazete. (1993). Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Hükümeti Arasında Askerî Eğitim İşbirliği Anlaşmasının Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun. 21 Nisan. Sayı: 21559.
- Resmi Gazete. (1994). Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında Bilimsel, Teknik, Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Alanlarda Kapsamlı İşbirliği Antlaşması. 30 Mayıs. Sayı: 21945.
- Rzayeva, N. (2023). Türkiye Azerbaycan İlişkilerinin Ekonomi Politikası. *Yayımlanmamış yüksek lisans tezi*. Karabük: Karabük Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- Sammut-Bonnici, T., & Galea, D. (2015). SWOT Analysis. *Encyclopedia of Management*. Wiley.
- Sapmaz, A., & Sarı, G. (2012). Dağlık Karabağ Sorununda Azerbaycan Tarafından Kuvvet Kullanım Olasılığının Analizi. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 8(15), s. 1-32.
- Sapmaz, D., & Sarı, G. (2012). Dağlık Karabağ Sorununda Azerbaycan Tarafından Kuvvet Kullanım Olasılığının Analizi. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 8(15), s. 1-31.
- Sariahmetoğlu, N., & Yeşilot, O. (2017). Azerbaycan Cumhuriyeti. A. Kara, & F. Solak içinde, *Bağımsızlıklarının 25. Yılında Türk Cumhuriyetleri* (s. 07-73). İstanbul: Türk Dünyası Belediyeler Birliği.
- Sarıkaya, Y. (2020). *44 Gün Savaşı: Azerbaycan'ın Karabağ Zaferi*. Ankara: Türk Akademisi Siyasi Sosyal Stratejik Araştırmalar Vakfı.
- Schwab, K. (2018). *The Global Competitiveness Report, Insight Report*. Geneva: World Economic Forum.
- Shamilov, G. (2021). Birinci Dağlık Karabağ Savaşı Göçmenlerinin Sosyo-Ekonomik Sorunları: Bakü Binegedi İlçesi Örneği. *Yayımlanmamış yüksek lisans tezi*. Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.

- Shiraliyev, M. (2022). Jeopolitik ve Jeoekonomik Perspektifden İkinci Karabağ Savaşı'nın Sonuçları: Zengezur Koridoru'nun Önemi. 2. *Uluslararası Soğuk Savaş Sonrası Sosyal, Ekonomik ve Siyasal Gelişmeler Bağlamında Güney Kafkasya Sempozyumu* (s. 181-196). Ankara: İktisad Yayınevi.
- Sümer, A. (2024). *Kars - Tiflis Bakü Demiryolu (KTB) Projesi*. 04 26, 2024 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı: <https://www.mfa.gov.tr/kars---tiflis-baku-demiryolu-ktb-projesi-.tr.mfa> adresinden alındı
- Şimşir, B. N. (2011). *Azerbaycan, Azerbaycan'ın Yeniden Doğuş Sürecinde Azerbaycan-Türkiye İlişkileri*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı. (tarih yok). *Transit Boru hatları*. <https://enerji.gov.tr/bilgi-merkezi-transit-boru-hatlari> adresinden alındı
- Taşcıoğlu, Ö. L. (2017). Rusya'nın Osmanlı Dönemindeki Ermeni Politikaları. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(51), s. 34-42.
- Taşdemir, H. (2024). Azerbaycan'ın Denge Politikası, II. Dağlık Karabağ Savaşı ve Türkiye. *Akademik İzdüşüm Dergisi*, 9(1), s. 37-59.
- Topçuoğlu, M. (2001). *Rekabeti Kısıtlayan Teşebbüsler Arası İşbirliği Davranışları ve Hukuki Sonuçları*. Ankara: Rekabet Kurulu.
- Turgunov, E. (2022). *Zengezur Koridorunun Azerbaycan ve Bölge için Önemi*. 06 07, 2024 tarihinde Akhmet Yassawi University Eurasian Research Institute: <https://www.eurasian-research.org/publication/zengezur-koridorunun-azerbaycan-ve-bolge-icin-onemi/?lang=tr#:~:text=Zengezur%20Koridoru%2C%20Ermenistan%2> adresinden alındı
- URL 1. (tarih yok). *Güncel Türkçe Sözlük*. 03 10, 2024 tarihinde Türk Dil Kurumu Sözlükleri: <https://sozluk.gov.tr> adresinden alındı
- URL 10. (tarih yok). *Türkiye - Azerbaycan Siyasi İlişkileri*. 04 26, 2024 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti Dış İşleri Bakanlığı: <https://www.mfa.gov.tr/turkiye-azerbaycan-siyasi-iliskileri.tr.mfa> adresinden alındı

- URL 11. (2023, 05 26). *Bakü-Tiflis-Kars Demir Yolu ile Orta Koridor İçin Hayati Önemde.* 04 26, 2024 tarihinde TRT Haber: <https://www.trthaber.com/haber/dunya/baku-tiflis-kars-demir-yolu-ile-orta-koridor-icin-hayati-onemde-770284.html> adresinden alındı
- URL 12. (tarih yok). *TANAP.* 24 26, 2024 tarihinde TANAP Hakkında: <https://www.tanap.com/tanap-projesi> adresinden alındı
- URL 13. (tarih yok). *Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı (TANAP).* 04 26, 2024 tarihinde Türkiye Yüzyılı: <https://turkiyeyuzyili.com/proje-trans-anadolu-dogal-gaz-boru-hatti-tanap> adresinden alındı
- URL 14. (2023, 09 26). *Iğdır-Nahçıvan Doğal Gaz Boru Hattı'nın Temeli Atıldı.* 04 28, 2024 tarihinde BOTAŞ: <https://www.botas.gov.tr/Icerik/igdirnahcivan-dogal-gaz-boru/838> adresinden alındı
- URL 15. (2023, 09 25). *Iğdır-Nahçıvan Doğal Gaz Boru Hattı'nın Temelleri Atıldı.* 04 28, 2024 tarihinde T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı: <https://enerji.gov.tr/haber-detay?id=21179> adresinden alındı
- URL 16 BBC. (2020, 09 28). *Dağlık Karabağ Neden Önemli, Azerbaycan ve Ermenistan Arasındaki Sorun Ne Zaman Başladı ve Nasıl Başladı?* 05 30, 2024 tarihinde BBC Türkiye: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-54330024> adresinden alındı
- URL 17 TRT Haber. (2023, 02 26). *Hocalı Katliamı Nedir, Nerede ve Ne Zaman Oldu.* 05 31, 2024 tarihinde TRT Haber: <https://www.trthaber.com/haber/guncel/hocali-katliami-nedir-nerede-ve-ne-zaman-oldu-658619.html> adresinden alındı
- URL 18. (2023, 03 06). *Zengezur Koridoru Adım Adım Gerçekleşiyor.* 06 07, 2024 tarihinde TRT Haber: <https://www.trthaber.com/haber/dunya/zengezur-koridoru-adim-adim-gerceklesiyor-750954.html> adresinden alındı
- URL 19. (2024, 01 09). *Zengezur Koridoru'na Uzanan Kara ve Demir Yollarının İnşaatı Aralıksız Sürüyor.* 06 07, 2024 tarihinde TRT Haber: <https://www.trthaber.com/foto-galeri/zengezur-koridoruna-uzanan-kara-ve->

demir-yollarinin-insaati-araliksiz-suruyor/62070/sayfa-1.html adresinden alındı

URL 2. (2022). *Definition of Competition*. 05 10, 2024 tarihinde Cambridge Dictionary: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english-turkish/competition> adresinden alındı

URL 20. (tarih yok). *Türkiye'nin Çok Taraflı Ulaştırma Politikası*. 06 09, 2024 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı: https://www.mfa.gov.tr/turkiye_nin-cok-taraflı-ulaştırma-politikasi.tr.mfa#:~:text=Orta%20Koridor%20ülkemizden%20başlayarak%20C%20demiryolu,takip%20ederek%20ÇHC%27ye%20uzanmaktadır. adresinden alındı

URL 21. (2020, 11 02). *Nagorno-Karabakh Conflict: Bachelet Warns of Possible War Crimes as Attacks Continue in Populated Areas*. United Nations Human Rights Office of High Commissioner: <https://www.ohchr.org/en/press-releases/2020/11/nagorno-karabakh-conflict-bachelet-warns-possible-war-crimes-attacks> adresinden alındı

URL 22. (2021, 11 01). *Karabağ Zaferi'nde Kilit Rol Oynayan Türk SİHA'ları*. 06 10, 2024 tarihinde TRT Haber: <https://www.trthaber.com/haber/dunya/karabag-zaferinde-kilit-rol-oynayan-turk-sihalari-623731.html> adresinden alındı

URL 23. (tarih yok). *Karabağ Zeferinin İkinci Yıl Dönümü Kutlamaları Yapıldı!* 06 11, 2024 tarihinde Türkiye Azerbaycan: <https://www.turkiyeazerbaycan.com/haber/karabag-zaferi-nin-ikinci-yil-donumu-kutlamalari-yapildi> adresinden alındı

URL 24. (2023, 10 05). *İran Cumhurbaşkanı Reisi'den 'Zengezur Koridoru' Açıklaması*. 06 10, 2024 tarihinde Haber Global: <https://haberglobal.com.tr/dunya/iran-cumhurbaskani-reisinden-zengezur-koridoru-aciklamasi-286179> adresinden alındı

URL 25. (2023, 09 08). *Azerbaycan Ermenistan Sınırına Asker Sevkiyatına Başladı! Ceyhun Bayramov: Ermenistan Vermiyorsa Zengezur'u Biz Alırız*. 06 10, 2024 tarihinde Haber Global: <https://haberglobal.com.tr/dunya/azerbaycan->

ermenistan-sinirina-asker-sevkiyatina-basladi-ceyhun-bayramov-ermenistan-vermiyorsa-zengezuru-biz-aliriz-278924 adresinden alındı

URL 26. (2021, 03 21). *T.C. Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı*. Süveyş Kanalına Alternatif En Uygun Taşıma Rotası "Orta Koridor": <https://www.uab.gov.tr/haberler/suveys-kanalina-alternatif-en-uygun-tasima-rotasi> adresinden alındı

URL 3. (tarih yok). *Definition of Competition*. 03 10, 2024 tarihinde Oxford English Dictionary: <https://www.oed.com/search/dictionary/?scope=Entries&q=competition&tl=tr> ue adresinden alındı

URL 4. (tarih yok). *Our Mission*. 04 10, 2024 tarihinde World Economic Forum: <https://www.weforum.org/about/world-economic-forum/> adresinden alındı

URL 5. (tarih yok). *Azerbaycan'ın Siyasi Görünümü*. Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı: <https://www.mfa.gov.tr/azerbaycan-siyasi-gorunumu.tr.mfa> adresinden alındı

URL 6. (tarih yok). *Transit Boru Hatları*. 05 10, 2024 tarihinde T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı: <https://enerji.gov.tr/bilgi-merkezi-transit-boru-hatlari> adresinden alındı

URL 7. (tarih yok). *Doğu-Batı Enerji Koridoru: 2 Tamam 1 Eksik*. 05 15, 2024 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı: https://www.mfa.gov.tr/dogu-bati-enerji-koridoru_-2-tamam-1-eksik.tr.mfa adresinden alındı

URL 8. (tarih yok). *İlham Aliyev*. 04 20, 2024 tarihinde wikipedia: https://tr.wikipedia.org/wiki/İlham_Aliyev adresinden alındı

URL 9. (2004). *KKTC Oylamasına Bilerek Katılmadık*. 04 24, 2024 tarihinde Hürriyet: <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/kktc-oylamasina-bilerek-katilmadik-223098> adresinden alındı

Urud, M. (2005). *Zengezur*. Bakü: Nurlar Neşriyat.

- Üste, A. N., & Sanılı-Aydın, Ü. (2022). Güney Kafkaslarda Bölgesel Güvenlik Kompleksi Teorisi Bağlamında Zengezur Koridoru'nun Önemi. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(Özel Sayı), s. 261-274.
- Valiyeva, S. (2016). 1987-1994 Yıllarında Dağlık Karabağ Savaşı'nın Yazılı Basıma Yansıması. *Yayımlanmamış yüksek lisans tezi*. Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Wikipedia. (tarih yok). *Baku pipelines-tr.svg*. 04 20, 2024 tarihinde https://tr.m.wikipedia.org/wiki/Dosya:Baku_pipelines-tr.svg adresinden alındı
- Yeşilot, O. (2008). Türkmençay Antlaşması ve Sonuçları. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 14(36), s. 187-199.
- Yiğit, S., & Gülbiten, G. (2017). Rusya'nın Güney Kafkasya Dış Politikası: Dağlık Karabağ ve Hazar Denizi. *Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi*, 5(2), s. 1-30.
- Yıldırım, D., & Özönder, M. C. (1991). *Karabağ Dosyası*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Yılmaz, M. (2013). Karabağ Savaşı ve Adım Adım Hocalı Soykırımı. *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi*, IX(2), s. 95-105.
- Yılmaz, R., & Sayın, F. M. (2013). Azerbaycan Dış Politikasını Belirleyen Dış Ögeler ve Denge Politikasına Yansımaları. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(1), s. 23-42.
- Yüksel, C., & Yüce, H. (2022). Uluslararası Hukuk Açısından Dağlık Karabağ Sorunu ve İkinci Dağlık Karabağ Savaşı'nı Sona Erdiren Ateşkes Andlaşması. *İstanbul Hukuk Mecmuası*, 80(3), s. 1021-1065. doi:10.26650/mecmua.2022.80.3.0010

EKLER

Ek 1- 10 Kasım 2020 Moskova Deklarasyonu'nun Orijinal Metni

Заявление Президента Азербайджанской Республики, Премьер-министра Республики Армения и Президента Российской Федерации 2020-11-10 11:45:00

Мы, Президент Азербайджанской Республики И.Г.Алиев, Премьер-министр Республики Армения Н.В.Пашинян и Президент Российской Федерации В.В.Путин, заявили о следующем:

1. Объявляется о полном прекращении огня и всех военных действий в зоне нагорнокарабахского конфликта с 00 часов 00 минут по московскому времени 10 ноября 2020 года. Азербайджанская Республика и Республика Армения, далее именуемые Сторонами, останавливаются на занимаемых ими позициях.
2. Агдамский район возвращается Азербайджанской Республике до 20 ноября 2020 года.
3. Вдоль линии соприкосновения в Нагорном Карабахе и вдоль Лачинского коридора развёртывается миротворческий контингент Российской Федерации в количестве 1960 военнослужащих со стрелковым оружием, 90 бронетранспортёров, 380 единиц автомобильной и специальной техники.
4. Миротворческий контингент Российской Федерации развёртывается параллельно с выводом армянских вооружённых сил. Срок пребывания миротворческого контингента Российской Федерации – 5 лет с автоматическим продлением на очередные 5-летние периоды, если ни одна из Сторон не заявит за 6 месяцев до истечения срока о намерении прекратить применение данного положения.
5. В целях повышения эффективности контроля за выполнением Сторонами конфликта договорённостей развёртывается миротворческий центр по контролю за прекращением огня.

6. Республика Армения до 15 ноября 2020 года возвращает Азербайджанской Республике Кельбаджарский район, а до 1 декабря 2020 года – Лачинский район. Лачинский коридор (шириной 5 км), который будет обеспечивать связь Нагорного Карабаха с Арменией и при этом не будет затрагивать г.Шушу, остаётся под контролем миротворческого контингента Российской Федерации.

По согласованию Сторон в ближайшие три года будет определён план строительства нового маршрута движения по Лачинскому коридору, обеспечивающий связь между Нагорным Карабахом и Арменией, с последующей передислокацией российского миротворческого контингента для охраны этого маршрута.

Азербайджанская Республика гарантирует безопасность движения по Лачинскому коридору граждан, транспортных средств и грузов в обоих направлениях.

7. Внутренне перемещённые лица и беженцы возвращаются на территорию Нагорного Карабаха и прилегающие районы под контролем Управления Верховного комиссара ООН по делам беженцев.
8. Производится обмен военнопленными, заложниками и другими удерживаемыми лицами и телами погибших.
9. Разблокируются все экономические и транспортные связи в регионе. Республика Армения гарантирует безопасность транспортного сообщения между западными районами Азербайджанской Республики и Нахичеванской Автономной Республикой с целью организации беспрепятственного движения граждан, транспортных средств и грузов в обоих направлениях. Контроль за транспортным сообщением осуществляют органы Пограничной службы ФСБ России.

По согласованию Сторон будет обеспечено строительство новых транспортных коммуникаций, связывающих Нахичеванскую Автономную Республику с западными районами Азербайджана.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı ve Soyadı : İlkin PASHAYEV

Eğitim Durumu

Lise Öğrenimi : Azerbaycan Sumgayıd Şehri 16 nolu Tam Orta Lisesi (2015)

Lisans Öğrenimi : Süleyman Demirel Üniversitesi İşletme (2019)

Yüksek Lisans : Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Disiplinlerarası Avrupa Birliği Çalışmaları Anabilim Dalı.

Yabancı Dil

İngilizce : Orta

Rusça : Orta